BİZANS MİMARİSİNDE OKTAGON PLAN TİPİ: İSTANBUL AZİZLER SERGİOS VE BAKKHOS KİLİSESİ (KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ) ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Kevser YILDIRIM

Eskişehir 2020

BİZANS MİMARİSİNDE OKTAGON PLAN TİPİ:

İSTANBUL AZİZLER SERGİOS VE BAKKHOS KİLİSESİ

(KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ) ÖRNEĞİ

Kevser YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran 2020

Bu Tez Çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1902E008 No.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

ÖZET

BİZANS MİMARİSİNDE OKTAGON PLAN TİPİ:

İSTANBUL AZİZLER SERGİOS VE BAKKHOS KİLİSESİ

(KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ) ÖRNEĞİ

Kevser YILDIRIM

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2020

Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Bu çalışmada, Bizans mimarisinde oktagon plan tipi ve günümüzde İstanbul'da bulunan en erken tarihli kilise örneği, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii) ele alınmıştır. İstanbul, pek çok uygarlığa ve Roma, Bizans, Osmanlı gibi önemli imparatorluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu bakımdan kent, Byzantion, Konstantinopolis ve İstanbul'un tarihi olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır.

Bizans mimarisinde oktagon plan tipinin geometrik biçimini oluşturan sekiz rakamına ve Hristiyanlık için önemine, Bizans dini mimarisinde karşılaşılan oktagon planlı yapıların ne amaçla yapıldığına değinilmiştir. Kilise günümüze ulaşan en önemli Bizans eserlerinden biridir. Ancak inşa tarihi, hangi işlevle yapıldığı, çevresinde bulunan yapı veya yapı toplulukları ve bunlara göre kilisenin hangi konumda yer aldığı net olmayan tartışmaya açık konulardır. Bu konular üzerine birçok önemli araştırmacı fikirlerini belirtmiştir. 2003-2006 yılları arasında yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları sonucunda yapının karanlıkta kalan bazı noktaları aydınlatılmıştır.

Oktagon plan tipinin uygulandığı dönem ve incelenen örnekler, yapı içerisinde kitabe niteliğindeki yazıt, sütun başlıkları üzerindeki monogramlar, kazı çalışmalarında bulunan mimari plastik ögeler ve araştırmacıların görüşleri değerlendirme bölümünde ele alınarak yapının tarihlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Bizans, Mimari, Kilise, Restorasyon.

ABSTRACT

OCTAGON PLAN TYPE IN BYZANTINE ARCHITECTURE: ISTANBUL SAINTS SERGIUS AND BACCHUS CHURCH (LITTLE HAGIA SOPHIA MOSQUE) EXAMPLE

Kevser YILDIRIM

Department of History of Art

Anadolu University Institute of Social Sciences, June 2020

Adviser: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

In this study, the octagon plan type in the Byzantine architecture and the earliest church example in Istanbul today, the Church of Sts. Sergius and Bacchus (Little Hagia Sophia Mosque) is discussed. Istanbul hosted many civilizations and important empires such as Rome, Byzantine and Ottoman. In this regard, the city has been handled in three sections as Byzantion, Constantinople and the history of Istanbul.

The number eight, which forms the geometric form of the octagon plan type in Byzantine architecture, and its importance for Christianity, and the purpose of the octagon-planned structures encountered in Byzantine religious architecture were mentioned. The church is one of the most important example of Byzantine architecture that has survived to the present day. However, the date of construction, for what purpose it was built the building or building complexes around it, and the location of the church according to them are unclear issues. Many important researchers have expressed their opinions on these issues. As a result of the excavation and restoration work carried out between 2003-2006, some parts of the building that were left in the dark were illuminated.

In the evaluation part, the samples of octagon plan type that examined, the inscription, the monograms, the architectural plastic elements found in the excavations and the opinions of the researchers were discussed.

Key Words: Istanbul, Byzantine, Architecture, Church, Restoration.

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmam süresince göstermiş olduğu ilgi, görüş ve sağladığı katkılar için danışman hocam Sayın Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN'a teşekkür ederim. Sonrasında gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübeleri ile yol gösteren, üzerimde emeği olan Pamukkale Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi bölümündeki tüm hocalarıma minnettarım.

"Bizans Mimarisinde Oktagon Plan Tipi: İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii) Örneği" başlıklı ve "1902E008" no.lu proje ile tezimi destekleyen Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne (BAP) teşekkürü borç bilirim.

İstanbul 1 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu müdürü Sayın Ali Serkander DEMİRKOL'a yapının restorasyonuna ait bazı belgelere erişebilme fırsatını bana verdiği için çok teşekkür ederim. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne kazı ve restorasyon çalışmalarına maddi destek sağlayarak böylesine önemli bir eserin gelecek nesillere aktarılmasını sağladığı için ayrıca teşekkür ederim.

Daima yanımda olan ve beni bugünlere getiren sevgili aileme, arkadaşlarıma ve kaynak araştırması, saha çalışmalarımda desteğini esirgemeyen ve yıllardır her konuda yanımda olmaya çalışan Mesut BOSTAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

04/06/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Kevser YILDIRIM

vi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI ..... **i**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **iv**

TEŞEKKÜR ..... **v**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

GÖRSELLER DİZİNİ ..... **x**

ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **xiv**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xvii**

1. GİRİŞ **1**

2. KONUYA İLİŞKİN YAYIN VE ARAŞTIRMALAR **4**

2.1. Makaleler **4**

2.2. Kitaplar **7**

2.3. Tezler **10**

3. İSTANBUL'UN TARİHÇESİ **13**

3.1. Byzantion **14**

3.2. Konstantinopolis **19**

3.3. İstanbul **27**

4. BİZANS MİMARİSİNDE OKTAGON PLAN TİPİ **33**

5. İSTANBUL AZİZ SERGİOS & BAKKHOS KİLİSESİ **48**

5.1. Yapının Tarihçesi **48**

5.2. Kitabeler **53**

5.3. Plan Tasviri **56**

5.4. Dış Tasvir **62**

5.5. İç Tasvir 79

5.6. Örtü Sistemi 86

5.7. Malzeme ve Teknik 91

5.8. Mimari Plastik Ögeler 95

6. OSMANLI DÖNEMİ KÜÇÜK AYASOFYA'SI 113

6.1. Eklenen Yapı Birimleri 115

6.1.1. Mihrap 115

6.1.2. Minber 115

6.1.3. Müezzin Mahfili 116

6.2. Eklenen Yapı Elemanları 117

6.2.1. Şadırvan 117

6.2.2. Minare 118

6.2.3. Medrese 120

6.2.4. Türbe ve Hazire 121

7. ONARIMLAR 125

8. DEĞERLENDİRME 135

9. SONUÇ 143

KAYNAKÇA 147

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 3.1. Theodosius Limanı'nın yer aldığı alanda, Marmaray ile Metro istasyonunun yapılacağı Yenikapı şantiyesindeki arkeoloji çalışmalarından bir görünüm (U. Kocabaş ve I. Özsait Kocabaş, 2009, s. 29) 22

Görsel 3.2. Yenikapı Kazılarında Ortaya Çıkarılan İlk Kadırga Biçimli Kürekli Gemi (U. Kocabaş ve I. Özsait Kocabaş, 2009, s. 33) 23

Görsel 3.3. Aya İrini Kilisesi'nin Apsisine İkonoklazma Dönemi'nde Yapılan Haç Motifi 26

Görsel 4.1. Philippi Oktagon Kilise (R Krautheimer, 1986, s. 129) 38

Görsel 5.1. Şehit Azizler Sergios ve Bakkhos 48

Görsel 5.2. Yapının Kuzeydoğu Yönünden Görünümü 49

Görsel 5.3. Yapının Batısındaki Osmanlı Ekinin Kuzeyden Görünümü 62

Görsel 5.4. Yapının Günümüzdeki Batı Cephesi 63

Görsel 5.5. Yapının Batı Cephesinde Yer Alan Kapı 64

Görsel 5.6. Yapının Kuzey Cephesinden Görünüm 66

Görsel 5.7. Yapının Kuzey Cephesinde Yer Alan Narthekse Açılan Kapı 67

Görsel 5.8. Kuzey Cephede Görülen Üçlü Arkad, Kornişler ve Tuğla Kemer İzleri .. 68

Görsel 5.9. Kornişlerden Detay 69

Görsel 5.10. Kuzeydoğuda Bulunan Payandalar ve Dışa Doğru Çıkıntılı Duvar 69

Görsel 5.11. Yapıda Apsisin Yer Aldığı Doğu Cephenin Görünümü 72

Görsel 5.12. Doğu Cephenin Kuzeye Bakan Yönündeki Pencereler 73

Görsel 5.13. Doğu Cephenin Kuzey Yönündeki Duvarda Görülen Malzeme Farklılığı74

Görsel 5.14. Yapının Güney Cephe Görünümü 75

Görsel 5.15. Güney Cephede Kazı Sırasında Ortaya Çıkarılan Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne Ait Olduğu Düşünülen Temel Duvarları (M. M. Gökçay, 2013) 78

Görsel 5.16. Galeri Katına Çıkışın Yapıldığı Merdiven 80

Görsel 5.17. Kilisenin Güney Yönünde Karşılaşılan Çift Tabakanın Günümüzdeki Görünümü 82

Görsel 5.18. Kilisenin Doğu Yönünde Bulunan Apsisten Bir Görünüm 83

Görsel 5.19. Galeri Katının Güney Yönünden Görünüm 85

Görsel 5.20. Galeride Merkezi Mekâna Yönelik Payeler Üzerinde Bulunan Kornişler 86

Görsel 5.21. Apsis Yarım Kubbesi ve Bema Bölümünün Beşik Tonozlu Örtüsü 87

Görsel 5.22. İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Kubbe Görünümü ... 89

Görsel 5.23. Yapının Kuzey Cephesinde Görülen Malzeme Farklılığı 93

Görsel 5.24. Yapının Batı Kapısında Görülen Kündekari Tekniğinden Detay 94

Görsel 5.25. Yapı İçerisindeki Sütun Başlığında Mermer Üzerine Ajur Tekniği 94

Görsel 5.26. Galeri Katındaki Tuğla Tonozlar ve Mermer Sütunlar-Sütun Başlıkları .. 95

Görsel 5.27. Batıda Nartheksten Naosa Geçişin Sağlandığı Sütunlar ve Başlıkları .. 98

Görsel 5.28. Kuzeyde Eksedralar Arasındaki Birimin Sütunları ve Entablatür Alt Yüzeyindeki Süslemeler 99

Görsel 5.29. Duvar İçinde Bulunan Sütun Başlıklarından Detay 100

Görsel 5.30. Kuzeydoğu Eksedrada Yer Alan Sütun Başlıkları ve Panolar 101

Görsel 5.31. Güney Yönde Eksedralar Arasındaki Düz Bölümdeki Dört Sütun Uygulaması 102

Görsel 5.32. Iustinianus Monogramı 103

Görsel 5.33. Basileus monogramı 103

Görsel 5.34. Güneybatı Eksedrada Yer Alan Sütunlar ve Başlıkları 104

Görsel 5.35. Nartheksten Galeri Katına Çıkışı Sağlayan Merdiven Üzerindeki Mermer Levha 105

Görsel 5.36. Galeri Katının Batısında Yer Alan Ion-Impost Başlıklı Sütunlar 107

Görsel 5.37. Galeri Katının Batısında Yer Alan Sütun Başlığından Detay 107

Görsel 5.38. Galeri Katının Güney Ambulatoriumundaki Özgün Olmayan İki Sütun 108

Görsel 5.39. Batı Yöndeki Sütun Başlığı 108

Görsel 5.40. Doğu Yöndeki Sütun Başlığı 109

Görsel 5.41. Yapı İçerisindeki Zemin Kat ile Galeri Katını Ayıran Entablatür 110

Görsel 5.42. Kornişteki Çıkıntılı Konsolun Taban Yüzeyindeki Akantus Motifi ... 110

Görsel 5.43. Entablatürün Alt Kısmında Yer Alan Kornişin Yüzeyindeki Bitkisel Süsleme 111

Görsel 5.44. Kuzeydoğu Eksedradaki Entablatürde Karşılaşılan Birleşim Yerleri . 112

Görsel 6.1. Günümüzde Cami Duvarlarında Görülen Kalem İşi Bezemeler 113

Görsel 6.2. Yapı İçerisinde Güneybatıda Yer Alan Tulumba 114

Görsel 6.3. İstanbul Küçük Ayasofya Camii Mihrabı 115

Görsel 6.4. İstanbul Küçük Ayasofya Camii Minberi 116

Görsel 6.5. İstanbul Küçük Ayasofya Camii Müezzin Mahfili 117

Görsel 6.6. İstanbul Küçük Ayasofya Camii Avlusundaki Şadırvan 118

Görsel 6.7. Küçük Ayasofya Camii Minaresi 119

Görsel 6.8. Küçük Ayasofya Medresesi'nin Günümüzdeki Görünümü 121

Görsel 6.9. Yapının Kuzeyinde Yer Alan Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın Türbesi ... 123

Görsel 6.10. Kuzey Yöndeki Hazirenin Bir Bölümü ve Küçük Hüseyin Ağa Türbesi 124

Görsel 7.1. Yapı ile Demiryolunun Yakınlığı (M. M. Gökçay, 2013, s. 429) 126

Görsel 7.2. Güney Cephede Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin Temellerin Ortaya Çıkarıldığı Kazıdan Bir Görüntü (M. M. Gökçay, 2013, s. 435) 128

Görsel 7.3. Son Cemaat Yerinde Ortaya Çıkarılan Haç Motifli Korkuluk Levhası (M. M. Gökçay, 2013, s. 436) 128

Görsel 7.4. Yapının Son Cemaat Yerinde Ortaya Çıkarılan Mimari Öge (M. M. Gökçay, 2013, s. 436) 129

Görsel 7.5. Sondaj Çalışması Sırasında Bulunan İskeletlerden Biri (M. M. Gökçay, 2013, s. 438) 129

Görsel 7.6. Kazıda Ortaya Çıkarılan Haç Motifli, Silmeli Mermer Lento (M. M. Gökçay, 2013, s. 436) 130

Görsel 7.7. Apsisin Kuzeyindeki Duvar Yüzeyinde Görülen Fresko İzleri (M. M. Gökçay, 2013, s. 431) 131

Görsel 7.8. Yapı İçerisinde Zemin Katta Ortaya Çıkarılan Su Kanalı (M. M. Gökçay, 2013, s. 431) 131

Görsel 7.9. Bema Bölümünde Haçvari Planlı Röliklerin Saklandığı Hücre (M. M. Gökçay, 2013, s. 433) 132

Görsel 7.10. Yapı İçerisindeki Entablatüre Ait Süslemelerin Temizlendikten Sonraki Görünümü (M. M. Gökçay, 2013, s. 433) 133

Görsel 8.1. Yapının Temelinde Tespit Edilen Taşlar 141

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 3.1. Byzantion'un Antik Dönem Haritası (W. Müller-Wiener, 2002) 18

Çizim 3.2. I. Iustinianus Dönemi'nin Haritası 24

Çizim 3.3. Şehrin 1453-1520 Tarihleri Arasındaki Planı (Kuban, 1996) 29

Çizim 4.1. Antakya Altın Oktagon Planı (G. Koch, 2007, s. 46) 34

Çizim 4.5. Hebdomon, Aziz Ioannes Kilisesi (T. F. Mathews, 1971, s. 59) 36

Çizim 4.2. Gerizim Dağı Theotokos Kilisesi Planı (D. J. Knight, 2010, s. 62) 37

Çizim 4.3. Ezra Hagios Georgios Kilisesi (G. Koch, 2007, s. 48) 38

Çizim 4.6. İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi Planı (T. F. Mathews, 1971, s. 44) 39

Çizim 4.4. Ravenna San Vitale Kilisesi Planı (C. Mango, 2006, s. 36) 40

Çizim 4.7. Lateran Vaftizhanesi Planı (B. Bayülgen, 2012, s. 151) 42

Çizim 4.8. Ayasofya Vaftizhanesi'nin Planı 43

Çizim 4.9. Efes Meryemana Kilisesi ve Vaftizhanesi Planı (S. Uygun Yazıcı, 2019, s. 297) 43

Çizim 4.10. Efes Aziz Ioannes Bazilikası ve Vaftizhanesi (S. Uygun Yazıcı, 2019, s. 296) 44

Çizim 4.11. Bethlehem Doğuş Kilisesi'nin 333 Yılındaki Halini Gösteren Plan 45

Çizim 4.12. Hierapolis Aziz Philippus Martyrionu Planı (G. Koch, 2007, s. 49) 46

Çizim 4.13. Aziz Khalkoprateia Kilisesi ve Oktagon Planlı Yapı (A. Beygo, 2006, s. 67) 47

Çizim 5.1. Kilise İçerisindeki Frizde Yer Alan Yazıt (Pulgher, 1878) 54

Çizim 5.2. Kilisenin Lenoir'e Ait Çizimi (A. Lenoir, 1852, s. 257) 57

Çizim 5.3. Yapının Pulgher'e Ait Çizimi (D. Pulgher, 1878, Pl. I) 58

Çizim 5.4. Yapının Zemin Kat Planı (M. Alper, Tures'ten Aktaran; B. Bayülgen, 2012, s. 139) 59

Çizim 5.5. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi İle Ayasofya Arasındaki Plan Tasarımı İlişkisi 60

Çizim 5.6. Yapının Kesit Görünümü (J. Ebersolt-A. Thiers, 1913, Pl. VIII) 61

Çizim 5.7. Yapının Galeri Katı Planı (M. Alper, Tures'ten Aktaran; B. Bayülgen, 2012, s. 141) 61

Çizim 5.8. Kuzey Cephe Çizimi (T. F. Mathews, 1971, s. 49) 70

Çizim 5.9. J. Ebersolt-A. Thiers'in Restitüsyon Çalışmalarında Güney Duvar Çizimi (T. F. Mathews, 1971, s. 46) 77

Çizim 5.10. Kilisenin Güney Duvarının Restitüsyonu (T. F. Mathews, 1971, s. 46) .. 77

Çizim 5.11. Azizler Petrus ve Paulos ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Sanal Olarak Yapılmış Rekonstrüksiyonu (D. J. Knight, 2010, s. 239) 79

Çizim 5.12. Kubbe İç Yüzeyini Gösteren Eş Eğrelti Planı (G. Özşen vd., 1995) 88

Çizim 5.13. Kilise Kubbesinin Görünümü (A. Van Millingen, 1912, s. 77) 91

Çizim 5.14. Zemin Katta Yer Alan Sütun Başlığının Çizimi (Pulgher, 1878) 96

Çizim 5.15. Galeri Katında Yer Alan Sütun Başlığının Çizimi (Pulgher, 1878) 97

Çizim 5.16. Batıda Entablatür Alt Yüzeyinde İki Sütun Arasındaki Panoda Görülen Motif (Pulgher, 1878) 98

Çizim 5.17. Kuzeyde Eksedralar Arasındaki Bölümde, Entablatürün Alt Yüzeyindeki Pano Süslemesinin Çizimi (Pulgher, 1878) 100

Çizim 5.18. Güneybatıda Entablatür Alt Yüzeyindeki Panoda Görülen Süslemenin Çizimi (Pulgher, 1878) 105

Çizim 8.1. Yapı İçerisindeki Sütun Başlığında Görülen I. Iustinianus Monogramı (Swainson, 1895, s. 106) 139

Çizim 8.2. Basileus Monogramı (Swainson, 1895, s. 107) 139

Çizim 8.3. Theodora Monogramı (Swainson, 1895, s. 107) 139

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.k. : Adı Geçen Kaynak

Bkz. : Bakınız

cm. : Santimetre

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

m. : Metre

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

No. : Numara

s. : Sayfa

vd. : Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

Tezin konusunu, Bizans mimarisinde uygulanan oktagon (sekizgen) plan tipi ve bu planın örneklerinden biri olan, İstanbul'daki I. Iustinianus dönemi Bizans eseri Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi oluşturmaktadır. Hristiyanlık için önemli bir rakam olan sekiz rakamının kutsiyetiyle bağlantılı olarak yapıldığı düşünülen oktagon plan, merkezi planlı yapılar içerisinde yer almaktadır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin, İstanbul'da günümüze kadar ulaşan en erken tarihli oktagon plan tipine sahip olması oldukça önemlidir. Söz konusu eserin, 2003-2006 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon çalışması gerçekleştirilmiş, bunun sonucunda da önemli veriler ortaya çıkmıştır. Tarihlendirilmesi, işlevi, çevresinde bulunduğu düşünülen yapı veya yapı grupları gibi yapıya dair birçok karanlıkta kalmış nokta, bu arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Bizans mimarisinde uygulanan önemli yapı gruplarından biri olan oktagon plan tipi ve bu tipin Bizans başkenti Konstantinopolis'ten günümüz İstanbuluna ulaşan en eski örneği Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin önemini, tartışmalı noktalarını ve geçmişle bağlantısını göz önüne sermektir. Bunu yaparken, yapının planı olan oktagon plan tipi, bu tipin uygulandığı Bizans kiliseleri ve kiliselerin uygulandığı tarihler gibi konular da ele alınmıştır. Bununla birlikte, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kitabesinin bulunmamasından dolayı çok tartışılan tarihlendirilmesi, kilise içerisindeki yazıt ve sütun başlıklarındaki monogramların yanı sıra oktagon plan tipinden de yola çıkılarak çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmaya, yapıyla ilgili kaynakların taranması ile başlanmıştır. Bu kaynak taramaları, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde yapılmıştır. Bunlar dışında kazı ve restorasyon çalışması ile ilgili restitüsyon, rölöve çalışmalarına ulaşabilmek amacıyla İstanbul I numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndaki çizim ve raporlar incelenmiştir.

Tezin konusunu oluşturan Bizans mimarisinde oktagon plan tipi ve Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi ile ilgili çalışmalar, A. Van Millingen, C. Mango, R. Krautheimer, J. Bardill, S. Eyice, J. Freely ve A. S. Çakmak, T. F. Mathews, B. Croke, G. Koch gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Kaynaklar, oktagon plan tipi ve

örneklerinin yanı sıra kilisenin tartışmalı konuları olan tarihlendirilmesi, işlevi, güney cephe duvarı, bu cephede var olduğu düşünülen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne dair kanıtlar, kuzey cephesi ve bu cephede de bir yapının yer alması ihtimali gibi net olmayan konular üzerine araştırmacıların düşünceleri ve bunların dayanaklarını içermektedir. Bu kaynakların dışında, kilise ile ilgili 2012 yılında B. Bayülgen tarafından mimarlık alanında yazılmış doktora tezi de yararlanılan kaynaklar arasındadır. ''Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi Yeni Mimari Bulgular ve Tipoloji'' adlı doktora tezi de kilisenin 2003-2006 tarihleri arasında yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda elde edilen yeni bulguları değerlendirmiş ve yapıya dair bir tipoloji oluşturmaya çalışmıştır.

Hristiyanlık için kutsal kabul edilen ve bu kutsallığa atfedilerek yapılan oktagon plan tipinin Bizans başkentinden günümüze kadar gelebilen en eski kilisesi olması oldukça önemlidir. Bunun dışında, net olmayan bazı konularının senelerce önemli araştırmacılar tarafından tartışılması da kilisenin önemini yansıtan bir diğer unsurdur.

Tez çalışması, dokuz başlıktan oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümü, giriş bölümüdür. Bu bölümde, tezin konusu, amacı, önemi, uygulanan yöntemler hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, Bizans mimarisinde oktagon plan tipi ve Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne ilişkin yayın ve araştırmalara yer verilmiştir. Bunlar kitap, makale ve tez başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümü, kilisenin yer aldığı şehir olan İstanbul ve tarihi ele alınmıştır. İstanbul'un tarihöncesi ilk yerleşimleri ile birlikte Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde, Bizans mimarisinde oktagon (sekizgen) plan tipi ele alınmıştır. Bu bölümde, oktagon planın sembolik anlamı, nerelerde uygulandığı, ilk örnekleri Bizans mimarisindeki bu plan tipine sahip kiliseler açıklanmıştır. Beşinci bölümde, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Yapının tarihçesi, kitabeleri, plan tasviri, dış ve iç tasviri, örtü sistemi, yapıda kullanılan malzeme ve uygulanan teknik, entablatür, sütun, sütun başlığı gibi mimari plastik ögeleri bu bölümde yer alan başlıca alt başlıklardır. Araştırmanın altıncı bölümünde, kilisenin Osmanlı zamanında II. Bayezid Dönemi'nde (1481-1512) Babüssade Ağası Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmesi ile birlikte geçirdiği birtakım değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir. Yapıya, Osmanlı döneminde eklenen yapı birimleri; mihrap,

minber, müezzin mahfili ve eklenen yapı elemanları; minare, medrese, türbe ve hazire de ayrıca açıklanmıştır.

Araştırmanın yedinci bölümü, yapının günümüze kadar geçirdiği onarımlara ayrılmıştır. Deprem, yangın gibi doğal afetler dışında İkonoklazma dönemi, savaşlar gibi olaylar da yapının zarar görmesine neden olmuştur. Tüm bunlar sonucunda yapı onarımlardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Yapıda 2003-2006 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışması da bu başlık altında ele alınmıştır.

Araştırmanın sekizinci bölümünde, değerlendirme bölümü yer almaktadır. Değerlendirme bölümünde, yapının tarihlendirilmesine dair elde edilen veriler ve bu verilerin ışığında kilise için bir tarihlendirme önerisi yer almaktadır. Oktagon planlı kiliseler ve bu kiliselerin hangi yüzyıllarda yapıldığı, Orta Bizans Dönemi'nde bu planın neden uygulanmadığı gibi konular tartışılmıştır. Ayrıca kilisenin içerisindeki yazıt, sütun başlıkları üzerindeki monogramlar gibi unsurlar, araştırmacıların bunlar hakkındaki görüşleri de kilisenin tarihlendirlendirilmesi için yol göstermiş ve bu bölümde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın dokuzuncu ve son bölümü ise sonuç kısmından oluşur. Bu bölümde, tezin araştırma, yazım ve değerlendirme süreci boyunca elde edilen tüm bilgiler, konunun tüm yönleri ile açıklığa kavuşturulmaya çalışılmış ve konuya dair öneriler sunulmuştur.

2. KONUYA İLİŞKİN YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Procopius (1940). *Buildings.* (Çev: H. B. Dewing), Loeb Classical Library, Vol. VII, W. Heinemann, London: Harvard University Press, Cambridge.

6. yüzyılın önemli tarih yazarlarından biri olan Procopius tarafından yazılan antik kaynak, I. Iustinianus Dönemi'nde şehirde bulunan tüm kiliseleri isimleri ile tanıtmaktadır. Procopius, I. Iustinianus'un Hormisdas Sarayı'nın yakınına Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni inşa ettirdiğini ve bu yaıya bitişik bir yapının daha var olduğunu belirtmiştir. Bu kilisenin, Azizler Petrus ve Paulos'a adanmış bir kilise olduğunu, iki kilisenin de ortak bir atriumu paylaştığını ve benzer büyüklükte olduğunu mermerlerinin parlaklığı ile Güneş''i bile gölgede bıraktığını ve bu yapıların her yerinin bolca altınlarla dolu olduğunu bildirmektedir. Sadece plan açısından farklı olduklarını birisinin uzun bir eksen boyunca düz bir şekilde inşa edildiğini, diğerinin ise yarım daire biçiminde dizili sütunlara sahip olduğunu vurgulamaktadır.

2.1. Makaleler

Mango, C. (1972). *The Church of Saints Sergius and Bacchus at Constantinople and the Alleged Tradition of Octagonal Palatine Churches.* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 21, Köln: Wien, s. 189-193.

C. Mango, olasılıkla 542 yılında Hormisdas Sarayı'nda bir süre yaşayan Efes'li Ioannes'in sözlerini kaynak göstererek Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Theodora tarafından, Konstantinopolis'e gelerek Hormisdas Sarayı'nda ağırlanan ve sonrasında bir ibadethaneye ihtiyaç duyan Monofizit[1] topluluk için yaptırıldığını belirtmektedir. Kilisenin I. Iustinianus yerine Theodora'nın inşa edilmesine dayanak olarak, yapıiçerisindeki yazıtta Theodora'ya daha fazla vurgu yapıldığını ve yazıtın sonunda Theodora'ya övgü niteliğindeki sözlerle Monofizit sığınmacılara bir atıf yapıldığını ifade etmektedir. Efes'li Ioannes, Theodora'nın Suriye, Ermenistan, Kapadokya, Kilikia, Asya, İskenderiye ve Bizans'tan 500'e yakın zulüm görmüş Monofizit sığınmacıya ev sahipliği yapmak için sarayın tüm salonlarını hücrelere böldüğünden söz etmektedir. Bundan dolayı C. Mango, Suriyeli azizlere adanmış olan Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin bir saray kilisesi değil, Monofizit sığınmacılar

[1]Khalkedon Konsilinden (451) çıkan karar, Monofizit düşüncenin mecbur bırakılmasına neden olmuştur. Bu öğreti, İsa'da başlangıçta varolan insani özelliklerin, sonradan ilahi tabiat içersinde kaybolduğu inancıdır. B.Z. Çoban (2013). Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* 10 (2), s. 17-25.

için özel olarak yaptırılmış bir kilise olduğunu düşünmektedir. Tarih olarak da yapıyı 527-536 yılları arasına tarihlendirse de 536 yılının daha uygun bir tarih olduğunu bildirir. Böylece C. Mango, kilisenin Ayasofya'nın öncülü yerine çağdaşı olduğunu ifade etmektedir.

Krautheimer, R. (1974). ***Again Saints Sergius and Bacchus at Constantinople.*** **Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Köln: Wien.**

R. Krautheimer, C. Mango'nun Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi ile ilgili tezine karşı bir görüşle cevap vermektedir. C. Mango'nun Efes'li Ioannes'i kanıt göstermesi konusunda, Monofizit topluluğa sarayın bir bölümünün ayrıldığı konusuna katılır ancak Ioannes'in Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin sığınmacılar için yapıldığı şeklinde bir görüşünün bulunmadığını belirtir. Ayrıca Monofizitizm'in 536 yılında kınandığını, onlara karşı yapılan zulmün ise 537 yılından önce bir tarihte olamayacağını bildirmektedir. Bundan dolayı, C. Mango'nun ifade ettiği gibi bir durumun olabilmesi için 537 yılından sonra bir tarih verilmesi gerektiğini, bunun da mümkün olamayacağını belirtmektedir. R. Krautheimer, sığınmacı bir topluluk için bu denli görkemli bir yapının inşa edilemeyeceğini vurgulamıştır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin, C. Mango'nun belirttiği gibi Theodora tarafından değil de I. Iustinianus tarafından olasılıkla 527 yılı öncesinde I. Iustinianus'un Hormisdas Sarayı'nda yaşadığı dönemde inşa edildiğini ve Procopius'un da belirttiği gibi kilisenin saraya ait olarak yaptırıldığını ifade etmektedir.

Bardill, J. (2000). The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees. ***Dumbaron Oaks Paper,*** **54, (Ed: Alice-Mary Talbot). Washington: Harvard University, 1-11.**

J. Bardill, C. Mango ve R. Krautheimer'in kilise üzerine yapmış olduğu tartışmalara yer vererek bu konudaki fikrini belirtmiştir. R. Krautheimer'in ilk belirttiği görüşe karşı, Monofizit zulmünün 523'te Doğu'da başladığını ancak 530-536 tarihleri arasında barışçıl görüşmelerin olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple Theodora'nın zulüm gören rahiplere 527 yılındaki katılımından sonra sığınak yapmaya başlamış olabileceği görüşündedir. J. Bardill, Monofizit sığınmacılarından oluşan bir topluluğun, Theodora tarafından Hormisdas Sarayı'nın salonlarında ağırlandığını, C. Mango'nun görüşlerine destek vererek açıklamaktadır. Ayrıca J. Bardill, yapı içerisindeki yazıtı

açıklayarak bu yazıttaki bazı ifadelerden ve sütun başlıklarındaki monogramlardan yola çıkarak tarihlendirme konusunda bir sonuca varmaya çalışmıştır. Yazıtta I. Iustinianus'un ''İmparatorumuz'', Theodora'nın ise ''Tanrı tarafından taçlandırılmış'' şeklindeki ifadelerle tanımlandığını, bundan dolayı da yazıtın I. Iustinianus ve Theodora'nın tahta çıktığı tarih olan 527 yılı ve sonrasında yazılabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, Aya İrini ve Ayasofya'daki Theodora monogramlarında görülen ''Augusta'' unvanının bu yapıdaki Theodora monogramlarında görülmediğini, bu durumun da yapı inşasının 533 yılından önce tamamlandığını gösteren bir kanıt olduğu belirtmektedir.

Eyice, S. (2002). ***Küçük Ayasofya Külliyesi.*** **Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26, 520-522.**

S. Eyice, yapıyı 'Küçük Ayasofya Külliyesi' başlığı altında incelemiş, daha çok camiye çevrildikten sonraki durumu hakkında bilgi vermiştir. Yapıya cami, medrese, sıbyan mektebi, hamam, türbe ve hazire bölümü olacak şekilde ayrı başlıklar altında yer vermiştir. S. Eyice, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni erken Hristiyan döneminin merkezi planlı, çevre dehlizli, galerili yapılarının en güzel örneklerinden biri olarak tanımlamaktadır. Duvarlarının benzer yapılarda olduğu gibi, mozaik ile kaplı olması gerekirken günümüzde bu mozaiklere rastlanmadığını ancak olasılıkla duvarlardaki sıvaların altında mozaiklere ait kalıntılar ile karşılaşılabileceği görüşündedir. Yapıdaki taş işçiliğinin, İlk Çağ sanatından Bizans sanatına geçiş döneminin izlerini taşıdığını vurgulamaktadır. Bunların dışında, merkezi planın aynı tarihlere ait daha farklı bir uygulamasının İtalya'da San Vitale Kilisesi'nde görüldüğünü, bu plan tipinin farklı çeşitlemelerinin Kudüs'teki Kubbetü's Sahra'da da mevcut olduğunu belirtmiştir.

Croke, B. (2006*). Justinian, Theodora and Church of Saints Sergius and Bacchus.* Dumbarton Oaks Paper, 60, 25-63.

B. Croke, makalesini daha geç bir tarihte yazdığından dolayı önceki argümanlar ile ilgili daha net çözümlemelere ulaşma olanağına sahip olmuştur. C. Mango'nun Monofizit sığınmacılar ile ilgili olan görüşlerine katılmamakla birlikte kilisenin I. Iustinianus ve Theodora'nın Hormisdas Sarayı'nda ikamet ettikleri sırada, Bizans Prensesi olan Anicia Iuliana'nın Polyeuktos Kilisesi'ne bir cevap olarak 525 yılından sonra yapıldığı kanısındadır. Böylece I. Iustinianus, Azizler Sergios ve Bakkhos

Kilisesi'ni yaptırarak siyasi ve dik duruşunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. B. Croke, iki kilisenin mimari dekorasyonundaki benzerliklere dikkat çekerek yapılarda olasılıkla aynı heykeltıraşların çalıştığını ifade etmektedir. Makalede, yapıdaki entablatüre detaylı bir şekilde yer verdiği görülür. B. Croke, Aziz Polyeuktos Kilisesi'ndeki epigramın bir benzerinin Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde görüldüğünü, I. Iustinianus'un bilinçli bir şekilde Anicia Iuliana'ya ve Aziz Polyeuktos tarafından temsil edilen siyasi ve hanedan mücadelesine bir yanıt verme niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır.

2.2. Kitaplar

Van Millingen, A. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople; Their History and Architecture.* Assisted by Ramsay Traquair, W. S. George and A. E. Henderson, London: MacMillan and Co., s. 70.

Bizans mimarisinde yer alan bazı yapıları inceleyen kaynak, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni de kapsamlı olarak ele almaktadır. Yapının mimari özelliklerinden süsleme programına, yapıda kullanılan malzeme ve tekniğe kadar detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Kilisenin tartışmalı bir konusu hakkında, diğer araştırmacılardan farklı bir yorum getirerek yapının kuzeyinde ikinci bir kilise için daha fazla alan bulunduğunu ifade etmektedir. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kuzey duvarında iki bina arasında iletişim aracı olabilecek işleve sahip açıklık izlerinin bulunmasını dayanak göstererek Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ni yapının kuzeyine konumlandırmıştır. Yapının oktagon plan şemasının, dönemin başka kilisesi olan Ravenna San Vitale Kilisesi'nde de uygulandığı ve bu durumun önemi üzerinde durulmaktadır. Kilisenin, İmparator I. Iustinianus tarafından ziyaret edilen şehrin kutsal yerlerinden biri olduğu belirterek yapının Bizans mimarisindeki yeri ve önemini vurgular.

Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture,* Yale University Press, New Haven and London.

R. Krautheimer tarafından adından da anlaşılacağı üzere erken Hristiyan ve Bizans mimarisinin ele alındığı kaynak, erken Bizans mimarisini oldukça kapsamlı bir şekilde incelemektedir. 4. yüzyılda, I. Constantinus'un yaptırdığı kiliseleri, Konstantinopolis, Antakya, Kudüs, Roma gibi önemli şehirleri, 5. yüzyılda ise Konstantinopolis ve çevresi, Anadolu kıyıları, Mısır, Yunanistan ve Balkanlar'ın erken Bizans mimarisini ele almaktadır. Antakya'da yer alan Altın Oktagon'u, I. Iustinianus

tarafından daha sonra yaptırılan Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, Ayasofya ve Aix-la Şapeli'ni şekil, işlev bakımından bir öncülü olarak kabul etmektedir. R. Krautheimer, oktagon plan dışında trikonkhos, rotondo gibi diğer merkezi planlara da değinmiştir. Eser, kiliselerin yanı sıra oktagon planlı vaftizhane gibi yapılardan da bahsetmektedir.

Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* (Çev: Ü. Sayın). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Kiliseyi yüzyıllara ayırarak inceleyen W. Müller-Wiener, yapının 6. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki durumu hakkında bilgi vermiştir. Bunun dışında, kilisenin 16. yüzyılda yapılan ek binaları ile Küçük Hüseyin Ağa'nın vakıf külliyesinin konumunu gösteren yapının genel bir planını çizmiştir. I. Iustinianus'un 518-519 yıllarında yaşadığı Hormisdas Sarayı'nda, Havari Petrus ve Paulos'a adanmış bazilika planlı bir kilise yaptırdığını ve bu kilise için 519 yılında Papa'nın Hormisdas'tan kilisenin adını taşıdığı azizlerin kutsal eşyalarını istediğini belirtir. I. Iustinianus'un 527'de yönetime geçmesiyle birlikte Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin, Büyük Saray'a dâhil edildiğinden söz etmektedir. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni 531-536 yılları arasına tarihlendiren W. Müller-Wiener, yapının Petrus ve Paulos Kilisesi'nin kuzeyine inşa edildiğini bildirir. 536-537 yıllarında Hormisdas Sarayı'nda bir Monofizit manastırı kurulduğunu, İmparatoriçe Theodora'nın buraya sığınanları koruma altına aldığını belirtir. 548 yılında Theodora'nın ölümüyle manastıra sığınanların Urbicius'un evine taşındığını, 551 yılında ise güvenlik güçlerinin buraya sığınan Papa Vigilius'u zorla çıkarmaya çalışmasının huzursuzluk yarattığından söz etmektedir.

Freely, J. ve Çakmak, A. S. (2004). *Byzantine Monuments of Istanbul,* Cambridge University Press.

J. Freely ve A. S. Çakmak, ''Iustinianus'un Diğer Yapıları'' başlığı altında ele aldıkları Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin tarihçesi, mimarisi, süslemeleri, tartışmaları konuları gibi pek çok konusuna yer vermiştir. I. Iustinianus'un kilisenin inşasını en geç 536 yılında tamamladığını belirtmişlerdir. Kilisenin tartışmalı konularından biri olan güney cephesindeki duvarın, yapının diğer cephe duvarlarından farklı görünüm sergilediğini bu sebeple de bu duvarın Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin kuzey duvarına ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan dolayı da Hormisdas Sarayı'nın yapının kuzey duvarına bitişik bir şekilde konumlandığı görüşünü iletirler. Yapının kubbesine de değinen yazarlar, kilisenin sekizgenden kubeye geçişinin oldukça

yenilikçi olduğunu düşünürler. Eserde, yapı içerisindeki mimari ögelerin malzeme ve tekniğine, süslemesine de ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

Mathews, T. F. (2005). The Palace Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople. *Archelogy in Architecture: Studies in Honor of Cecil L. Striker* (Ed. by Judson J. Emerick and Deborah M. Deliyannis).Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein.

T. F. Mathews, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi üzerine C. Mango, R. Krautheimer, J. Bardill'in görüşlerine tek tek yer vererek onların görüşlerine kendi fikirlerini eklemiştir. T. F. Mathews, Efes'li Ioannes'in mektuplarının C. Mango'nun ifade ettiği gibi Monofizit sığınmacıları için yapılmadığını daha çok R. Krautheimer'in belirttiği saray kilisesi görüşüne dayanak sağladığından bahseder. T. F. Mathews, R. Krautheimer ile benzer gözlemde bulunarak, Hormisdas Sarayı'nda Monofizit sığınmacılar için bir düzenlemenin gerektiğini ancak böyle bir durumda bu kadar güzel bir kilise inşa etmenin pek mümkün olmadığını belirtmektedir. Kilisenin konumu ile ilgili Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin kuzeyine inşa edildiği görüşündedir.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi.* (Çev: Mine Kadiroğlu). Ankara: Yapı Endüstri Merkezi.

C. Mango'nun en önemli eserlerinden biri olan Bizans Mimarisi eserinin ilk basımı 1976 tarihine aittir. Eser, Bizans'ın erken, orta, geç dönemini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bunun dışında, Bizans'ın karanlık yüzyıllarına ve yapılardan kullanılan malzeme, uygulanan teknik ve işçilikten de bahsetmektedir. Bizans'ın dönemden döneme değişen mimarisinden, malzeme ve teknikteki zamanla oluşan değişimden detaylı bir şekilde söz etmektedir. Bazilikal form, kapalı Yunan haçı plan, merkezi plan, son dönemde uygulanan dehlizli plan gibi erken dönemden son döneme kadar karşılaşılan tüm plan şemalarına örnek yapılar ile birlikte yer vermiştir. C. Mango, I. Iustinianus Dönemi'ni ayrı bir başlık altında değerlendirmektedir. Burada Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nden de söz etmektedir.

Koch, G. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı,* (Çev: Ayşe Aydın), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

G. Koch, I. Constantinus dönemi dini mimarisini, kilise ve vaftizhanelerdeki genel formları (nefli yapılar, bazilikalar, merkezi planlı yapılar), sivil mimariyi eserinde ele almaktadır. Bunlar dışında ölü gömme, duvar resimleri ve mozaikleri, plastik eserler ve Türkiye'deki Erken Hristiyanlık Dönemi önemli merkezlerinden de bahsetmektedir. G. Koch, merkezi planlı yapılardan oktagon planı, basit sekizgen, çevre koridorlu şeklinde incelemiştir. İmparator I. Constantinos'un yaptırdığı oktagon planlı yapıları tarihleri, planları ve belirgin özellikleri ile birlikte açıklamıştır. Eser, erken Hristiyan sanatı ve mimarisini çok kapsamlı olmasa da düzenli bir şeklide ele alması bakımından önemlidir.

2.3. Tezler

Özdemirci, P. (1947). *Sergios ve Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii).* Bitirme Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

P. Özdemirci, oldukça erken bir tarihte yazmış olduğu tezinde, yapının tarihçesine, iç süslemesine, dış mimarisinde tüm cephelerine değinerek tanımlamıştır. Kilisenin tarihlendirilmesi, çevresinde bulunan fakat günümüze kadar ulaşamayan yapıların kiliseye göre konumlarına ve aslında bu yapıların var olup olmadıklarına dair bazı tartışmalı noktalar üzerinde durarak bu konulara dikkat çekmiştir. P. Özdemirci, yapı içerisinde yer alan yazıtta I. Iustinianus, Theodora ve Sergios'a övgülerin yer aldığını ancak Bakkhos'un isminin geçmediğini belirtmiştir. Bu durumu, kilisenin yalnızca Sergios'a adandığı, Bakkhos'a adanan yapının ise kiliseye bitişik olduğu araştırmacılar tarafından belirtilen Petrus ve Paulos Kilisesi'nin yerinde olabileceği şeklinde açıklamaktadır. Ancak Bakkhos Kilisesi olarak adlandırdığı kilise, günümüze kadar ulaşamadığından dolayı yapı üzerine çok fazla yorum yapamadığını belirtmektedir. Kilisenin II. Bayezid döneminde Babüssade Ağası Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrildiği genel olarak kabul edilirken, P. Özdemirci Schneider ve W. Salzenberg'i kaynak göstererek kilisenin İstanbul'un fethinden biraz sonra II. Mehmet döneminde camiye çevrildiğini belirterek farklı bir görüşe daha yer vermiştir.

Bayülgen, B. (2012). ***Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi: Yeni Mimari Bulgular ve Tipoloji.*** **Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.**

B. Bayülgen, İstanbul Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin 2003-2006 yılları arasında gerçekleşen kapsamlı restorasyon sonucundaki yeni bulguları değerlendirerek bir tipoloji oluşturmuştur. Yapının tarihçesi ve mimarisinden de bahsetmektedir. Restorasyon sonucunda ortaya çıkan en önemli sonucun, yapının güney duvarının başka bir yapıya ait olduğunu belirtmektedir. Bu yapının da başta Procopius olmak üzere pek çok araştırmacının söz ettiği gibi Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi olduğunu bildirir. Bu bakımdan güney duvarına ayrıca değinmiştir. B. Bayülgen, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin plan biçimlenmesinin kaynağının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla ''Merkezi planlı yapıların çözümlenmesi'' adında bir başlığa yer vermiştir. Bu başlık altında, çokgen tabanlı örtüler, sekizgen hacimler, çevre koridoru, eksedralarla çevrili merkezi mekânlar, tetraconchusların kökeni ve gelişimi sorunu gibi konuları ilk örneklerini açıklayarak bunların kökeni konusunda detaylı bir araştırma yapmıştır.

Son olarak ise, karşılaştırma başlığı altında yapıyı kubbe ve mekân tipolojisi bakımından ele almıştır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kubbesini, dalgalı görünümünden dolayı Hadrianus Villası ve Baiae kubbeleri (özellikle Venüs Tapınağı) ile karşılaştırmıştır. Mekân tipolojisi bakımından yapıyı tetraconchus yapılarla karşılaştırmıştır.

Gündüz Polat, İ. (2016). ***Küçük Ayasofya and the Foundation of Babüssade Ağası Hüseyin Ağa.*** **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.**

İ. Gündüz Polat, II. Bayezid döneminde Kapı Ağalığı yapmış ve Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni camiye çeviren Hüseyin Ağa'yı kendi durumu içerisinde incelemiştir. İlk olarak, Hüseyin Ağa'nın kurduğu vakıflar, satın aldığı ve Sultan'ın ona hediye ettiği araziler, Balkanlar ve Eyalet-i Rum dâhilinde yaptığı alım satımlar ve inşaatlarını açıklamıştır. Sonrasında ise yapının camiye çevrildiği süreci daha iyi anlayabilmek için Bizans Dönemi'ni yani kilise olduğu dönemini de ele almıştır. Bu bağlamda kilisenin yapımına, Monofizit sığınmacılara karşı yapılan zulümlere, I. Iustinianus'un Anicia Iuliana'ya karşı olan rekabetine yer vermiştir. Son olarak Küçük

Ayasofya'nın kuruluşundan beri nasıl bir mekân olduğunu saray, devlet ricali ve önemli ilim adamları tarafından ne ifade ettiğine yer vermiştir.

Uygun Yazıcı, S. (2019). ***Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikia, Pamphylia, Lykia Örnekleri,*** **Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

Anadolu'da Erken Hristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikia, Pamphylia, Lykia Örnekleri başlıklı tezde, vaftizin tanımı ve kökeni, Hristiyanlıkta vaftiz, vaftizhanelerin ortaya çıkışı, ön örnekleri ve yayılışı gibi konulara yer verilmektedir. Oktagon planlı vaftizhaneler, sekiz rakamının sembolik anlamı ve bununla bağlantılı olarak vaftizhanelerin neden sekizgen plan şemasında yapıldığı konuları açıklanmıştır. Vaftizhanelerin hangi tarihten sonra sekizgen plana dönüştüğünü ve hangi bölgelerde daha çok görüldüğü üzerine bilgi vermektedir.

3. İSTANBUL'UN TARİHÇESİ

Jeopolitik açıdan dünyanın en stratejik alanlarından birinde kurulan İstanbul kenti, oldukça köklü ve önemli bir geçmişe sahiptir. Dünyadaki birçok farklı kültürün etkileşim içinde olduğu geçiş noktasında yer alan İstanbul, iki büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır[2].

Kentte tarihöncesi döneme ait yerleşimlere bakıldığında ise Paleolitik Çağ'a tarihlenen buluntular, İstanbul'un içinde ve etrafında yapılan kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır. Orta Paleolitik Çağ'a ilişkin aletlerin, Yarımburgaz Mağarası'nda bulunması, bu civarda balıkçılık ve avcılık yaparak yaşayan insan topluluğu olduğunu göstermektedir[3]. Aynı zamanda Bizans dönemine dek bu mağara kullanılmıştır[4]. Şehrin Anadolu tarafında yer alan Fikirtepe'de ise, Kalkolitik Çağ'a ait M.Ö. 4. bin yıl ilerisine tarihlenen buluntular ortaya çıkarılmıştır. İstanbul ve çevresi Paleolitik Dönem'den bu zamana kadar insanlara kucak açan etkileyici bir yöre olmuştur[5].

Günümüzde İstanbul'un sınırları içinde yer alan değişik zamanlara tarihlenen Yunan koloni yerleşimleri bulunmaktadır[6]. O zamanlarda günümüz İstanbul sınırları içinde üç farklı şehir yer alıyordu: İlki şehrin Anadolu yakasında kurulmuş aynı zamanda ''Körler Ülkesi'' olarak adlandırılan Kalkhedon, ikinci şehir ''Tarihi Yarımada'' olarak anılan Eminönü ve Fatih semtlerinde kurulan Byzantion'dur. Üçüncü şehir ise, Silivri semti dolaylarında yer alan Selymbrian kentidir[7]. Kalkhedon, Megaralı kolonistler tarafından M.Ö. 680 senesinde Kurbağalıdere mevkiinde bir plato üzerinde yer almıştır[8]. Kalkhedon'un, Byzantion'dan 17 sene öncesinde kurulduğu Heredotos tarafından ifade edilmektedir. Kalkhedon kentinin kurulmasıyla birlikte, Megaralılar'a yol gösteren kâhin, onlara ''Körün karşısına yerleşmelerini'' belirtirken, daha önceden

[2]M. Karakuyu (2015). *İstanbul'un Mekânsal Gelişimi.* Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, s. 392.
[3]D. Kuban (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul.* (Çev: Zeynep Rona). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 15.
[4]S. Eyice (1977-1978). Tarihte Küçükçekmece. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 6 (7), s. 57-120.
[5]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 15.
[6]Kuban, (1970). *İstanbul'un Taihi Yapısı.* Mimarlık Dergisi, 79 (5), s. 27.
[7]M. Soysal (1996). *Kentler Kenti İstanbul.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 7.
[8]A.Y. Türkoğlu (2010). *İstanbul'un Roma Dönemi Tarihsel Topografyası: Byzantion-Constantinopolis.* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 8.

gemileri ile bu bölgeye geldiklerinde Sarayburnu'nun var olan güzelliğini görmeyerek daha kırsal bir yöreye yerleştikleri için Kalkhedon halkını kör olarak nitelendirmiştir[9].

D. Kuban'n aktardığına göre, Dionysios bir başka Grek yerleşiminin, Haliç'in bitiminde Kidoros ve Barbisos mevkilerinin arasında yer aldığını bildirmektedir. Bu bölgede aynı zamanda Semistra Sunağı yer almaktadır. Başka bir yerleşim ise, Sarayburnu'nun karşısında bugün Galata'nın yer aldığı bölgedeki Sykai yerleşimidir. Anadolu yakasında, Boğaz'ın girişinde bulunan Scutarion[10] (bugün Üsküdar meydanı) olarak konumlandırabileceğimiz yerde ise Hrisopolis yerleşimi bulunuyordu. Bu yerleşim yeri ile ilgili kaynaklarda sınırlı bilgi yer almaktadır[11].

Kent, jeopolitik konumunun önemi sayesinde hızla gelişme göstermiştir. M.Ö. 146 yılı itibariyle Roma'ya bağlanmış ve M.S. 4. yüzyılın ilk yarısında İmparator I. Constantinus tarafından Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte kente ihtişamlı yapılar inşa edilmiş ve Antik Byzantion şehri abidevi bir görünüme sahip olmuştur[12].

3.1. Byzantion

Antik Çağ'da İstanbul'un Byzantion ismini alması, dil bilimi yönünden incelendiğinde bize birtakım izler gösterir. Söylencelere göre, Byzantion'a ismini veren bir Trak adı olan Byzas'tır. Aynı zamanda eski mekân isimleri Önasya'da, *''ion''* sözcüğü isim vericisine eklenerek sağlanmaktadır. Bu yüzden Byzantion ismi, Önasya'da M.Ö. 3. bindeki mekân isimlerini andırmaktadır. İlginç olarak, eski Anadolu dillerinde de *''nt''* ekine rastlandığı görülmektedir. Dil bilimi açısından Byzantion ismi, eski Trak ve Anadolu kültürlerine dayanmaktadır[13]. Byzantion kenti, M.Ö. 657 senesinde Megaralılar'ın komutanı Byzas tarafından günümüz İstanbul'unda Sarayburnu semtinin yer aldığı bölgede kurulmuştur[14]. Byzantion kenti, coğrafi durumu ve stratejik konumu nedeniyle önem arz eden bir şehirdir[15].

---

[9]Kuban, 1996, **a.g.k.** s. 16.
[10]Scutarion ismi, bu bölgede barakaları yer alan imparator muhafızlarının deri kalkanlarından (skitos: deri) gelmektedir. Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 16.
[11]Kuban, 1996**, a.g.k.**, s. 16.
[12]Türkoğlu, 2010, **a.g.k.,** s. 1.
[13]S. Eyice (2006). *Tarih Boyunca İstanbul.* Etkileşim Yayınları, s. 22.
[14]M.O. Bayrak (1996). *İstanbul Tarihi. M.Ö. 657'den bugüne kadar 26 asırlık Son Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri.* İnkılâp Kitabevi, s. 7.
[15]I. Demirkent (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 205.

Kentin ilk olarak Megara kolonisi tarafından kurulduğuna dair (M.Ö. 659) bir efsane bulunmaktadır. Buna göre, Byzas isimli komutan Megaralılar'ın başında yer alıyordu, kentin ismi de komutanın isminden gelmekteydi[16]. Başka bir efsane ise, Trak kralı ile bir su perisi olan Semistra'nın oğlu Byzas, Antes'in de arkadaşıdır. ''Biz+Ant+İon'' isimleri birleşerek şehrin ismini oluşturmuştur. Byzantion'lu Dionysios, şehrin M.Ö. 695 yılında kurulduğunu belirtmiştir[17]. Dionysios, ilk kurulan Byzantion'un etrafının 5'i kara çevresinden olmak üzere, 35 stadion[18] uzunluğunda olduğunu bildirmektedir. Surlar, 27 adet kuleye ait olmakla birlikte, kuzeyinde Akropolis kulesinden Eugenios kulesine ulaşmakta, bu kısımdan Strategion'a çıkarak Akhylleos Hamamı'na kadar uzanmaktadır. İlk Çağ'ın en kuvvetli duvarlarından olduğu bilinen bu sura ait olduğu zannedilen birtakım duvar kalıntıları geçen yüzyılın sonlarına doğru Sarayburnu bölgesinde ortaya çıkarılmıştır[19].

Kutsal alanı oluşturan Akropolis'in bugün Ayasofya tarafında bulunduğu tahmin edilmektedir. Tetraston ismiyle anılan, dört yanı revaklarla çevrelenmiş çarşının orta kısmında Apollon Helios'a ait tunç bir heykel bulunduğu bilinmektedir. Daha batıda yer alan Thrakion Pylia yanı başında, talim[20] alanı olan Threkion yer alıyordu, sonraki zamanlarda Milion'un yapılacağı bu alanda Thraklara karşı kazandıkları galibiyeti gösteren Tropaion'un mevcut olduğuna dair bir olasılık bulunmaktadır. Byzantion'da bulunan en büyük hamam Akhylleos Hamamı da bu bölge içerisinde yer almaktadır. Byzantion'daki ilk su gereksiniminin ''deksemenai'' adı verilen bazı sarnıçlar aracılığı ile sağlandığı bilinmektedir. Fakat M.Ö. 123 yılında, Roma imparatorluğu zamanında, Hadrianus ile kentin batı yönündeki kaynaklardan sağlanan suların düzenli suyolları vasıtasıyla Byzantion'a ulaştırıldığı zannedilmektedir. Byzantion'da farklı tanrılar için tapınaklar da inşa edilmiştir. Bu tapınaklardan Sarayburnu eteğinde, Athena Ekbasia ve Poseidon tapınakları yer alıyordu. Yukarısında Tykhe tapınağı yer alıyordu. Aphrodite,

[16]Demirkent, 2001, **a.g.k.**, s. 206.
[17]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 17.
[18]Yaklaşık olarak 5 km. Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 20.
[19]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 22.
[20]Talim sözcüğü, ''bir şeyi gerçek yönü ile anlamak, bir nesnenin biçimini zihinde oluşturmak ve nesneyi gerçek durumu ile bilmek'' manasındaki ilm kökeninden çoğalan ta'lim, ''birisine bilgi öğretmek, ders okutmak'' anlamına gelmektedir. Z. Kazıcı ve H. Ayhan (2010). *Talim ve Terbiye,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXXIX, s. 515.

Artemis ve Dionysios tapınakları ise, Topkapı Sarayı'nın bulunduğu konumunda yer alıyordu. Ancak bu tapınakların hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır[21].

Byzantion kentinin diğer önemli unsuru ise limanlarıydı. Yunan şehirlerinin tümüyle ticari ilişkilere sahip olan Byzantion'a ait iki tane liman bulunmaktaydı: Şehrin batısında yer alan Neorion limanı ve ona bitişik bulunan Bosporion limanı. Dionysios, Neorion ve Bosporion limanlarının ortasında mendireklerle korunan aynı zamanda daha fazla derinliğe sahip olan üçüncü bir limanın varlığından bahsetmektedir[22]. Byzantion, bu limanlar sayesinde, M.Ö. 6. ve 5. yüzyılda refah düzeyinin artmasına ve varlıklı bir ticari şehre dönüşmesine katkı sağlamıştır. Fakat Boğaz'a hâkim bir noktada olan bu şehir, konumu sebebiyle pek çok çatışmayı da beraberinde getirmiştir: Byzantion M.Ö. 512 yılında, I. Darius tarafından gerçekleştirilen İskit Seferi ile birlikte Pers hâkimiyeti altına girmiştir[23]. Böylece Trakya'ya gitmek için Boğaz'dan geçen Persler, Byzantion'la birlikte Kalkhedon'u da egemenliğine almıştır. Bu iki şehir, Pers esaretine karşı Atina liderliğindeki diğer şehirlerle birleşerek isyan etmişlerdir. Platea'da, Persler'i yenilgiye uğratan Spartalı komutan Pausanias, Byzantion'u ele geçirerek, M.Ö. 477 yılına kadar şehirde egemenlik kurmuştur. Daha sonraki dönemde kent, Atina donanmasının üssü olmuş fakat Atina'nın liderlik yaptığı Delos Birliği'nin yıkılmasıyla şehir, M.Ö. 411 yılında tekrardan bağımsızlığını ilan etmiştir. Şehir, M.Ö. 409 yılında Alkibiades'in eline geçmiştir. Fakat M.Ö. 405 yılında gerçekleşen Sparta Savaşı ile birlikte şehir, Spartalılar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Byzantion, M.Ö. 378 yılından sonra İkinci Attika Deniz Konfederasyonu'na katılmış bununla birlikte M.Ö. 357-355 yıllarında gerçekleştirilen savaşlara girmiştir[24].

Şehrin geleceği üzerinde etki yaratmaya başlayan yeni tarihi olaylar, M.Ö. 3. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. Byzantion bu süreçte, bölgeye yayılarak Kalkhedon'u talan eden Galatyalılar Konfederasyonu'na senelik vergi ödemek durumunda kalmıştır. Şehir, Kalkhedon'a sahip olan Makedonya Kralı V. Philippos ile Selevkos Kralı II. Antiohos tarafından M.Ö. 260 yılında gerçekleştirilen saldırılara maruz kalmıştır. M.Ö.

[21]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 23-24.
[22]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 21.
[23]W. Müller-Wiener (2002*). İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* (Çev: Ülker Sayın). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 16.
[24]Kuban, 1996**, a.g.k.**, s.17.

202 yılında ise, Bitinya Kralı I. Prusias şehre saldırı gerçekleştirmiştir. M.Ö. 3. yüzyılda Roma'dan, Makedonyalılar ve Pontus'a karşı şehri korumasını beklemiştir[25].

Romalılar, hâkimiyet sahalarını, M.Ö. 146 yılında gerçekleştirilen Makedonya Savaşı sırasında Balkanlar'ı, Ege'yi aynı zamanda Anadolu'ya ait toprakların bir kısmını da içine alacak şekilde büyütmüşlerdir. Böylelikle Byzantion, Roma Cumhuriyeti'ne tabi bir şehir olarak Roma'ya ait Bitinya-Pontus eyaletine, Vespasianus Dönemi'nde (M.S. 73) katılmıştır[26].

Roma döneminde M.Ö. 193 yılında, zamanın en büyük şanssızlıklarından birisi Byzantion'un başına gelmiştir. İllyria ordusunun komutanı olan Septemius Severus ve Suriye ordusu komutanı olan rakibi Pescennius Niger arasındaki savaşta Byzantion, Niger'in yanında olmuştur. Niger, bu hamlesiyle Byzantion'u elinde tutarak Severus'un Asya tarafına geçişine engel olabileceğini düşünmüştü ancak Niger'in askerleri Kyzikos (Erdek), Nikea (İznik) ve güneyindeki İssos'a mağlup olmuş, Niger ise M.S. 194 yılında öldürülmüştü. Byzantion kenti, Severus'a karşı Priscus ismindeki bir mühendisin yönetiminde direniş göstermiştir. Bu direnme, Niger öldükten sonrasında da devam ederek Bretanya'da Severus'un karşısında olan Albinus'u desteklemeye kadar gitmiştir. İki sene boyunca devam eden direniş sonrası Byzantion teslim olunca, Septimius Severus şehre ceza vererek surlarının bir bölümünü yıktırmış, aynı zamanda şehir olma hakkını elinden alarak Marmara kenarındaki Perinthos'a (Ereğli) katmıştır. Ancak imparatorun oğlu olan Caralla'nın talebi ile şehrin cezasına son vermiş ve tekrardan imarlaştırarak oğlunun ismini[27] şehre vermiştir[28].

Septemius Severus, kenti canlandırırken Hipodrom'un (Atmeydanı) yapımına M.S. 203 yılında başlamış ancak Byzation'dan ayrılması sonrasında ise ölümü nedeniyle inşaat tamamlanamamıştır. Bu dönem, şehre birçok tapınak, bir tane tiyatro ile stadion inşa edilmiş, liman onarılmış ve birtakım izleri 1927 yılında bulunan Zeuksippos hamamı yapılmıştır (Çizim 3.1)[29]. Bunun dışında Severus'un, büyük ölçüde olduğu bilinen fakat yeri belirlenemeyen, sur dışında bulunduğu tahmin edilen Kaminia isminde bir hamam daha yaptırdığı sanılmaktadır. Bu dönemde, Haliç'in kenarındaki

[25]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 17-18.
[26]Kuban, 1996**, a.g.k.**, s. 18.
[27]Kent ara sıra Antonia/Antoninia ismiyle anılmıştır. Müller Wiener, 2002, **a.g.k**., s. 18.
[28]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 25.
[29]1952 yılında ortaya çıkarılan izlerin bu hamama ait olduğu kanıtlanmıştır. Eyice, 2006, **a.g.k**., s. 25-26.

limanlar onarılmış, eski Tetrastoon olarak adlandırılan alanın bir kısmı hamamlara eklenerek burada yer alan Helios tapınağı, Akropolis'teki Aphyrodite ile Artemis tapınaklarının yanına taşınarak olasılıkla Helios Apollon adına da bir tapınak inşa edilmiştir [30].

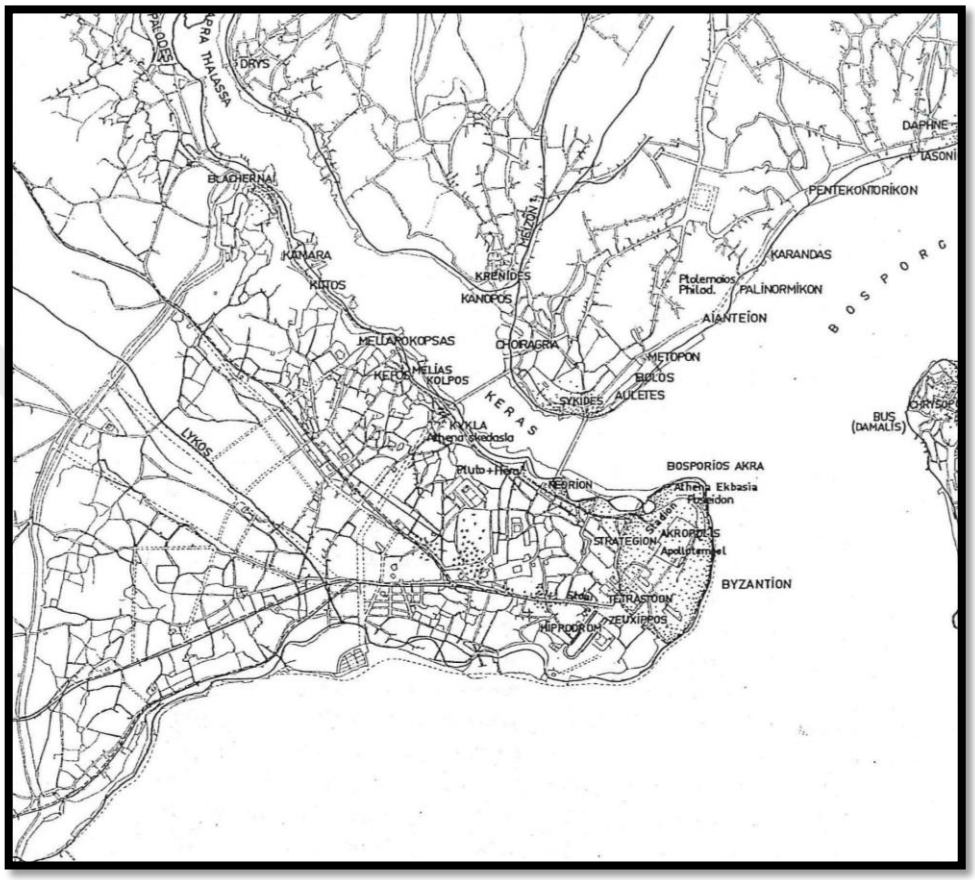

Çizim 3.1. *Byzantion'un Antik Dönem Haritası (W. Müller-Wiener, 2002)*

Şüphesiz ki Severus'un en önemli imarlarından biri, Mese isminde Hipodrom'un kuzeyinde giriş bölümünden surların kara kısmındaki asıl kapısına ulaşan ve iki etrafında da direk bulunan caddeydi ki bu neredeyse bugünkü Divan yolu Caddesi'ni izliyordu. Roma devrinde, Akdeniz bölgesinde yaygın olarak yapılan, iki etrafında direkler bulunan caddeler, Byzantion'da da yapılıyordu. Bunların haricinde Severus, Strategion'u restore ettirmiş, revakları bulunan Kynegeion'u Artemis tapınağı yakınında bir yere yaptırmıştır[31].

[30]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 25-26.
[31]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 26.

I. Constantinus, Caesar Aurelius Flavius Valerius Canstantius'un oğluydu ve Doğu'da Diocletianus'un Nikomedia'da bulunan sarayında büyümüştü. Doğu Roma İmparatoru olan Licinius'a karşı Trakya'daki Adrianopolis'te, daha sonra ise Hrisopolis'te 324 yılı öncesinde galip gelmesinin ardından I. Constantinus, tek imparator olarak Byzantion'a yerleşme kararı aldı[32]. Günümüze Byzantion kentinin fiziki varlığına dair neredeyse hiçbir şey ulaşamamış olsa da İstanbul'da bugün, Byzantion'un özgün yerleşimini hatırlatan topografyaya bağlı birtakım izler, kent anılarını halen devam ettirmektedir[33].

3.2. Konstantinopolis

I. Constantinus, Byzantion'a dair önemli yanları görerek bu şehri Roma İmpratorluğu'nun yeni merkezi olarak seçmeyi planlamıştır. Şehir, Constantinus'un Licinius ile yaptığı savaşlar sebebiyle tahrip olmuştu. Bundan dolayı Constantinus, M.S. 324 yılında surları tekrardan yaptırarak aynı sene, şehre kendi zaferlerini anımsatacak olan ''Konstantinopolis'' ismini vermiştir. Konstantinopolis'in tarihi serüveni, isminin değişmesi ve Byzantion'a ait surların yeniden yapılmasıyla birlikte (birtakım planlar nedeniyle biraz kesintiye uğramışsa da) M.S. 324 yılında başlamıştır[34]. Eskisine kıyasla daha batı tarafa taşınan yeni kara tarafındaki surlar, M.S. 328 yılında yapılmıştır[35]. Aynı yıl şehir, yeni idare merkezi ilan edilerek ihtişamlı bir yapılanma sürecine girmiştir. Constantinus, yaklaşık olarak 6 kilometrekare genişlettiği şehrin sınırlarını, geleneksel kurallara göre belirlemiştir[36].

I. Constantinus tarafından Byzantion'un başkent olarak seçilmesinin en önemli sebebi, şehrin Septemius Severus zamanındaki olaylarda ve Licianus ile yapılan savaşta basitçe savunulabilen bir yer olduğunun fark edilmesidir. Bununla birlikte Byzantion'un, Roma'ya kıyasla imparatorluğa Doğu'dan gelebilecek tehditlere karşı daha aktif olacağı görülmektedir. Hem askeri hem de idari bakımdan şehrin, korunaklı ve güvenilir bir duruma kolay bir şekilde getirilmesi mümkün görünmektedir[37].

---

[32]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 27.
[33]Kuban, 1996**, a.g.k**., s. 23.
[34]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 18-19.
[35]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 28.
[36]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 19.
[37]N. Çöl (1999). *XV.- XVI. Yüzyıllarda İstanbul'da Kent Dokusu-Yapı Kuruluşları İlişkisi.* Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 9.

M.S. 313 yılındaki Milano Fermanı, Hristiyan olanlara yasal statü verse de Romalılar, I. Constantinus'un Hristiyanlığa karşı olan eğilimini beğenmiyordu. Roma'ya 326 yılında yapmış olduğu başarısız ziyaret sonrasında imparatorun, doğuya çekildiği ve Roma'ya bir daha gitmediği bilinmektedir. İmparator, yeni başkentin kurulmasını ''Tanrı'nın emri'' olarak bildirmektedir. M.S 325 yılında, İmparator I. Constantinus'un da yer aldığı Nikaia Konsili'nde, Roma İmparatorluğu resmi olmasa da fiilen Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Roma Batı'nın, Konstantinopolis ise Doğu'nun başkenti olmuştur[38].

Roma'yı en ince detayına kadar örnek alarak kurulan şehrin açılışı[39] 11 Mayıs 330 tarihinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda pek çok yeni yapının inşası da senelerce devam etmiştir. I. Constantinus, yeni tasarladığı bu başkente, İkinci Roma (Deutera Rome) ismini vermiştir. Sonradan, Yeni Roma (Nea Rome) olarak söylendiği görülmektedir. Daha sonraları ise burası Konstantinopolis ismiyle anılmıştır. Ancak halk, o devrin en önemli kenti olmasından dolayı yalnızca Polis (kent ya da şehir) olarak isimlendirmiştir[40].

İmparator I. Constantinus, birçoğu Balkanlar'dan olan çok sayıdaki insanı, yeni başkentine yerleştirmiştir. Şehrin nüfusu giderek çoğalmış, böylece Konstantinopolis, 5. yüzyılda yaklaşık olarak 300.000 nüfusuyla Roma'dan çok daha kalabalık bir şehir olmuştur. I. Constantinus zamanında Mısır, Suriye ve Anadolu şehirlerinden getirilen buğday, arpa, yağ ve şarap gibi ürünler halka bedava verilmektedir. Esas gıda buğday olduğu için, büyük tahıl depoları, 20 halk fırını ile 117 dağıtım merkezi bulunmaktadır. Böylece Konstantinopolis, artık bir Yunan şehrinin (polis) devamı niteliğinde görünmemektedir[41].

Byzantion, I. Constantinus tarafından başkent olarak tercih edildiğinde, mevcut şehrin Septemius Severus ile belirlenen sınırlarını genişletmiştir ve kendi ismiyle bilinen suru inşa ettirmiştir. Fakat bu sura ait güzergâh tahminidir. M.S. 328 yılında inşa edilen kara tarafının surlarına ait bugün hiçbir iz bulunmamaktadır. Bu surun duvarlarının tam olarak nerden başladığı, Marmara kıyılarında kıyı surları ile nerede

[38]Bu ayrılık, Theodosius (379-395) ile resmi olarak kabul edilmekle beraber 7. yüzyıla kadar esas güç merkezi her zaman Doğu'da kaldı. Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 27-28.
[39]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 20.
[40]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 28.
[41]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 30.

birleştiği bilinmemektedir[42]. Yeni şehrin surlarının, eskisine göre ortalama 15 stadia[43] daha batıda yapıldığı, M.S 4.-6. yüzyıllarda yaşayan tarihçi Zosimos tarafından şehrin ölçümlerine dair bilinen tek güvenilir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır[44].

Yeni imparatorluğun başkentinin tekrardan inşası için büyük imkânları seferber eden İmparator I. Constantinus, bu seferberliğin harcamalarını karşılayabilmek için tapınaklardaki hazinelere el koyarak olağanüstü vergiler toplamıştır. I. Constantinus, oldukça fazla para harcayarak en geniş ana yolu olan Mese'yi daha da uzatmıştır. Meydanları genişleterek kısa bir zaman içinde şehri, Roma İmparatorluğu'nun en güzel yerlerinden gelen heykellerle donatmıştır[45]. Aynı zamanda bu dönemde, Havariyyun Kilisesi ile Büyük Forumlar gibi önemli eserler yapılmıştır. Büyük Saray ile piskoposluk kilisesi olan Aya İrini, Rhea ve Tykhe tapınaklarının inşasıyla birlikte Septemius Severus döneminde başlatılan ancak yarıda kalan Hipodrom ve Zeuksippos Hamamı gibi büyük eserlerin yapımı da tamamlanmıştır[46].

I. Constantinus'un yapım faaliyetleri, oğlu Constantius tarafından da devam ettirilmiştir. Surların inşası ve Birinci Ayasofya[47], bununla birlikte I. Constantinus Dönemi'nde inşası başlayan Havariyyun Kilisesi'nin yapımı bu dönemde de devam etmiştir. Valentinianus tarafından M.S. 368-373 senelerinde inşa edilen su kemeriyle birlikte Roma mimarisi zirve noktasına ulaşmıştır[48].

I. Theodosius Dönemi'nde ise Theodosius, M.S. 381 yılında İstanbul'da bir araya gelen II. Genel Konsil kararlarını dayanak göstererek Aryantistliği yasaklamıştır ve İznik İnanç Bildirgesi'ni[49] imparatorluğun resmi dini olarak onaylamıştır. Bununla birlikte Ortodoksluk kabul edilerek Roma İmparatorluğu Hristiyan yapılmıştır. I. Theodosius Batı eyaletlerinin imparatoru olarak Maximus'a karşı M.S. 383 yılında kazandığı galibiyete ithafen, 390 yılında Mısır'dan getirilen obeliski Hipodrom Spina'sına diktirmiştir. M.S. 395 yılında I. Theodosius'un ölümü sonrasında

[42]Çöl, 1999, **a.g.k.**, s. 11.
[43]2,5 kilometreye karşılık gelmektedir.
[44]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 31.
[45]R. Mantran (2005). *İstanbul Tarihi.* (Çev: Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 29.
[46]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 19.
[47]Kelime anlamı: Kutsal Bilgelik.
[48]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 20.
[49]Oğulun, baba ile ezelden beri eşit olduğu inancıdır. Demirkent, 2001, **a.g.k.**, s. 207.

imparatorluğun yönetimi, imparatorun oğulları olan Arkadios ve Honorios arasında ikiye ayrılmıştır[50].

Konstantinopolis'in kuşkusuz en önemli rolü başkent olmasıdır. Ancak şehrin bir ekonomi merkezi olması da oldukça önemlidir. Hızla çoğalan nüfus, büyük liman ve ambarların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır[51]. Erken Bizans Devri'nin en büyük limanı olan Theodosius Limanı (Portus Theodosiacus), İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 2004 senesi Kasım ayında Yenikapı'da başlatmış olduğu arkeolojik kurtarma çalışmaları ile ortaya çıkartılmıştır (Görsel 3.1). Asırlar boyu antik Lykos (Bayrampaşa) Deresi'nin taşıdığı tortu dolgusu sonucunda fonksiyonunu kaybeden limanda oldukça fazla arkeolojik eser bulunmuştur. Bunlar içerisinde bu zamana kadar bulunan otuz dört gemi batığı, Dünya'nın en büyük batık gemi birikimine erişilmesine olanak tanımıştır. Marmara Denizi'nin kenarındaki limanının dolmasından dolayı karada bulunan batıklar, Bizans Devri'nin gemi tipolojisinin yanı sıra gemi inşa teknolojisine dair benzersiz bilgiler vermekte, bu proje aynı zamanda bu alanda faaliyet gösteren bilim insanları için şüphesiz son zamanların en önemli çalışması olarak görülmektedir[52].

Görsel 3.1. *Theodosius Limanı'nın yer aldığı alanda, Marmaray ile Metro istasyonunun yapılacağı Yenikapı şantiyesindeki arkeoloji çalışmalarından bir görünüm (U. Kocabaş ve I. Özsait Kocabaş, 2009, s. 29)*

[50]Demirkent, 2001, **a.g.k.**, s. 207.
[51]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 22.
[52]U. Kocabaş ve I. Özsait Kocabaş (2009). *Eski Dünyaya Açılan Yenikapı: Theodosius Limanı ve Yenikapı Batıkları.* Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 27.

Yenikapı kazı çalışmalarının sağlamış olduğu en büyük fayda, bu zamana dek bilinen kadırga biçimindeki ilk kürekli geminin ortaya çıkarılmasıdır (Görsel 3.2). Günümüze kadar biçimleri yalnızca birtakım ikonografyalardan bilinen gemilerin özgün biçimleri üzerinde çalışılması, bu gemilerin teknolojisi ile ilgili pek çok bilinmeyene erişme olanağı sağlamıştır[53].

Görsel 3.2. *Yenikapı Kazılarında Ortaya Çıkarılan İlk Kadırga Biçimli Kürekli Gemi (U. Kocabaş ve I. Özsait Kocabaş, 2009, s. 33)*

Şehrin çevresini ve görünümünü 5. yüzyıldan bugüne kadar belirlemiş olan unsurlardan biri de II. Theodosius'un (M.S. 408-450) ilk senelerinde, Praefekt Anthemios'a yaptırılmış olan yeni surlardır. Bu ihtiyaç, nüfusun yoğunluğundan kaynaklanmıştır. Böylece şehrin alanı, 6 kilometrekareden 14 kilometrekareye çıkmıştır[54]. Şehrin Theodosius surlarıyla belirlenen batı sınırlarının geçerliliği, 20. yüzyıla dek korunmuştur[55]. Konstantinopolis Üniversitesi'nin kurulması ve I. Constantinus zamanından bu zamana dek çıkarılan tüm kanunların 438 yılında ''Codex

[53]Kocabaş ve Özsait Kocabaş, 2009, **a.g.k.**, s. 33.
[54]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 20.
[55]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 49.

Theodosianus'' adı altında bir araya toplanması, II. Theodosius zamanında şehrin sosyal hayatında da önemli işlerin başarıldığını göstermektedir[56].

I. Constantinus tarafından M.S. 330 senesinde başlatılan Konstantinopolis'in kurulma süreci, aslında İmparator I. Iustinianus (M.S. 527-565) ile tamamlanmıştır. I. Iustinianus zamanı, pek çok araştırmacıya göre imparatorluğun kültürel bakımdan son Romalı olduğu dönemdir (Çizim 3.2)[57].

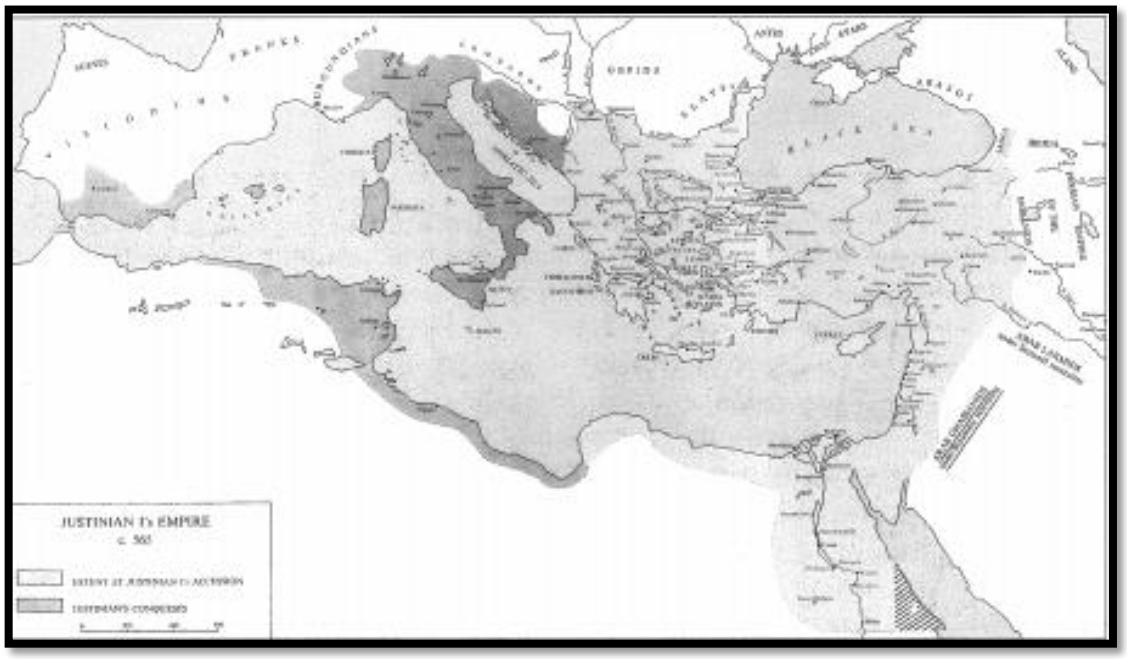

Çizim 3.2. *I. Iustinianus Dönemi'nin Haritası*

J. Freely ve A. S. Çakmak (2004). The Church of SS. Sergius and Bacchus (Küçük Ayasofya Camii). Byzantine Monuments of Istanbul, Cambridge University Press.

Bu dönemde, Hipodrom'da 10 Ocak 532 tarihinde ortaya çıkan, başkaldırıcıların ''Nika'' (Zafer) diye bağırmalarından dolayı tarihe ''Nika Ayaklanması'' şeklinde geçen isyan, şehirdeki birçok yapıyla beraber II. Theodosius dönemi Ayasofyası'nın da tümüyle tahribatına neden olmuştur. Bu durum olumsuz bir olay gibi görünse de I. Iustinianus'a Ayasofya'yı yeniden inşa ettirerek, Konstantinopolis'teki en büyük ve

[56]E. Akyürek (2009). *Balıkçı Köyünden İmparatorluk Başkentine.* Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, I. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 54.

[57]1453 yılında Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından alınmasına kadar, imparatorluk kendisini Roma İmparatorluğu olarak isimlendirmiş, tüm imparatorlar Roma İmparatoru unvanını kullanarak Roma İmparatoru olmanın saygınlığını taşımışlardır. Fakat Roma'ya ait antik kültürel kimlik, 6. yüzyıla dek imparatorluğa egemen olan kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 67, 91.

gösterişli olan yapıyı[58] aşma fırsatını vermiştir. Ayasofya, Bizans dönemi İstanbul'unun mimari anlamda zirvesinin sembolü olmasının yanında, Iustinianus Konstantinopolis'ini kavrayabilmek için de önem taşıyan bir ''sembol yapı'' olarak karşımıza çıkmaktadır[59].

I. Iustinianus ile bir kere daha toparlanan imparatorluğun tekrar dağılması ve 7. yüzyılda imparatorluğa ait toprakların bir kısmının kaybedilmesi, ekonomik imkânların da kalmaması şehrin ilerlemesini engellemiştir[60]. M.S. 542 senesinde Mısır'dan yola çıkarak, deniz ticareti sebebiyle kısa zamanda Konstantinopolis'e varan büyük veba salgını, 230.000 kişinin ölmesiyle birlikte en parlak dönemi olan 6. yüzyılda şehrin yıkımı olmuş, bir müddet sonra toparlansa da şehir bir daha bu dönemdeki görkemini elde edememiştir[61]. 7. yüzyıl başlarından itibaren ise şehir, düşmanları aracılığıyla tehdit edilmeye başlamıştır. M.S. 605 ile 615 yıllarında Pers orduları Khalkedon'a ulaşmıştır. M.S. 626 yılında şehir, kuvvetli bir Avar-Slav ordusu tarafından saldırıya uğramıştır. Araplar şehri M.S. 674-678 yıllarında karadan ve denizden ablukaya almıştır. 8. yüzyıl başlarında ise, Bulgarlar tarafından şehre saldırı gerçekleştirilmiştir[62]. Tüm bu olumsuz olayların üzerine, Konstantinopolis'te İkonoklazma (tasvir karşıtı) hareket bir imparatorluk politikası olarak ortaya çıkmıştır[63]. M.S. 726 yılında İmparator III. Leon'un saray kapısı üzerinde yer alan İsa ikonunu kaldırmasıyla başlayan bu hareket, şehirde çok kişinin ölmesine ve imparatorluğun pek çok yerinde isyanların yaşanmasına neden olmuştur[64]. Başkent Konstantinopolis'te etkisi ağır bir şekilde hissedilen bu dönem sona erdiğinde, kentteki pek çok manastırın yıkılacak durumda olduğu, keşişlerin sürgün edildiği ve kiliselerde bulunan mozaik ve freskoların tamamıyla kazınarak bunların yerine haç gibi figürsüz süslemelerin yapıldığı görülmektedir (Görsel 3.3). İkonoklast dönem, M.S. 843 yılında İmparatoriçe Theodora'nın Ayasofya apsisinde günümüzde de görülebilen Meryem ve çocuk İsa mozaiğini tören eşliğinde açması ile birlikte sona ermiştir[65].

[58]I. Iustinianus'un tahta çıktığı sene, Romalı Prenses Anicia Iuliana tarafından inşa ettirilen günümüzde Saraçhane'de yalnızca altyapısı görülebilen Polyeuktos Kilisesi, I. Iustinianus Ayasofya'sı inşa edilene dek şehrin en büyük ve gösterişli yapısıydı. Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 69.
[59]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 69.
[60]Müller-Wiener, 2002**, a.g.k.**, s. 23.
[61]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 77.
[62]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 23.
[63]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 77.
[64]Demirkent, 2001**, a.g.k.**, s. 209.
[65]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 80.

Görsel 3.3. *Aya İrini Kilisesi'nin Apsisine İkonoklazma Dönemi'nde Yapılan Haç Motifi*

https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=TPK03&DistId=TPK (Erişim tarihi: 28.10.2019)

Orta Bizans Dönemi olarak isimlendirilen 843-1204 yılları arasında Makedonya ve Kommenos Hanedanlığı, imparatorluğu idare etmiştir[66]. I. Basileios tarafından yirmi beş kilise onartılmış, sekiz adet yeni kilise yaptırılmıştır. Bu kiliselerin arasında, M.S. 887-881 yılları arasında yaptırılan, aynı zamanda ileride kilise mimarisine öncülük yapacak Büyük Saray'da bulunan Nea Kilisesi de yer almaktadır[67]. Konstantinopolis, Makedonya ile Kommenos Hanedanlığı zamanında, Doğu Roma İmparatorluğu başkenti olarak önceki statüsüne bir ölçüde tekrar ulaşabilmiştir. Ancak imparatorluk için sonun başlangıcı, Selçuklu Sultanı Alparslan ile çarpışma esnasında Türklerin eline düşen Romanos IV. Diogenes (1068-1071) arasında 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı olmuştur. Buna rağmen Kommenoslar, Malazgirt Savaşı sonrasında toparlanarak Haçlılara karşı gelebilmiştir. Ancak imparatorluk 12. yüzyılın sonunda tekrardan düşmanları tarafından ablukaya alınmıştır ve onlara karşı koyabilecek kuvveti kendisinde görememiştir[68].

4. Haçlı Seferi'nin hedef değiştirerek Bizans'a karşı yapılması ve Batılı şövalyelerin 1204 yılında Bizans İmparatorluğu'nu yıkarak başkenti ele geçirmesi

[66]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 80.
[67]Müller-Wiener, 2002**, a.g.k.**, s. 24.
[68]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 133.

sonucunda bir Latin Krallığı kurulmuştur. Böylece Bizans İmparatorluğu, Dünya siyasetinde büyük devlet olarak devam ettirdiği vaziyetini yitirmiştir. Kentin içinde yer alan bazı kilise ile manastırların Katolik yönetimine girmesiyle birlikte, kentin oldukça bakımsız ve harap bir halde olduğu bilinmektedir[69]. Latin işgali yarım yüzyıldan fazla devam etmiştir. Halk, Venediklilerin sert idaresinden dolayı işgale dayanmakta zorlanmıştır[70]. V. Aleksios Dukas kaçmış onun yerine Theodoros Laskaris gelerek Bizans İmparatorluğu'nun Nikaia'daki (İznik) sürekliliğini sağlamıştır[71]. 1261 yılına gelindiğinde ise, Bizanslıların Konstantinopolis'i tekrar almasıyla başa geçen Palaiologoslar Sülalesi, şehirdeki yapıları yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Böylece sanatta da bir hareketlenme başlamıştır[72]. 1296 yılında gerçekleşen şiddetli deprem sonrasında, 14. yüzyıldaki bazı kiliselerin restore edildiği ve bazılarının da yeniden inşa edildiği ''Palaiologos Rönesansı'' olarak isimlendirilen bir döneme şahit olunmuştur[73].

14. yüzyılın sonlarına doğru ise, hızlı büyüyen Osmanlıların baskısının çoğaldığı görülmektedir[74]. Yaklaşık olarak iki ay devam eden ablukanın ardından Konstantinopolis, 29 Mayıs 1453 tarihinde Osmanlıların hâkimiyeti altına girmiştir[75].

3.3. İstanbul

14. yüzyılın başlarında, ufak bir beylik olarak Bizans sınır boyuna yerleşen Osmanlıların, İstanbul'a olan alakası daha kuruluş döneminin ilk senelerinde başlamıştır. Orhan Bey ile I. Murad'ın zamanlarında, Bizans'ın başkenti önünde Osmanlı askerleri görünse de bu tehlikeli bir taarruz olmamıştır. Bir müddet yoğun bir biçimde kuşatma altında olan kente, ilk ciddi kuşatma girişimi, I. Bayezid tarafından 1395 yılında yapılmıştır. Ancak Haçlıların kuşatma esnasında Balkanlara ulaştığı söylentisinin duyulması üzerine kuşatma kaldırılmıştır. II. Murad döneminde, 1422 yılındaki kuşatma ise II. Murad'ın kardeşi Mustafa Çelebi'nin isyanı sonucu Bursa'yı kuşatması, İstanbul kuşatmasının sonlandırılmasına neden olmuştur[76]. II. Mehmed, tahta çıktığı ilk zamanlarda, henüz şehzadeyken çevresindekilerin uyarısı ile yapılması gereken planlarını yapmış, böylece 54 gün boyunca süren kuşatma sonrasında 29 Mayıs

[69]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 59.
[70]Bundan dolayı halkın bir kısmı Anadolu'ya göç etmiştir.
[71]Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 136-137.
[72]Eyice, 2006, **a.g.k.**, s. 59.
[73]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 167.
[74]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 28.
[75]Akyürek, 2009, **a.g.k.**, s. 91.
[76]F. Emecen (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 212.

1453 tarihinde Bizanslılardan İstanbul'u almıştır. Böylece İstanbul, 1922 senesine kadar, 469 yıl süreyle Osmanlıların başkenti olarak kalmıştır[77].

Fatih Sultan Mehmed'in şehri alması ile bundan sonra Osmanlı olan şehrin üçüncü dönemi başlamıştır. Şehir, hala Arap kökenli ''Konstantiniya'' ismini korur ancak 18. yüzyılda şehir, ''İstanbul'' veya ''İslambol'' diye isimlendirilmeye başlamıştır[78]. İstanbul'un fethiyle birlikte, Osmanlıların en büyük siyasi hedeflerinden birisi gerçekleşmiştir. Ancak şehir, hemen başkent olamayacak derecede bakımsız ve perişan bir duruma gelmiştir. Son Bizans İmparatorlarına ait saray, surlar kentin işgali sırasında tahrip edilmiştir. II. Mehmed'in imar ve yerleştirmeye dair öncelikli işi, kentte kalan insanları barındırarak kente yeni nüfusu sağlamak olmuştur[79].

İstanbul'un fethinin siyasi olduğu kadar dini ve simgesel manasını da ifade eden hareketlerden biri, II. Mehmed'in kente yerleştiği zaman kentin dışına Aziz Kosmos ile Damanos'a ithaf edilen Kosmidion isimli ünlü bir manastırın bulunduğu semte ve Ebu Eyyub El- Ensari'nin mezarının bulunduğu rivayet edilen yere, 1458-1459 yıllarında kentin ilk büyük camisi ile Hazreti Eyüb'ün türbesini inşa ettirmiş olmasıdır[80]. Bunun dışında II. Mehmed, devlet ileri gelenlerine, şehirde bir mekân belirlemelerini ve oraya bir cami, aşevi bir de konut inşa ettirmelerini emretmiştir. Kendisi de mekân olarak Akropolis'i tercih ederek buraya 1462 yılında yapımına başlanan Topkapı Sarayı'nı inşa ettirmiştir[81]. II. Mehmed'in inşa ettirmiş olduğu en manidar eser, yıkılan Havariyyun Kilisesi'nin üzerine 1463-1470 yıllarında yapılan Fatih Camii Külliyesi olmuştur (Çizim 3.3)[82].

[77]Bayrak, 1996**, a.g.k.**, s. 47.
[78]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 29.
[79]Kuban, 1970, **a.g.k.**, s. 30.
[80]Kuban, 1970, **a.g.k.**, s. 30.
[81]Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 199-200.
[82]Müller-Wiener, 2002**, a.g.k.**, s. 29.

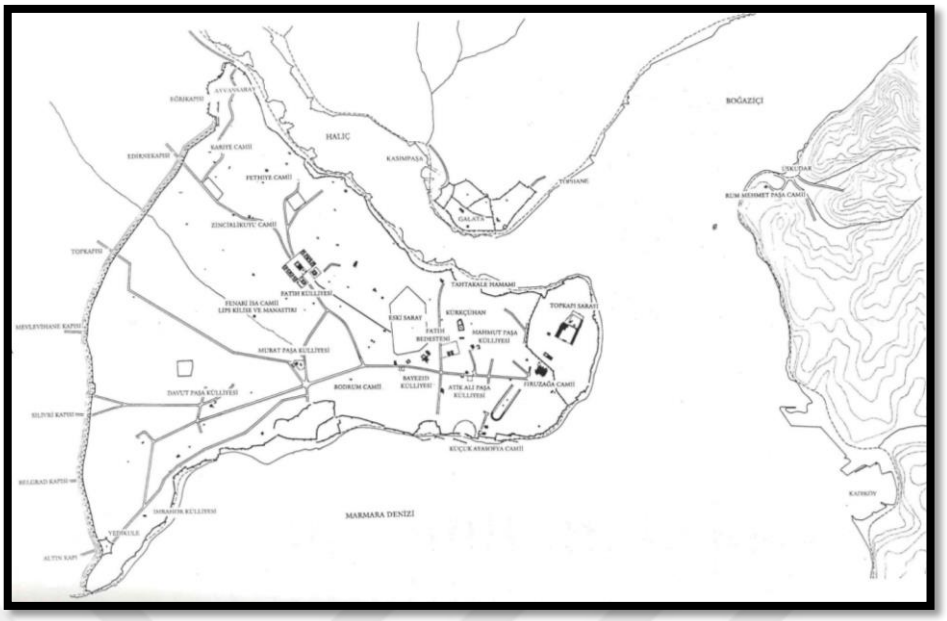

Çizim 3.3. *Şehrin 1453-1520 Tarihleri Arasındaki Planı (Kuban, 1996)*

İstanbul'un fethedilmesinden sonra nüfus yapısı, Bizans'a ait Hristiyan toplulukların arasına Müslümanların da katılmasıyla birlikte, karmaşık bir görüntü ortaya çıkmıştır. Kenti Türklerin aldığı dönemde, nüfusun toplam 50.000-80.000 arasında olduğu kabul edilen genel görüştür[83]. Kentin fethedilmesinden sonra iskân problemi, Osmanlıların önceden Anadolu ve Rumeli'de yürüttüğü nüfus politikası doğrultusunda çözülmüştür[84]. II. Mehmed, iskân problemini, I. Constantinus'tan farklı bir şekilde, imparatorluğun her yerinden getirmiş olduğu insanlar ile çözüme kavuşturmuştur. Kente yerleştirilecek olan yeni halk seçilirken, dini inanca dair bir durumun rol oynamadığı görülmektedir. Türklerin yanında Rum, Yahudi, Ermeni ve Slav kökenli insanlar da kente getirilmiştir[85]. İstanbul'un günlük yaşantısına iz bırakan mahalle kültürünün doğmasına, esas çoğunluğu meydana getiren Müslüman ve Hristiyan topluluğun ayrı mahalleler sağlanacak biçimde yerleştirilmeleri yol açmıştır. Hristiyan ve Yahudilere ait mahallelerin Müslüman mahallelerine yakın olması, Kanuni zamanına dek devam etmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise gayrimüslimler, kentin içinde müsait olan bölgelere yerleştirilmişlerdir[86].

[83]A. M. Schneider, 1435 yılında yaşanan veba salgınının, büyük oranda nüfus kaybına sebep olduğunu söylemiş ve şehrin nüfusunun toplamda 40.000 ile 50.000 arasında olabileceğini iddia etmiştir. A. M. Schneider (1952). *XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu.* Belleten, XVI. Cilt, (61), s. 39.
[84]E. Işın (1991). *İstanbul'da Modernleşme Öncesi Gündelik Hayat.* İstanbul İçin Şehrengiz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 61.
[85]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 188.
[86]Işın, 1991, **a.g.k.**, s. 61.

Fatih Sultan Mehmed'in güç siyaseti, II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim tarafından da devam ettirilmiştir. I. Selim'in (1512-1520) Suriye ve Mısır'ı topraklarına katmasıyla İstanbul, halifeliğin merkezi ve bütün İslam âleminin başkenti olmuştur[87]. I. Selim'in oğlu I. Süleyman (1520-1566), imparatorluğu en uzun süren saltanat seneleri esnasında, tarihin en geniş sınırlarına ulaştırmıştır[88]. Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılda politik, askeri ve ekonomi anlamında gücünün zirvesine ulaşmış, bu durum da kentin görünümüne yansımıştır[89]. 16. yüzyılda surların içinde yer alan İstanbul nüfusunda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu artış sonucu eski semtlerde yerleşmeler çoğalmış, kilise ve sinagoglar camiye dönüştürülmüştür. Bu dönemde, sur dışında yeni mahallelerin oluştuğu görülmektedir[90].

Osmanlı İmparatorluğuna ait anıtsal mimarlığın zirve noktasını, Mimar Sinan'ın eserleri simgelemektedir[91]. 1543-1548 yıllarında Sultan Selim Camii, 1550-1557 yıllarında Süleymaniye Camii az zamanda arka arkaya inşa ettiği en meşhur eserleridir[92]. Kanuni Sultan Süleyman için ortaya koyduğu Şehzade ve Süleymaniye Külliyesi, mimaride Osmanlı klasik sanatının başlangıcı olarak kabul edilmektedir[93]. Bu dönemdeki yoğun inşa etkinlikleri, II. Selim (1566-1574) ve II. Murad (1574-1595) zamanında da sürer fakat 16. yüzyıl sonlarına yakın yaşanan parasal güçlükler, yapım etkinliklerini kesintiye uğratmıştır[94]. Şehir nüfusu, 1550'li yıllarda 400.000-500.000 kişiye yükselmesine karşın, etnik oranın sabit kaldığı görülmektedir[95].

Kent, 17. yüzyılda yine büyümekte ve nüfus artışını sürdürmektedir. Ancak anıtsal eserlerin yoğunluğu önceki yüzyıllara kıyaslandığında, ciddi bir duraklamanın varlığından bahsetmek mümkündür. Yüzyılın başlarında inşa edilen Sultanahmet Camii ile 1596 yılında yapımına başlanıp tamamlanamayan Yeni Camii yapılan son atılımlardır. Kentin görünümünde büyük payı olan bu camilerden başka, Beyazıt-Fatih semtleri arasında yer alan sadrazamlar tarafından yaptırılmış olan cami ile medreseler, kente ait bu önemli aksı oluşturmaktadırlar. Bu yüzyılın içinde meydana gelen büyük

[87]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k**., s. 30.
[88]Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 207.
[89]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 232.
[90]H. İnalcık (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 227.
[91]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 232.
[92]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 30.
[93]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 236.
[94]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 31.
[95]Etnik oranın %58'i Türk, %42'si Rum, Yahudi, Ermeni ve Frenk'ten oluşmaktadır. Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 33.

ölçekteki yangınlara karşın, dini eserlerin imarı geçen yüzyıldaki imarın üçte biri oranını bulamamıştır[96]. İstanbul'un gelişimi, 17. yüzyıla dek çoğunlukla sur içinde devam etmiştir[97]. Ancak bu dini eserlerin imarının, sur dışına kaydığı görülmektedir[98]. İstanbul, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde alınan büyük askeri ve siyasi mağlubiyetlerin, halk ve idari sınıf üzerinde görülen olumsuz etkilerinden önce var olan toplumun bünyesini fazlasıyla yansıtmaktadır[99].

18. yüzyıldaki en ilginç gelişme, sur dışındaki semt ve bölgelerin değerinin artması olmuştur. Fiziki yönden hala Topkapı Sarayı ve büyük ölçekli camilerin hâkim olduğu İstanbul panoramasına, Boğaz, Haliç kıyıları ile Üsküdar da önceki yüzyıla oranla dâhil olmaya başlamıştır. Yani sur içindeki şehirle belirlenmiş olan eski İstanbul görünümünün yerini, daha çok kıyı kesimlerde yoğunlaşan bir kıyı şehri görünümü almaya başlamıştır. Bu durum, şehrin bütünlüğüne çok daha gösterişli bir anlatım kazandırarak İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı birleştirmiştir[100]. 18. yüzyılda, Nuruosmaniye Külliyesi (1748-1756) ve Laleli Külliyesi (1760-1764) Avrupa'daki Barok üsluptan etkilenerek yapılmış eserler olup, Osmanlı'nın klasik üslup geleneğini yansıtmamaktadır[101]. Bu dönemde Osmanlı mimarisi, Rokoko süslemelerden etkilenip sonraki yüzyıllarda Barok tarzda eserler üretse de 18. yüzyıl süresince geleneksel niteliğini korumuştur[102].

19. yüzyılın ilk senelerine Osmanlı İstanbul'unda, çağdaş devrin izleri daha görülmemektedir. Şehir, Batı dünyasının mimari gelişmeleri ve şehrin tasarımının henüz etkisinde olmamakla birlikte, Türk-İslam şehri karakterini de hala devam ettirmektedir[103]. 19. yüzyılın ilk yarısı ile Tanzimat, olabildiğince köklü bir yönetimsel reformların yapıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır[104]. 1838 yılındaki Ticaret Antlaşması ve 1908 yılındaki Jön Türk Devrimi'ne kadar olan zamanı da içine alan dönemde, imparatorluğun hemen her yerinde görülen farklılıklar İstanbul'da şehri

[96]Kuban, 1970, **a.g.k.**, s. 35.
[97]İnalcık, 2001, **a.g.k.**, s. 229.
[98]Kuban, 1970, **a.g.k.**, s. 35.
[99]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 272.
[100]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 312-313.
[101]İnalcık, 2001, **a.g.k.**, s. 228.
[102]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 314.
[103]Z. Çelik (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 5.
[104]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 346.

büyütmek için yapılan çalışmaları da etkilemiştir[105]. 1840 yılına yaklaşırken, şehrin nüfusunun 400.000 olduğu tahmin edilmektedir. 1886 yılındaki sayımda ise, nüfusun 873.000 olduğu görülmüştür[106]. 19. yüzyılın ikinci yarısı, İstanbul'da yabancı okulların açılmasıyla, kamuya memur ekibi oluşturacak genç nesil yetiştirilmiş, böylece Avrupa'dan çok sayıda eğitim sistemi uyarlanmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı İstanbul'unun doğulu hayatını değiştirmiştir. Bu değişim de fiziki çevreye yansımıştır[107]. İstanbul'da 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında inşa edilen pek çok resmi yapıda Doğu esintileri ile yumuşamış olan bir Batı etkisi karşımıza çıkmaktadır[108].

20. yüzyılın başlarında, İttihat ve Terakki yönetimi, devrin son padişahları gibi İstanbul'u çağdaş bir başkent yapmaya gayret etmişlerdir. Şehreminilerin, kentte modern bir görünüm sağlamak amacıyla uyguladıkları girişimler, devamlı ve Cumhuriyet dönemi planlama çalışmaları için de uygun ortamı hazırlar nitelikte olmuştur[109]. Bu dönemde meydana gelen I. Dünya Savaşı, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali (1921-1922), Kurtuluş Savaşı sonrasında başkentin Ankara'ya alınması gibi olaylar, Osmanlı için yıkılmanın tüm işaretlerini de beraberinde getirmiştir. İki bin beş yüz yıldan fazla yıkılmayan şehir, tarihi ve neredeyse edebi sayılan pozisyonunu kaybetmiştir. İstanbul'un tümüyle yıkılmamasının sebebi olarak, endüstriyel deneyimi, liman olarak milletlerarası ticaretteki önemi ve siyasi bakımdan ikincil pozisyonda olmasına rağmen, bir kültür ve medeniyet merkezi olmasıdır[110]. Tüm bunlara karşın, 6 Ekim 1923 tarihinde Türk birlikleri İstanbul'a girmiş, bir hafta sonrasında ise eski Osmanlı başkentinin siyasi görevi Ankara'ya devredilmiştir. Ankara, 29 Ekim 1923 günü, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti olmuştur[111].

[105]Çelik, 1998, **a.g.k.**, s. 27.
[106]Şehir nüfusunun, 19. yüzyılın ikinci yarısında %15'i yabancılardan oluşmaktadır. Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 286.
[107]Kuban, 1996**, a.g.k.**, s. 348.
[108]Sirkeci (1889-1890) ve Haydarpaşa Garı, Arkeoloji Müzesi (1896 yılında açıldı), Düyun u Umumiye-i Osmaniye Merkezi, Büyük Postane, Dördüncü Vakıf Hanı bunlara örnek gösterilebilir. Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 294-295.
[109]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 378.
[110]Kuban, 1996, **a.g.k.**, s. 381.
[111]Mantran, 2005, **a.g.k.**, s. 304.

4. BİZANS MİMARİSİNDE OKTAGON PLAN TİPİ

Erken dönem Bizans mimarisinde, Roma'ya ait hamam ile mezar yapılarından esinlenilerek merkezi plan tipinde eserler inşa edilmiştir[112]. Merkezi planlı yapı tipleri, rotondo[113], kare, hexagon[114], oktagon, trikonkhos[115], tetrakonkhos[116], elips[117] ve karma[118] planlı yapılar olmak üzere sekiz başlık altında incelenmektedir. Bu yapı tiplerinde de farklı kentlerde olmak üzere birçok yapı karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu bölümde, yalnızca oktagon plan ve bu plana sahip yapılar üzerinde durulacaktır.

Bizans İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan İstanbul'dan günümüze ulaşan tek oktagon (sekizgen) plana sahip kilise olma özelliği gösteren Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, tarihçesi iyi bilinen ve birçok onarım görmesine rağmen bugün de kullanımına devam edilen (farklı bir işlevde) önemli bir eserdir. Bu bakımdan, Bizans dini mimarisindeki oktagon plan tipi ve bu plana sahip kiliselere tez kapsamında yer verilmiştir. Bu kapsamda, Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen dokuz adet oktagon planlı yapı incelenmiştir. Bu yapılar, başkent Konstantinopolis dışında Bizans İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü Antakya, Suriye, Yunanistan, İtalya gibi farklı kentlerde yer almaktadır.

Oktagon plan şemasına geçmeden önce, bu plan tipinin geometrik biçimini oluşturan sekiz rakamına ve Hristiyanlık için önemine, Bizans dini mimarisinde karşılaşılan oktagon planlı yapıların ne amaçla yapıldığına değinmek gerekmektedir. Sekiz rakamı, Hristiyanlık için kutsal kabul edilmektedir. Aziz Petrus, Anadolu'daki inanan kişilere gönderdiği mektupta, Eski Ahit'te söz edilen Nuh'un gemisinden sağ çıkan sekiz kişinin vaftizi temsil ettiğini belirtmektedir. Bunun dışında, sekiz rakamı, İsa'nın dirildiği, sonsuz mutluluğun yaşanmış olduğu mucizevî günü simgelemektedir.

---

[112]S. Eyice (1988). *Bizans Mimarisi*, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 46.

[113]Rotondo plana örnek olarak, Gerasa Ioannes Kilisesi verilebilir. G. Koch (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı,* (Çev: Ayşe Aydın), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 50-51.

[114]İstanbul Azize Euphemia Kilisesi, hegzagon (altıgen) plan tipine örnektir. C. Mango (2006). *Bizans Mimarisi.* (Çev: Mine Kadiroğlu). Ankara: Yapı Endüstri Merkezi, s. 79.

[115]Trikonkhos (üç yapraklı yonca) plan tipine, Madenşehir'deki 9 no.lu yapı örnektir. Detaylı bilgi için bkz. S. Eyice (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

[116]Suriye Rusafa Martyrion'u tetrakonkhos (dört yapraklı yonca) plan tipine örnektir. Mango, 2006, **a.g.k.**, s. 152.

[117]Elips plan tipi, 4. yüzyıl sonunda inşa edilen Köln St. Gereon Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. G. Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 56.

[118]G. Koch'un tipolojisinde geçen bir tanımlamadır. Bu plan tipine örnek olarak, Aziz Philippus Martyrion'nu verilebilir. G. Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 86.

Böylece Tanrı'nın yarattığı yedi gün, İsa'nın dirildiği sekizinci gün yani haftanın ilk günü ile canlanmıştır.[119] Sekiz rakamına yüklenen bu anlamlardan dolayı, kutsal olan sekiz rakamını simgeleyen oktagon plan kilise, vaftizhane, martyrion gibi dini işlevli yapıların yanı sıra hamam gibi sivil işlevli yapılarda da tercih edilmiştir. R. Krautheimer, oktagon plan tipinin uzun bir süre martyrionlarda uygulandığını, 500 yılından itibaren ise kiliselerde görülmeye başladığını ifade etmektedir[120].

Bizans mimarisinde oktagon planın ilk örneği, 327 yılında İmparator I. Constantinus tarafından Antakya'da yaptırılan ve günümüze ulaşamayan Altın Oktagon isimli yapıdır[121]. Bugün ayakta olmayan yapı, yazılı literatürden bilinmekte ve Ravenna San Vitale Kilisesi ile İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne öncülük etmesi bakımından oldukça önemlidir. Kilise, galerili ve çevre koridorlu[122] olarak yapılmış, oktagon plana sahiptir.[123] Yapının apsisi batı yönde yer almaktadır (Çizim 4.1)[124].

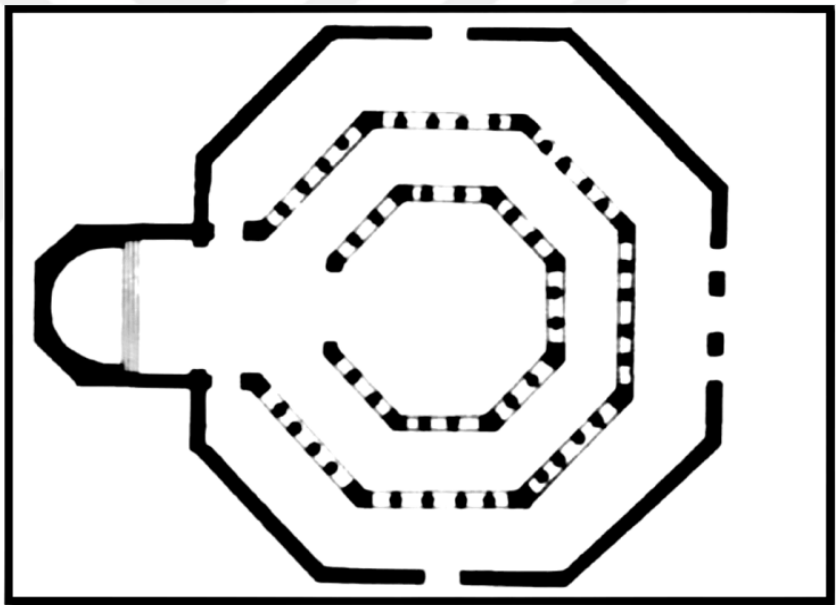

Çizim 4.1. *Antakya Altın Oktagon Planı (G. Koch, 2007, s. 46)*

Oktagon plana sahip yapılardan bir diğeri, Kapadokya'da bulunan Nazianz Kilisesi'dir. Yapı, 4. yüzyıl ortalarında Kapadokya'da Rahip Gregorios (Nazianz'lı Aziz Gregorios'un babası) tarafından yaptırılmıştır. Yapı günümüze ulaşmamıştır. Kilise,

[119]A. Aydın (2006). *Kilikya ve İsaurya Bölgesi Vaftiz Yapıları.* Sanat Tarihi Dergisi, XV (1), s. 3-4.
[120]R. Krautheimer (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture,* Yale University Press, New Haven and London, s. 129.
[121]G. Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 47.
[122]Yapının çift çevre koridoru bulunmaktadır. Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 46.
[123]G. K. Öztaşkın (2018). Bizans Dönemi Kiilise Mimarisi, *ARKHE Dergisi,* 5, s. 11.
[124]Koch, 2007, **a.g.k**., s. 46.

oktagon plana sahip, galerili ve ambulatorium ile çevrelenmiştir. G. Koch, yapının çift ambulatoriumlu olduğunu ifade etmektedir[125] C. Mango, Antakya'daki Altın Oktagon'un olasılıkla bu yapıya bir model oluşturabileceği görüşünü belirtmiştir. C. Mango aynı zamanda, bu yapının bir martyrion olabileceğini düşündürecek bir bilginin bulunmadığını belirtmektedir[126].

Oktagon planlı başka bir yapı, günümüzde Bakırköy çevresinin Bizans Dönemi ismi olan Hebdomon'da 391 yılında İmparator I. Theodosius'un Aziz Ioannes (Vaftizci Yahya) adına inşa ettirdiği kilise bulunmaktadır. 1922 yılında yapının kalıntıları tespit edilmiştir[127]. Hebdomon adı, tarihsel kaynaklarda çokça yer almaktadır. Hebdomon sözcüğü, yedinci anlamına gelmektedir. Milion anıtının sınırladığı sıfır kilometreden başlayan, Via Egnatia üzerindeki yedinci kilometrede yer aldığından dolayı yerleşime bu isim verilmiştir[128]. Azizin kafatası röliklerinin saklandığı kilise, bugün ayakta olmayan eski SSK Hastanesi'nin bulunmakta olduğu alanda yer almıştır. Sözü edilen yerdeki ikinci yapılaşma, kiliseye ait kalıntıların ortaya çıkarılması ihtimalini tümüyle ortadan kaldırmıştır[129].

Kilise, imparatorluk kilisesi olarak hizmet vermiştir ve burada bir dizi imparator taçlandırılmıştır. Kilisenin ilk aşaması ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Kilise daha sonra İmparator I. Iustinianus tarafından yeniden inşa edilmiştir. Procopius kiliseyi, başka bir I. Iustinianus yapısı olan Anaplous'taki Saint Michael Kilisesi'ne benzeterek tanımlamıştır. Procopius kiliseden, merkezi planlı bir yapı olarak bahsetmiştir. Fiziksel kanıt sınırlı olsa da heykel parçaları da dâhil olmak üzere kilisenin kalıntıları, I. Iustinianus Dönemi'nin karakterini yansımakta ve tarif edilen fiziksel formla eşleşmektedir. Kilisenin kalıntılarına dayanarak, yalnızca genel taslağı yapılabilmektedir. Merkezi sekizgen olarak planlanan yapıda, kilise bir avluya veya bir atriuma uygun şekilde bağlanmak için bir nartheks yerine sundurma (veya stoa) ile çevrilmiştir. Yapıda, mevcut galeri seviyesi merkezi kubbeli nefin etrafında U şeklindedir. Zemin katta, galerinin altında bir ambulatorium bulunmaktadır (Çizim 4.5). Sekizgen dış, kubbe ve genel boyutları ile kilisenin planı, bir başka altıncı yüzyıl yapısı

[125]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 48.
[126]Mango, 2006, **a.g.k.**, s. 74.
[127]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 49.
[128]L. Yılmaz (2017). *Anna Komnena'nın Alexıad'ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri,* Sanat Tarihi Dergisi, 26 (2), s. 296.
[129]Yılmaz, 2017, **a.g.k.**, s. 299-300.

olan, Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'ne benzemektedir. Kesin yeri bilinmemekle birlikte, kalan kanıtlar bir ambonun varlığını göstermektedir. Kilise, şehir törenlerinde önemli bir yere sahipti fakat dokuzuncu yüzyılda düşüşe geçmiştir[130].

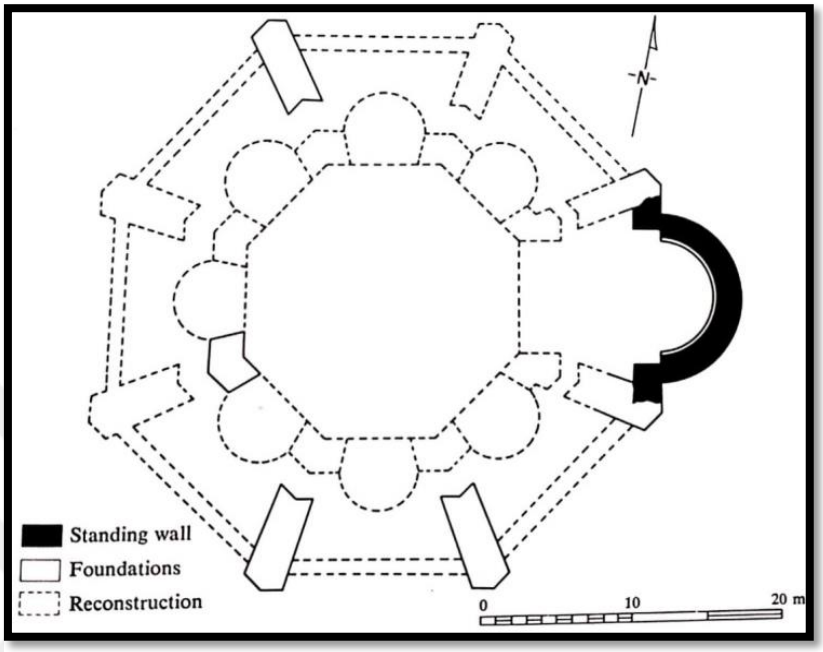

Çizim 4.2. *Hebdomon, Aziz Ioannes Kilisesi (T. F. Mathews, 1971, s. 59)*

İmparator Zeno tarafından 484 yılındaki ayaklanma durdurulduktan sonra, imparatorun şükranını belirtmek için Tanrı anası Meryem'e adanan Gerizim Dağı'ndaki Theotokos Kilisesi, sekizgen planlı merkezi bir oda, ahşaptan kubbe ya da piramit bir çatı ile örtülmüştür. Merkezi olarak planlanmış sekizgen kilise, daha önceki diğer sekizgen kiliselerin aksine, içte ve dışta sekizgendir[131]. Mekânın içte ve dışta sekizgen olması, kırk iki yıl sonra inşa edilen Ravenna San Vitale'nin planlanması ve inşasına kadar, başka bir kilisede tasarım özelliği olarak görülmemektedir[132]. Kilise, ana ekseninde portikolu giriş, bir bema ile apsis bölümü, çapraz eksenlerde ise bir tanesi vaftizhane olmak üzere dört tane şapel yer almaktadır (Çizim 4.2). Yapının merkezi mekânını, sekiz esas kolon ve yedi tane ara kolon oluşturmakta, üst katta ise büyük

[130]D. B. Giritlioğlu (2019). *An Urban Node In The Rıtual Landscape Of Byzantıne Constantınople: The Church Of St John The Baptıst Of The Stoudıos Monastery.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 53-54.
[131]A. Beygo (2006). *İstanbul Samatya'da Karpos Papylos Martyrion'u,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 69.
[132]D. J. Knight (2010). *The Archaeoacoustics of San Vitale, Ravenna*. Unıversıty Of Southampton Faculty Of Law, Arts & Socıal Scıences School Of Humanities, s. 352-353.

ihtimalle galeri katı bulunmaktadır[133]. Yapı aynı zamanda, çevre koridoruna sahiptir[134]. Kilise iç içe sekizgen biçiminde yerleştirilmiş olmasına rağmen, bir nartheks bölümü bulunmamaktadır[135].

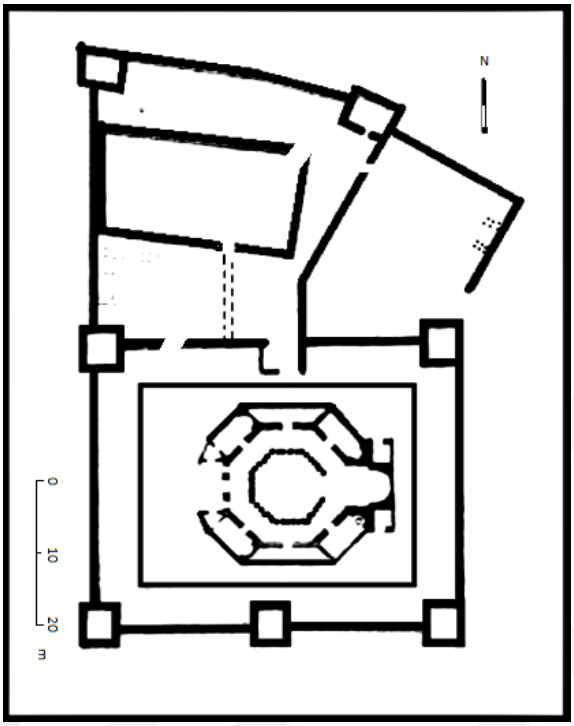

Çizim 4.3. *Gerizim Dağı Theotokos Kilisesi Planı (D. J. Knight, 2010, s. 62)*

Philippi'de yer alan, 500 yılı civarına tarihlenen ve 1960'lı yıllarda bulunan sekizgen planlı kilise, oktagon plan şemasına dâhil edilebilen başka bir örnektir. Kilise bir ambulatorium ile çevrelenmiş, dört köşede nişler açılmış ve doğuda dışa taşkın bir apsisi bulunmaktadır (Görsel 4.1). İki tarafta sütunlu bir caddeye bağlanan nartheks bölümüne, üçlü açıklık ile giriş yapılmaktadır. Yapıda, oldukça zengin bir dekorasyona sahip vaftizhane, ufak bir hamam gibi bölümler de yer almaktadır. Kilisenin apsis bölümünden taşarak ambulatoriuma geçen bema bölümü, merkezdeki alana yakın bir noktada bulunan ambon, yapının bir kilise ya da psikoposluk kilisesi olduğunu kanıtlar niteliktedir[136].

[133]Beygo, 2006, **a.g.k**., s. 69.
[134]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 48.
[135]Knight, 2010, **a.g.k.**, s. 220.
[136]Krautheimer, 1986, **a.g.k.**, s. 128-130.

Görsel 4.1. *Philippi Oktagon Kilise (R Krautheimer, 1986, s. 129)*

Güney Suriye'de bulunan Ezra Hagios Georgios Kilisesi, 515 yılında yaptırılmıştır[137]. Yapı, kareye yakın dikdörtgen içinde oktagon plana sahiptir. Kilisede, dıştaki sekizgenin dört köşesi eksedralarla genişletilmiş, merkezdeki sekizgen ambulatorium ile çevrelenmiştir (Çizim 4.3). Bemanın kuzey ve güneyinde birer bölüm bulunmaktadır. Doğu yönde içte yarım daire, dışta ise üç cepheli bir apsis yer almaktadır.

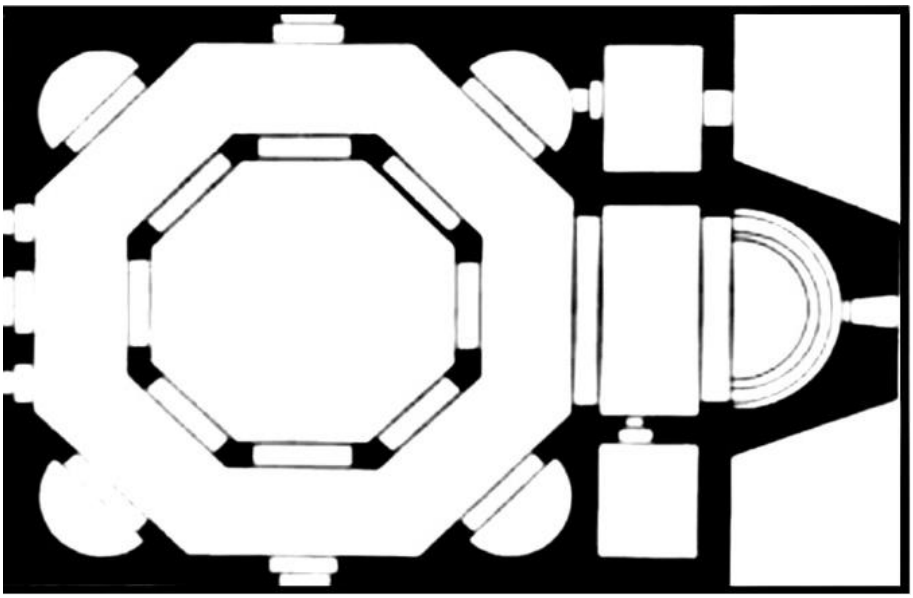

Çizim 4.4. *Ezra Hagios Georgios Kilisesi (G. Koch, 2007, s. 48)*

[137]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 48.

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te inşa edilen ve günümüz İstanbulu'na sağlam bir şekilde ulaşan en erken tarihli oktagon planlı kilise, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'dir. Yapı, kareye yakın bir dikdörtgene diyagonal bir biçimde yerleştirilmiş oktagon plana sahiptir. Kilisenin batısında nartheks, doğusunda ise içte yarım daire dışta üç cepheli bir apsis yer almaktadır (Çizim 4.6)[138]. Yapının, ambulatoriumu ve galeri katı bulunmaktadır. Kilise, günümüze kadar gelmiş ve bugün de faklı işlevle bile olsa kullanımı devam eden önemli bir Bizans yapısıdır. Oktagon planı ile bu planın en erken örneği olan Antakya'daki Altın Oktagon'u kılavuz aldığı düşünülmektedir. Merkezi plan şemasının benzer tarihlerde yapılan farklı bir uygulaması, İtalya Ravenna'da bulunan San Vitale Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır[139]. Fakat burada sekizgen iç mekân, sekizgen bir duvar içerisine yerleştirilmiştir[140].

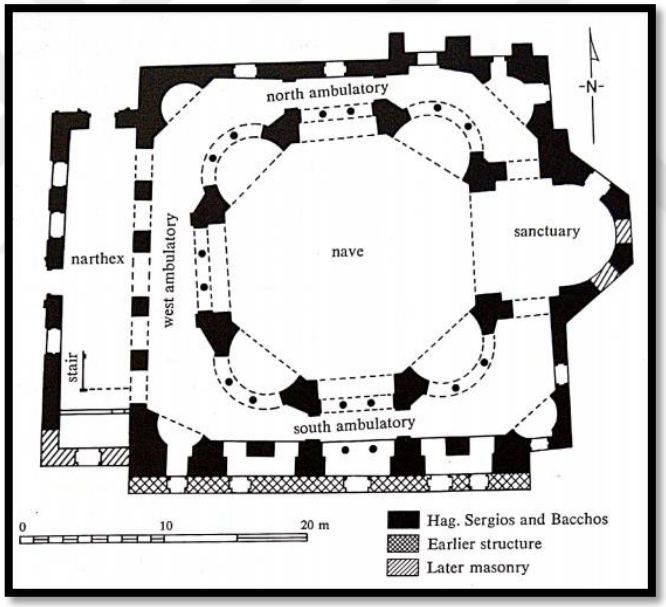

Çizim 4.5. *İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi Planı (T. F. Mathews, 1971, s. 44)*

Oktagon planlı başka bir kilise, Bizans Dönemi'nde Anaplus'ta (günümüzde Arnavutköy) yer aldığı bilinen Aziz Michael Kilisesidir. Fakat bu kiliseye dair veriler oldukça sınırlıdır. Kilisenin ilk yapımı, İmparator I. Constantinus tarafından Başmelek Mikhael'e adanarak yaptırılmıştır. Yapı, tahrip olduğundan dolayı 6. yüzyılda İmparator

[138]J. Freely and A. S. Çakmak (2004). *The Church of SS. Sergius and Bacchus (Küçük Aya Sofya Camii)*. Byzantine Monuments of Istanbul, Cambridge University Press, s. 131.
[139]S. Eyice (2002). *Küçük Ayasofya Külliyesi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26, s. 522.
[140]A. Van Millingen (1912). *Byzantine Churches in Constantinople; Their History and Architecture.* Assisted by Ramsay Traquair, W. S. George and A. E. Henderson, London: MacMillan and Co., s. 70.

I. Iustinianus devrinde yenilenmiştir. Kilisenin portikolu, mermerle döşenmiş avlu içinde bulunan merkezi oktagon planlı bir yapı olduğu iddia edilmektedir[141].

I. Iustinianus döneminde, ambulatoriumlu oktagon plan, büyük kubbeli kiliseler için uygulanmıştır. Bu kiliselerden biri de 540-550 yılları arasında yapılan Ravenna San Vitale Kilisesi'dir[142]. D. J. Knight, sekizgen içinde sekizgen bir forma sıkı sıkıya bağlı sadece iki tanımlanmış kilise örneği bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, yukarıda bahsedilen, 484 yılında İmparator Zeno tarafından yaptırılan Gerizim Dağı'ndaki Theotokos Kilisesi'dir. Diğeri ise, San Vitale Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Çizim 4.4)[143]. Sekizgen dış ve iç kısım, Theotokos Kilisesi'nden kırk iki yıl sonra San Vitale'nin planlanması ve inşasında görülmektedir. Bu iki kilise dışında, iç ve dışta sekizgen planlama başka bir kilise tarafından eşleştirilen bir tasarım özelliği değildir[144].

San Vitale'in tasarımında birincil öneme sahip olarak tanımlanan Hristiyan mimari örneklerinden Philippi'deki 4. yüzyılın sonuna tarihlenen sekizgen cemaat kilisesinin bir etkisi olmuş olsa da daha doğrudan bir örnek, 484 yılında İmparator Zeno Dönemi'nde inşa edilen ve I. Iustinianus tarafından onarılan Gerizim Dağı'ndaki sekizgen kilise olmuştur[145].

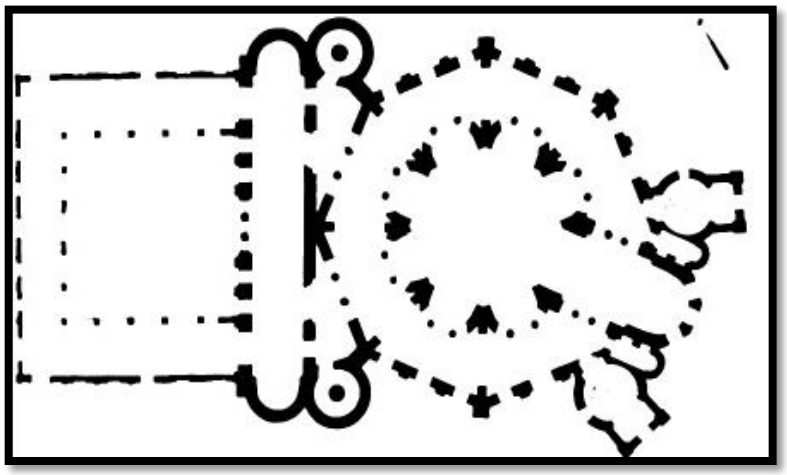

Çizim 4.6. *Ravenna San Vitale Kilisesi Planı (C. Mango, 2006, s. 36)*

[141]A. Ağır (2017), *Octagonal Buildings in Turkey: Examples From Ancient to Early Modern Times,* II Battistero di San Giovanni: Conoscenza, Diagnostica, Conservazione. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, s. 29-43.
[142]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 49.
[143]Knight, 2010, **a.g.k.**, s. 343.
[144]Knight, 2010, **a.g.k.**, s. 353.
[145]Knight, 2010, **a.g.k.**, s. 220.

Oktagon plan şeması vaftizhane, martyrion gibi yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Vaftiz litürjisi ve bunun mimariye uygulanması ile ilgili rakamların simgesinin önemine dair yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Simgelerle kesişen sayısal ifadeler, yapı tasarımlarında uygulanmıştır. Roma piskoposlarından Ambrosius'un *''sekiz ruhsal dirilişi temsil eder''* şeklinde ifadesi, rakamların simgesinde sekiz rakamının üstünlüğünü vurgulamaktadır. Bundan dolayı, oktagon planlı vaftizhaneler ile vaftiz havuzları Kuzey İtalya, Milano, Güney Galya gibi bölgelerde sayıca daha fazladır[146].

Vaftizhanelerde oktagon plan şemasının uygulanması, martyrion, mouselum, hamam gibi merkezi plana sahip yapıların kimilerinin giderek vaftizhane işlevinde kullanılmasından dolayı kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunlar, belli başlı coğrafyalarda geniş uygulama alanı bulurken, 4. yüzyılın başlarında yapılmaya başlanmıştır[147].

4. yüzyıldan itibaren merkezde ve Güney Fransa, Kuzey İtalya ile doğuda yer alan önemli vaftizhanelerin merkezi mekânlı olarak yapıldığı ve çoğunlukla oktagonal planda olduğu görülmektedir. Merkezi mekâna sahip, bilinen ilk vaftizhane Lateran Vaftizhanesidir[148]. 5. yüzyılda inşa edilen ve Roma mozolelerini çağrıştıran Lateran Vaftizhanesi, oktagon planlı, kubbeli, beşik tonozlu portikoya sahip, ambulatoriumlu bir yapıdır (Çizim 4.7)[149]. Oktagon form, Milano ile Kuzey İtalya'ya olasılıkla öncelikli olarak Lateran'dan gitmiştir.

[146]S. Uygun Yazıcı (2019). *Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikia, Pamphylia, Lykia Örnekleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 56.
[147]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k**., s. 65.
[148]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k.**, s. 66.
[149]Krautheimer, 1986, **a.g.k.**, s. 176-177.

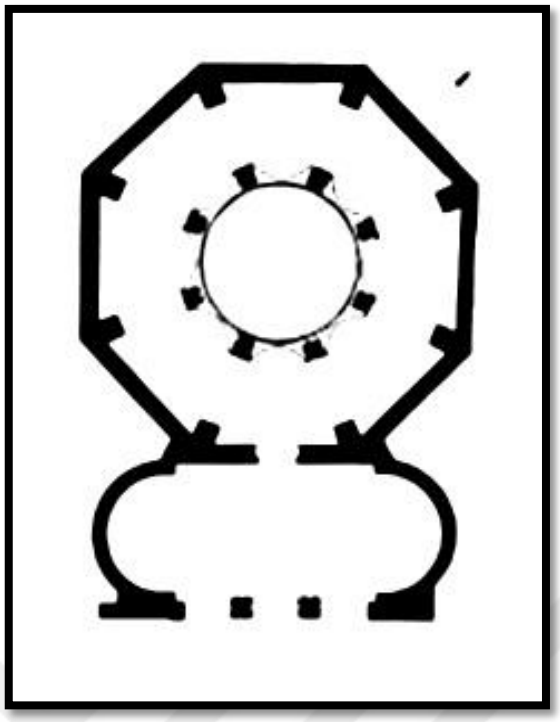

Çizim 4.7. *Lateran Vaftizhanesi Planı (B. Bayülgen, 2012, s. 151)*

Dışta kare planlı, içte ise oktagon biçiminde yapılan vaftizhane örnekleri Konstantinopolis'te gelişmiştir. Bu plan biçimi en net olarak Ayasofya Vaftizhanesi'nde görülmektedir (Çizim 4.8). 5. yüzyıla tarihlendirilen Ayasofya Vaftizhanesi, Konstantinopolis'ten değişik coğrafyalara ulaşmıştır. Daha sonra, Konstantinopolis'ten de doğuda yer alan önemli bölgelere yayılmıştır. Bunlara örnek olarak, 5. yüzyıl yapısı Efes'teki Ephesos Ioannes Vaftizhanesi, 5. yüzyıl sonunda yapılan Kuzey Suriye'deki Qal'at Sem'an Vaftizhanesi ve Mısır'da yer alan Saint Menas (Ebu Mina) Vaftizhanesi verilmektedir[150].

[150]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k.**, s. 66.

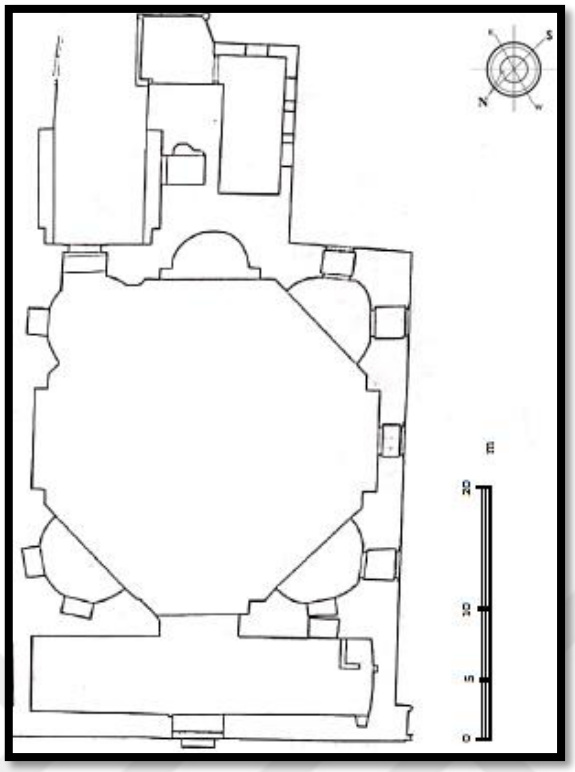

Çizim 4.8. *Ayasofya Vaftizhanesi'nin Planı*

R. L. Van Nice (1965-1986). Saint Sophia in Istanbul: an architectural survey. Washington D.C.: The Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Oktagon planlı vaftizhane örneklerine bir örnek de Efes'te bulunan Meryemana Kilisesi Vaftizhanesidir. Dıştan kareye yakın dikdörtgen planlı, içten ise oktagon planlı olan yapı ambulatoriumla çevrelenmiştir (Çizim 4.9)[151].

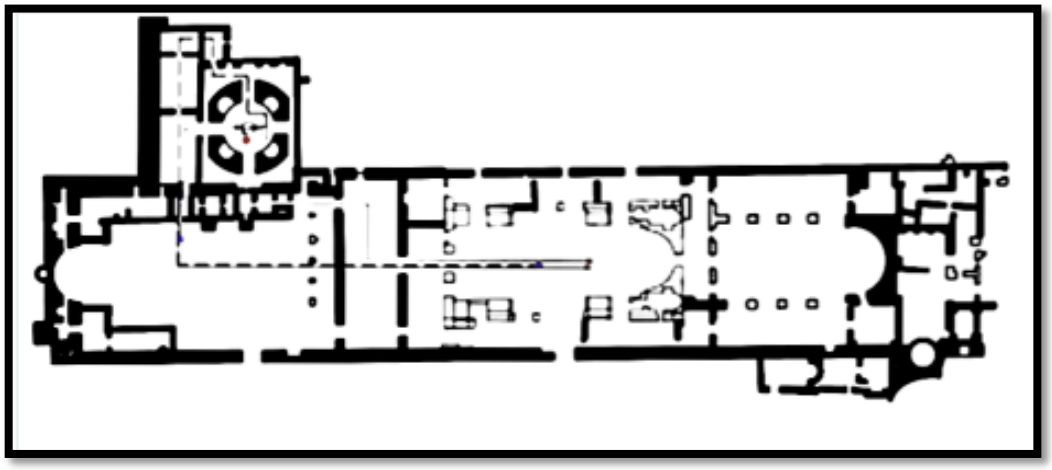

Çizim 4.9. *Efes Meryemana Kilisesi ve Vaftizhanesi Planı (S. Uygun Yazıcı, 2019, s. 297)*

[151]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k.**, s. 221.

Ioania bölgesinde bulunan Efes Aziz Ioannes Bazilikası'nın vaftizhanesi, plan özellikleri bakımından Meryemana Kilisesi Vaftizhanesi ile benzerdir (Çizim 4.10). Ana mekanının oktagon planlı olması, kompleks olarak yapılmış olması ve büyüklükleri bu yapıların önemli özellikleri arasındadır[152]. Ayasofya'nın güneybatısında bulunan vaftizhanesi, kiliseden ayrı olarak yapılmış, dışta kare içte dört köşesinde yer alan dört eksedra ile genişleyen oktagon plan tipine sahiptir. Örtü sistemi kubbe olan vaftizhanenin, doğuda bulunan apsisi iç ve dışta yarım yuvarlak biçimindedir[153].

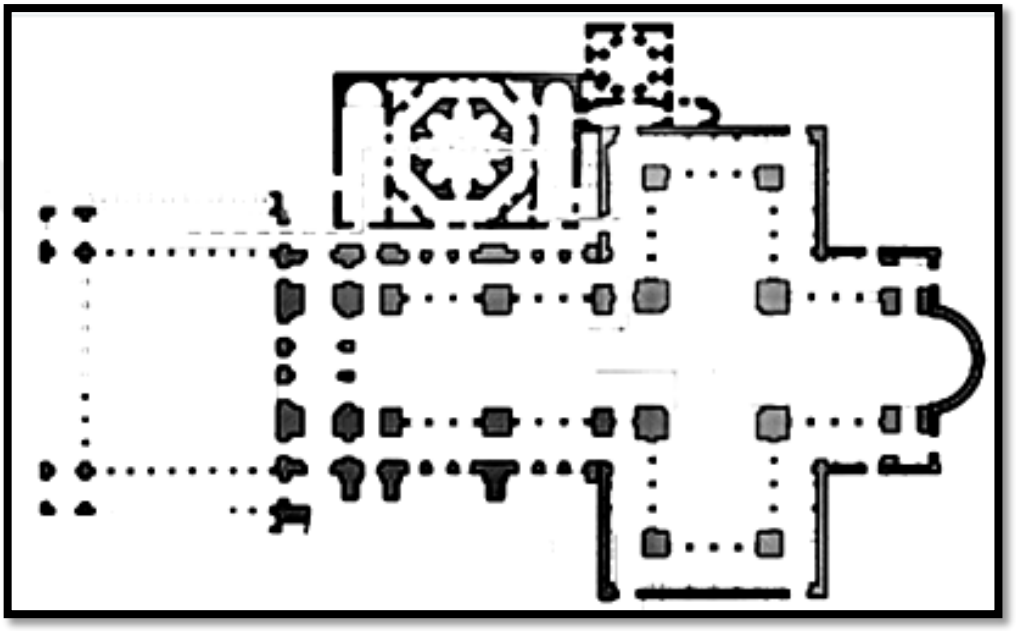

Çizim 4.10. *Efes Aziz Ioannes Bazilikası ve Vaftizhanesi (S. Uygun Yazıcı, 2019, s. 296)*

Oktagon plan şemasında karşımıza çıkan başka bir yapı grubu, martyrionlardır. Erken Hristiyan Dönemi martyrionlarının gelişiminde, Pagan mezar yapılarının oldukça önemli bir rolü olduğunu pek çok araştırmacı kabul etmektedir[154]. Martyrionlardan birkaçı, İmparator I. Constantinus'un baskıları sonlandırdığı 313 yılından daha önce bir zamana tarihlendirilmektedir. Baskıların sona ermesiyle birlikte Hristiyanlar inançları için ölen kişilere olan saygılarını gizlemeden gösterme olanağı bulmuşlardır[155]. Kiliseler ile martyrionlar arasındaki fark, 4. yüzyıl ortalarından sonra martyr[156] rölikleri,

[152]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k.**, s. 224.
[153]Uygun Yazıcı, 2019, **a.g.k.**, s. 226.
[154]Beygo, 2006, **a.g.k.**, s. 72.
[155]Beygo, 2006, **a.g.k.**, s. 45.
[156]Martyr, Hristiyanlık için canını vermiş din şehitlerine denilmektedir. Martyrion sözcüğü, ilk defa Konstantin tarafından 4. yüzyılda Kudüs'te yaptırılan, bazilikal plana sahip kilise için kullanılmıştır. Beygo, 2006, **a.g.k.**, s. 44.

martyrion olarak inşa edilmeyen kiliselere de aktarıldığı için yavaş yavaş ortadan kalkmıştır[157].

I. Constantinus veya Azize Helena'nın Kudüs'te yaptırdığı üç tane anma yapısının Doğu'daki martyrionlar için ön örnek niteliğinde olduğu kabul edilmektedir. Bu üç yapı içerisinden en iyi belgelenmişi Bethlehem Doğuş Kilisesi'dir. I. Iustinianus tarafından inşa ettirilen bugünkü kilisenin temelinin neredeyse yarısı bulunmuştur. I. Constantinus Dönemi kilisesi, aynı aks üzerinde bulunan atrium, beş neften oluşan bazilika ve mağarayı da içine alan oktagon yapı olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Çizim 4.11) [158].

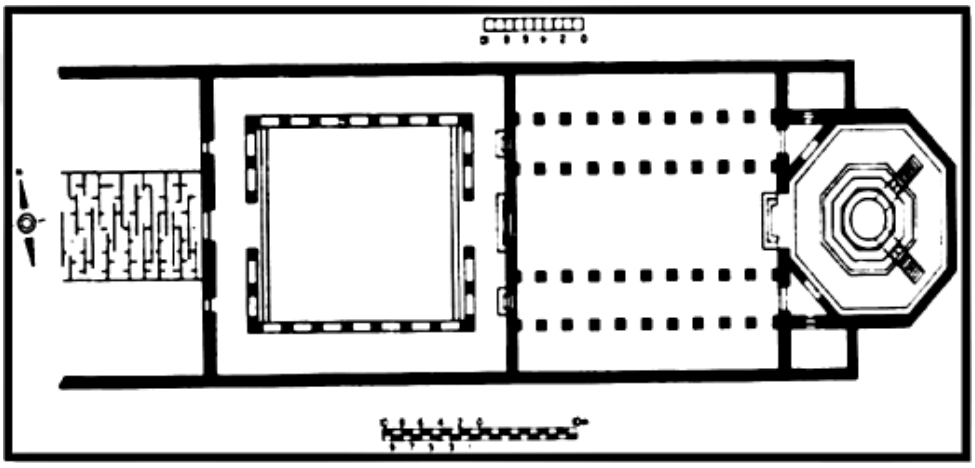

Çizim 4.11. *Bethlehem Doğuş Kilisesi'nin 333 Yılındaki Halini Gösteren Plan*

Kaynak: G. T. Armstrong (1974) . *Constantine's Churches: Symbol and Structure,* Journal of the Society of Architectural Historians, 33, (1), s. 15.

Yapılan kazılarda, mağaranın içine girildiğine ya da burada ayin yapıldığına dair bir kalıntı bulunmaması, yapının dini tören maksatlı bir fonksiyonda yapılmadığını göstermektedir. Yapı inşa edildiğinde, (333 senesinden öncesi) Kudüs'e hacıların yeni akın etmeye başladığı bilinmektedir[159]. Burada yer alan oktagonun esas fonksiyonu, İsa'nın doğduğu yeri kapsayan martyrion olmasıdır. Ancak bazilika ile martyrion aynı yapı içerisinde yer almasına rağmen, plan ve işlev açısından birbirinden oldukça bağımsızdır[160].

[157]Beygo, 2006, **a.g.k.**, s. 44.
[158]Mango, 2006, **a.g.k.**, s. 63-64.
[159]Mango, 2006, **a.g.k.**, s. 63-64.
[160]Krautheimer, 1986, **a.g.k.**, s. 60.

Martyrionlarda oktagon plan şemasının özel bir formu, Pamukkale Hierapolis'te 5. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Aziz Philippus[161] Martyrionu'nda karşımıza çıkmaktadır. Yapı, plan tasarımı ve mekânların birbiriyle bağlantısı ile üniktir. Martyrion, dışta kareye yakın içte ise oktagon plana sahiptir (Çizim 4.12).

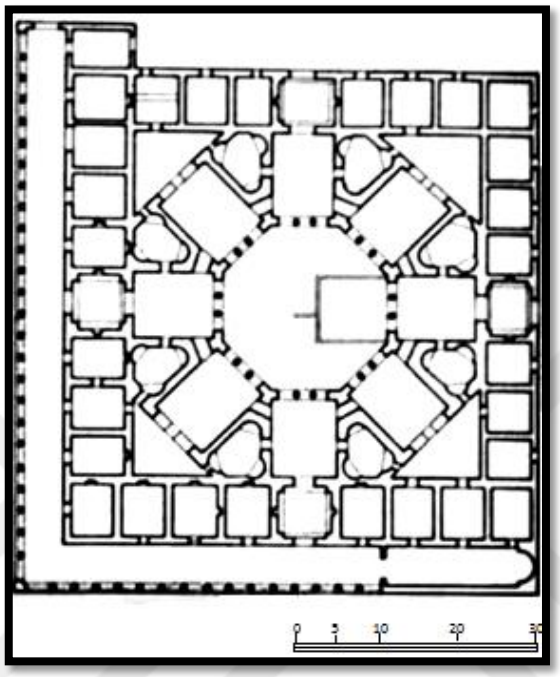

Çizim 4.12. *Hierapolis Aziz Philippus Martyrionu Planı (G. Koch, 2007, s. 49)*

Yapıdaki kare alan, 32 mekân ile çevrelenmektedir. Dört yönde merkezde yer alan birimler, oktagona geçişi sağlamaktadır. Oktagon, çapraz eksenlerinde bulunan üç tarafı kapalı merkeze bakan yönü açık birimlerle genişlemektedir. Bu birimler arasındaki alanlarla oktagonun kare ile kesiştiği köşedeki alanlar da bir mekân olarak kullanılmaktadır. Bu mekânlar da birbirine kapı ile bağlanarak oktagonun etrafında ambulatorium oluşturmuştur. Böylece yapıdaki tüm mekânsal boşluklar değerlendirilmiştir.

5. yüzyıla tarihlendirilen, konum olarak Ayasofya'nın yakınında bulunan fakat günümüze yalnızca apsisine ait az bir kalıntı gelen Aziz Maria Khalkoprateia Kilisesi, bazilikal plana sahip bir yapıdır (Çizim 4.13). Kilise, Meryem'e ait elbisenin bir kısmı olan Konstantinopolis'in önemli bir röliğini korumasından dolayı önemlidir. Yapının üzerine 1755 yılında inşa edilen Acem Ağa Mescidi, 20. yüzyılda terk edildiğinden

[161]Aziz Philippus, İsa'nın havarilerinden biridir. Hristiyanlığın, İskit'te ve Anadolu'da Phrygia civarında yayılmasını sağladığı bilinmektedir. Hierapolis'te çarmıha gerilerek öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Goch, 2007, **a.g.k.**, s. 49.

dolayı harap olmuş durumdadır. Kiliseye dair yapılan birtakım çalışmalar sonucunda, yapının 450-460 yılları arasında inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, apsis bölümündeki kripta ile atriumun kuzeyine eklenmiş oktagon planlı vaftizhane ya da martyrion olduğu sanılan ek binanın doğruluğu kanıtlanmıştır. W. Kleiss, bu oktagon planlı yapının vaftizhane olduğunu düşünür fakat bu durum, C. Mango'nun fotoğraflamış olduğu Zacharias'ın çocuk hali ve ölüm temasının betimlendiğini 14. yüzyıl freskolarını Kleiss'in dikkate değer bulmadığı anlaşılmaktadır. Aziz Zacharias'a ait röliklerin, Orta Çağ seyyahlarının günlüklerinde Khalkoprateia Kilisesi'nin atriumundaki Aziz Iakobos şapeli ile ilişkili bir şekilde bahsedilmesi, söz edilen şapelin büyük olasılıkla oktagon planlı yapıyı tarif ettiğini düşündürmektedir. Bu olay, Konstantinopolis'te az sayıda bulunan yapıdan bağımsız olarak yapılmış martyrionlarından birisinin daha bulunmasını sağlamaktadır[162].

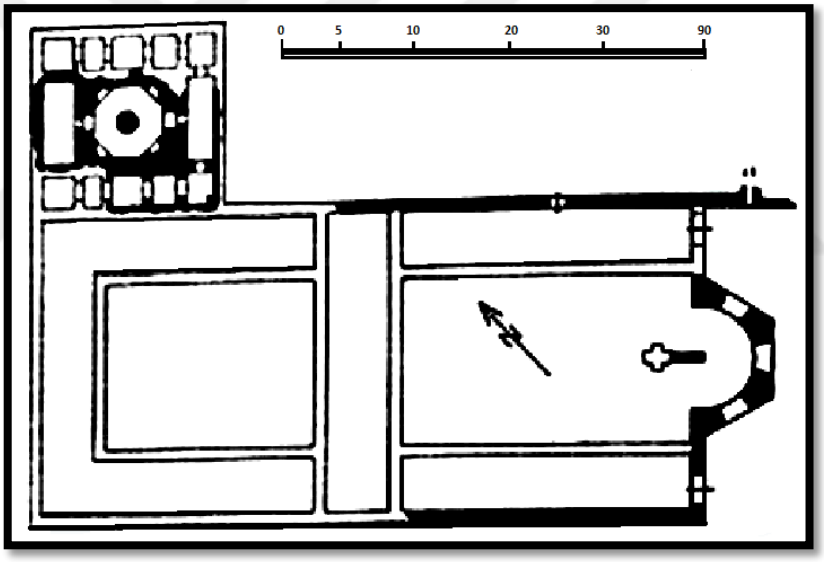

Çizim 4.13. *Aziz Khalkoprateia Kilisesi ve Oktagon Planlı Yapı (A. Beygo, 2006, s. 67)*

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Bizans mimarisinde oktagon planın kiliselerin yanı sıra vaftizhane ve martyrionlarda uygulandığı görülmektedir. Oktagon planın yapılara uygulanmasında, sekiz rakamının sembolik anlamlarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, Konstantinopolis'ten günümüz İstanbul'una kadar ulaşan, en erken tarihli oktagon planlı kilise olmasından dolayı da ayrıca bir öneme sahiptir.

[162]Beygo, 2006, **a.g.k.**, s. 67.

5. İSTANBUL AZİZ SERGİOS & BAKKHOS KİLİSESİ

5.1. Yapının Tarihçesi

Yapı, günümüzde İstanbul'un Eminönü ilçesinde, Cankurtaran ve Kadırga semtlerinin arasında, Marmara sahil surları içerisinde bulunmaktadır. Kilisenin adını aldığı ilginç hikâye şöyledir: ''Rivayete göre, I. Iustinianus, amcası I. Iustinos[163] (518-527) karşıtı bir isyana karıştığından dolayı cezalandırılacakken, azizlerden Sergios ile Bakkhos, Iustinos'un rüyasına girmiş ve Iustinianus'tan taraf bir şahitlikte bulunmuşlardır. Bunun sonucunda I. Iustinianus cezadan kurtulmuş, imparator olunca da azizlere karşı olan minnettarlığını göstermek için bu kiliseyi onların adına yaptırmıştır[164].'' Azizler Sergios ve Bakkhos, Hristiyanlığı benimsemiş oldukları için şehit edilen iki Roma askeridir. Şehit olmalarının ardından ikisi de Roma ordusunda Hristiyanların koruyucu azizi olmuştur (Görsel 5.1)[165].

Görsel 5.1. *Şehit Azizler Sergios ve Bakkhos*

https://arthive.com/artists/66016~Byzantine_Icon/works/366239~Saints_Sergius_and_Bacchus

(Erişim tarihi 27.10.2019)

[163]Bazı kaynaklarda bu kişinin, İmparator Anastasius olduğu belirtilmektedir. Bkz. Akyürek, **a.g.k.,** s. 76.
[164]S. Eyice (1994). *Küçük Ayasofya Camii.* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, s. 146-147.
[165]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, s. 130.

Procopius, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nden önce Hormisdas Sarayı'nın yanında I. Iustinianus tarafından Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin yaptırıldığını ve bu sayede onun Mesih'in Havarilerine olan inancını bu şekilde gösterdiğini belirtmektedir. Sonrasında Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni ve bu kiliseye bir açı ile duran başka bir tapınak inşa ettirdiğini bildirmektedir[166]. Her iki yapının da benzer boyutlarda olduğunu, ortak bir atriumu paylaştığını, birbirlerinden daha üstün ya da daha değersiz olmadığını ifade etmektedir. Procopius, bu yapıların taşlarının ışıltısıyla Güneş'i gölgede bıraktığını ve eşit miktarda altın ile adaklarla süslendiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, sadece bir açıdan farklı olduklarını, yapılardan birinin uzun ekseni için düz inşa edildiğini (bazilika) diğer kilisedeki sütunların çoğunlukla yarım daire şeklinde olduğunu (merkezi plan) belirtmektedir (Görsel 5.2)[167].

Görsel 5.2. *Yapının Kuzeydoğu Yönünden Görünümü*

[166]Buradaki ifadeden Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin yakınında başka bir yapının daha yer aldığı anlamı çıkmaktadır. Ancak pasajın devamında Procopius, yalnızca iki kiliseden (Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi) bahsetmektedir. Böyle bir durumun söz konusu olması halinde, Procopius'un I. Iustinianus Dönemi yapılarını detaylı bir şekilde tek tek anlattığı eserinde bu yapıdan söz etmemesi mümkün değildir. Van Millingen bu durumu, I. Iustinianus'un kısa bir zaman içerisinde sözü edilen üç yapıyı yaptırmasının oldukça zor olduğunu bu bakımdan Procopius'un bu durumla ilgili yanıldığını veya durumu net bir şekilde ifade edemediğini belirtmektedir. Van Millingen vd., 1912, **a.g.k.**, s. 65-66.

[167]Procopius (1940). *Buildings.* (Çev: H. B. Dewing), Loeb Classical Library, Vol. VII, W. Heinemann, London: Harvard University Press, Cambridge, s. 44-45.

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne dair net olmayan bazı konular vardır. Kilisenin inşa edildiği tarih, işlevi ve etrafındaki yapılara göre konumu yapının netlik kazanamayan, bu bakımdan da araştırmacılar tarafından tartışılan konularıdır. Kiliseye ait bir kitabenin bulunmaması, yapım tarihi ile ilgili birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Yapı içerisinde bulunan entablatür[168] üzerindeki yazıt, kilisenin tarihi ile ilgili birtakım ipuçları vermektedir. Procopius[169], C. Mango[170], R. Krautheimer[171], J. Bardill[172], I. Shahid[173], J. Freely ve A. S. Çakmak[174], T. F. Mathews[175], B. Croke[176] gibi araştırmacılar kilisenin tarihi, hangi işlevle yapıldığı ve etrafındaki yapılara göre konumu hakkındaki görüşlerini kendi argümanları doğrultusunda bildirmişlerdir.

C. Mango, olasılıkla 542 yılından sonra Hormisdas Sarayı'nda yaşayan Efes'li Ioannes'in ''Doğu Azizlerinin Yaşamı'' adlı eserini kaynak göstererek Theodora'nın Suriye, Ermenistan, Kapadokya, Kilikya, Asya ve İskenderiye şehirlerinden işkenceye maruz kalarak kaçan, sayıları 500'e yakın Monofizit görüşünü benimseyen topluluk için sarayın salonlarını tahta, perde ile bölümlere ayırarak bu topluluğa ev sahipliği yaptığını belirtmektedir. Aynı zamanda Theodora ve I. Iustinianus'un iki ya da üç günde bir bu topluluğu ziyaret ettiğini bildirmektedir. Bu anlatılanlara dayanarak C. Mango, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin bir saray şapeli olarak inşa edilmediğini, Theodora tarafından Monofizit sığınmacılar için özel olarak inşa edilmiş bir manastır olduğunu iddia etmektedir. Bu düşüncesine destek olarak, kilise içinde bulunan yazıtta yer alan ifadeleri göstermektedir. Yazıtta, I. Iustinianus'un gece geç saatlere kadar uyumayıp sıkı çalıştığı bir özelliğini ifade eden ''uykusuz'' tanımlanmasını düşüncelerine dayanak

[168]Friz, Antik mimarlıktaki kornişle arşitravın arasında bulunan kabartmalar ile süslenmiş veya düz olan şerittir. M. Sözen ve U. Tanyeli (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü.* Remzi Kitabevi, s. 112.
[169]Procopius, 1940, **a.g.k.**, s. 45.
[170]C. Mango (1972). *The Church of Saints Sergius and Bacchus at Constantinople and the Alleged Tradition of Octagonal Palatine Churches.* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 21, Köln: Wien, s. 189-193.
[171]R. Krautheimer (1974). *Again Saints Sergius and Bacchus at Constantinople.* Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik, 23, Köln: Wien, s. 251-253.
[172]J. Bardill (2000). *The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees.* Edited by Alice-Mary Talbot, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 54, Washington D.C., s. 1-11.
[173]I. Shahid (2003). *The Church of Sts. Sergius and Bakhos at Constantinople, Some New Perspectives*. In Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides. Athens: Institute for Byzantine Studies, s. 468-470.
[174]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 129-136.
[175]T. F. Mathews (2005). *The Palace Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople.* Archaeology in Architecture: Studies in Honor of Cecil L. Striker, Edited by Judson J. Emerick and Deborah M. Deliyannis, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, s. 137-141.
[176]B. Croke (2006). *Justinian, Theodora and the Church of Saints Sergius and Bacchus.* Dumbarton Oaks Paper, 60, s. 25-63.

olarak göstermektedir. ‘‘Uykusuz’’ ifadesinden dolayı, yazıtın I. Iustiniaus’un gece alışkanlıklarının bilindiği bir zamanda yapıldığını belirtmektedir. Bunun dışında, yazıtta Theodora’nın I. Iustinianus’tan daha çok vurgulandığını düşünmektedir. C. Mango’ya göre, Theodora için yazıtta tanımlanan ‘‘yoksulları beslemekteki çabası’’ ve ‘‘Tanrı tarafından taçlandırılmış’’ ifadeleri, onun Monofizit inancına karşı olan yakınlığını belirten ifadelerdir. Bu sebeple kilisenin, Theodora tarafından Monofizit topluluk için inşa ettirildiğini belirtmektedir. C. Mango, yapının 527-536 tarihleri arasında inşa edildiğini belirtse de 536 tarihinin daha uygun olabileceği görüşündedir. Böylece Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’nin, Ayasofya’nın öncülü değil çağdaşı olduğunu kabul etmektedir[177].

R. Krautheimer, C. Mango’nun tezine karşı bir görüş bildirmektedir. Monofizitizm’in 536 yılında kınandığını, onlara karşı yapılan zulmün ise 537 yılından önce bir tarihte olamayacağını bildirmektedir. Bundan dolayı, C. Mango’nun ifade ettiği gibi bir durumun olabilmesi için 537 yılından sonra bir tarih verilmesi gerektiğini, bunun da mümkün olamayacağını belirtmektedir. Ayrıca, sığınmacı bir topluluk için bu denli görkemli bir yapının inşa edilmesinin mümkün olmadığı görüşündedir. Efes’li Ioannes’in mektuplarının C. Mango’nun belirttiğinin aksine kendisi gibi kilisenin saray kilisesi olarak inşa edildiği yönünde olduğundan söz etmektedir. Yazıtta geçen I. Iustinianus için ‘‘uykusuz’’ ifadesinin ve Theodora’ya karşı övgü dolu sözlerin Monofizit toplulukla bir ilgisinin olmadığını belirtmektedir. R. Krautheimer, Procopius’un Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’nin saraya ait ve sarayın bir süslemesi olduğunu belirttiğini ifade ederek bu kelimelerin kilise için güvenli bir doküman niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır[178].

J. Bardill, kilisenin gerek frizinde yer alan yazıttan gerekse sütun başlıklarındaki monogramlardan yapının 1 Ağustos 527 tarihinden önce inşa edilemeyeceğini belirtmektedir. Sütun başlığındaki haç biçimli monogramın, 533 yılından önce bir tarihte yapıldığını bildirmektedir. J. Bardill, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’nin sütun başlıklarında, ‘‘AΥΓΟΥCTA’’ (Augusta) monogramının bulunmadığını, Aya İrini ve Ayasofya’daki sütun başlıklarında ise bu monogramın yer aldığını

[177]Mango, 1972, **a.g.k.,** s. 191-192.
[178]Krautheimer, 1974, **a.g.k.,** s. 252-253.

belirtmektedir. Bu durumun, sütun başlıklarının 533 yılından önce yapıldığını gösteren önemli bir veri olduğunu ifade etmektedir[179].

I. Shahid, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni I. Iustinianus ve Theodora'nın inşa etme sebebi olarak ilginç bir fikir sunmuştur. Kilisenin 530'lu yılların başında inşa edildiğini, Monofizit bir topluluk için değil, 530 yılında Dara'daki Persler üzerindeki galibiyeti kutlamak için yaptırıldığını belirtmektedir. Bundan dolayı I. Iustinianus'un kilisenin adı için bu Doğu'lu asker azizleri seçtiğini vurgulamaktadır[180].

J. Freely ve A. S. Çakmak, Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin 536 yılında tamamlandığını, konum olarak Hormisdas Sarayı ile Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin arasında inşa edildiğini belirtmişlerdir. Bu sebepten dolayı da Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin planında şaşırtıcı derece düzensiz bir sekizgen olması, yanlış hizalamalarının Hormisdas Sarayı ile Petrus ve Paulos Kilisesi'nin arasındaki sıkışmış pozisyonundan kaynaklandığını vurgulamaktadır[181]. A. Van Millingen, Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin konumunun Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin güneyinde olduğunu belirtmektedir. T. F. Mathews, iki kilisenin bitişik olduğunu, Petrus ve Paulos Kilisesi'nin kuzeyine Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin inşa edildiğini vurgulamaktadır[182]. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin güney duvarının diğer duvarlardan tamamen farklı olması ve bu durumun restorasyon çalışmaları sonucunda kesinlik kazanması da T. F. Mathews'in iddialarını doğrular şekildedir.

B. Croke, olaya diğer araştırmacılardan çok daha farklı bir bakış açısı ile bakmaktadır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Anicia Iuliana'nın Polyeuktos Kilisesi'ne bir cevap olarak inşa edildiğini, kilisenin I. Iustinianus'un büyük ihtimalle Caesar sıfatını aldığı 525 yılından sonrasında yapımına başladığını savunmaktadır. Theodora'nın bu dönemde sadece Caesar'ın eşi sıfatında olduğunu belirtmektedir[183]. B. Croke, I. Iustinianus ve Theodora'nın Büyük Saray'a taşınmasından sonra, Monofizit topluluğa kapılarını açtığını fakat bu durumun, kiliseyi yaptırmak için bir sebep olmadığını savunmaktadır. Azizler Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin I. Iustinianus'un gücünü rakiplerine gösteren politik bir tepki olduğunu ileri sürmektedir. Yazıtta yer alan

[179]Bardill, 2000, **a.g.k.,** s. 3.
[180]Shahid, 2003, **a.g.k.,** s. 468.
[181]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.,** 131.
[182]Mathews, 2005, **a.g.k.,** s.
[183]Croke, 2006, **a.g.k.,** s. 62.

‘‘Diğer hükümdarlar’’ şeklindeki açılış sözünün, imparatorluk kentinin en ihtişamlı kilisesi olan Aziz Polyeuktos Kilisesi’ni inşa ettiren Anicia Iuliana’ya karşı bir söz olarak karşımıza çıktığını vurgulamaktadır[184].

Yapıya dair belirgin olmayan konulardan biri olan güney cephe duvarı, 2003-2006 yılları arasında yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları ile netlik kazanmıştır. Procopius tarafından belirtilen, araştırmacıların da desteklemiş olduğu kilisenin yakınında (ya da bitişiğinde) Azizler Petrus ve Paulos’a adanan bir kilise olduğu görüşü, çalışmalar sırasında güney cephe temelinde ortaya çıkarılan farklı malzemenin varlığı ile kanıtlanmıştır.

Yapı, II. Bayezid Dönemi’nin (1481-1512) Babüssade Ağası Küçük Hüseyin Ağa[185] tarafından camiye dönüştürülmüştür. Caminin ön kısmına bir zaviye, yanına bir vakıf türbesi[186] inşa edilmiştir[187]. Yapı, Ayasofya’ya benzerliğinden dolayı ‘‘Küçük Ayasofya Camii’’ ismi ile anılmıştır. Caminin önünde yer alan 36 hücreli zaviye, avludaki şadırvan ve güneybatı köşesinde bulunan minare de yapı camiye çevrildikten sonra eklenen yapılardır. Vakıf külliyesi[188], 1870-1871 senesinde yapılan tren yolundan[189] oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bunun dışında 19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başında yaşanan Balkan Savaşları esnasında mültecilerin burada barınması da yapıya zarar vermiştir[190].

5.2. Kitabeler

Galeri katı ile zemin katı birbirinden ayıran mermer entablatür[191] yapıyı çevrelemektedir. Buradaki friz üzerinde yer alan yazıtta, İmparator I. Iustinianus ile İmparatoriçe Theodora’nın adının yer alması ve net bir tarih belirtmese de tarihlendirme

[184]Croke, 2006, **a.g.k.,** s. 54-55.
[185]Hüseyin Ağa, 1510 senesine doğru bilinmeyen bir nedenden ötürü idam edilmiştir. Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.
[186]Türbe, Küçük Hüseyin Ağa’ya aittir. Halk arasında Kesikbaş Türbesi olarak da anılmaktadır.
[187]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 182.
[188]S. Eyice, yapıyı ‘‘Küçük Ayasofya Külliyesi’’ başlığı altında ele almıştır. Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 520.
[189]1870-1890 seneleri arasında yapının 5-10 m. güney tarafında, güney sur duvarları ile bu yapının arasına Sirkeci-Avrupa demir yolu yaptırılmıştır. G. Özşen vd., (1995). *Küçük Ayasofya Mosque –St. Sergius and Bacchus- Kubbesindeki Çatlak Nedenlerinin Araştırılması,* TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, 13. Teknik Kongre, s. 67-80.
[190]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 182.
[191]Antik Yunan ile Roma mimarisinde, sütunlar tarafından taşınan yukarıdan aşağı kısma korniş, friz, arşitravdan oluşan üstyapı unsurlarının bütünüdür. Sözen ve Tanyeli, 2011, **a.g.k.**, s. 100.

konusunda bazı ipuçlarını vermesi, frizin kitabe niteliği taşıdığını göstermektedir[192]. Akantus yaprakları ile süslenmiş olan friz üzerinde Yunanca harflerden oluşan yazıt bulunmaktadır. D. Pulgher[193] yazıtı şu şekilde yayınlamıştır (Çizim 5.1):

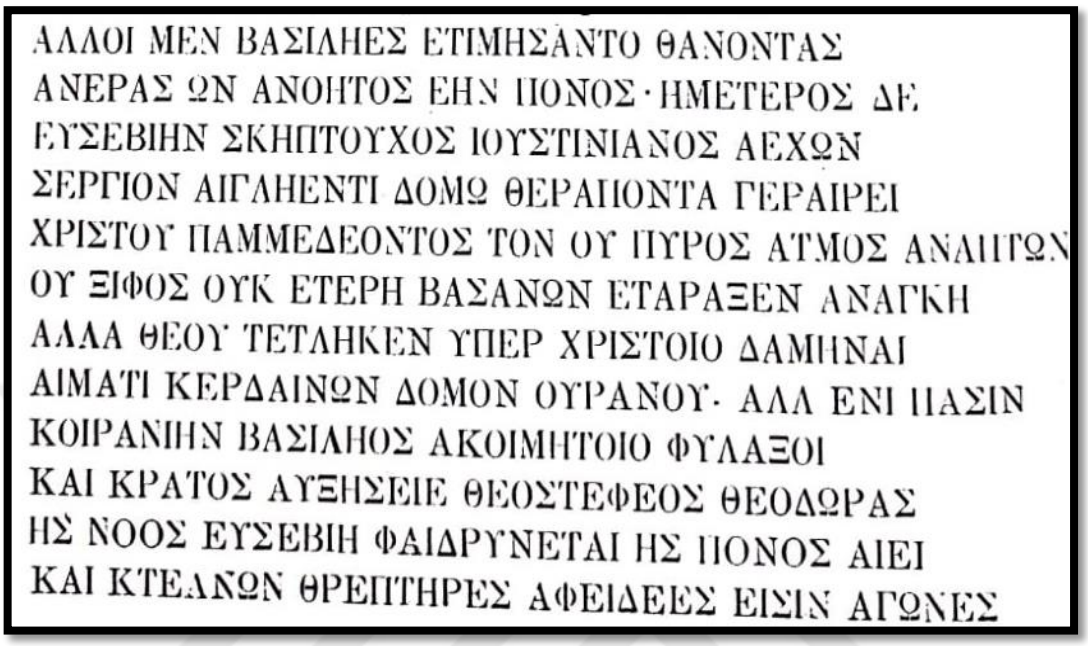
ΑΛΛΟΙ ΜΕΝ ΒΑΣΙΛΗΕΣ ΕΤΙΜΗΣΑΝΤΟ ΘΑΝΟΝΤΑΣ
ΑΝΕΡΑΣ ΩΝ ΑΝΟΗΤΟΣ ΕΗΝ ΠΟΝΟΣ·ΗΜΕΤΕΡΟΣ ΔΕ
ΕΥΣΕΒΙΗΝ ΣΚΗΠΤΟΥΧΟΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΕΧΩΝ
ΣΕΡΓΙΟΝ ΑΙΓΛΗΕΝΤΙ ΔΟΜΩ ΘΕΡΑΠΟΝΤΑ ΓΕΡΑΙΡΕΙ
ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΜΜΕΔΕΟΝΤΟΣ ΤΟΝ ΟΥ ΠΥΡΟΣ ΑΤΜΟΣ ΑΝΑΙΠΤΩΝ
ΟΥ ΞΙΦΟΣ ΟΥΚ ΕΤΕΡΗ ΒΑΣΑΝΩΝ ΕΤΑΡΑΞΕΝ ΑΝΑΓΚΗ
ΑΛΛΑ ΘΕΟΥ ΤΕΤΛΗΚΕΝ ΥΠΕΡ ΧΡΙΣΤΟΙΟ ΔΑΜΗΝΑΙ
ΑΙΜΑΤΙ ΚΕΡΔΑΙΝΩΝ ΔΟΜΟΝ ΟΥΡΑΝΟΥ· ΑΛΛ ΕΝΙ ΠΑΣΙΝ
ΚΟΙΡΑΝΙΗΝ ΒΑΣΙΛΗΟΣ ΑΚΟΙΜΗΤΟΙΟ ΦΥΛΑΞΟΙ
ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΑΥΞΗΣΕΙΕ ΘΕΟΣΤΕΦΕΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ
ΗΣ ΝΟΟΣ ΕΥΣΕΒΙΗ ΦΑΙΔΡΥΝΕΤΑΙ ΗΣ ΠΟΝΟΣ ΑΙΕΙ
ΚΑΙ ΚΤΕΑΝΩΝ ΘΡΕΠΤΗΡΕΣ ΑΦΕΙΔΕΕΣ ΕΙΣΙΝ ΑΓΩΝΕΣ

Çizim 5.1. *Kilise İçerisindeki Frizde Yer Alan Yazıt (Pulgher, 1878)*

Transkripsiyonu: Diğer imparatorlar, eylemleri önemsiz olan ölümlülerin adını yüceltti; fakat İmparatorumuz Iustinianus, bütün yaratıkların yaratıcısı Mesih'in kulu olan, imanı da ne alev ne kılıç ne başka işkencelerle sarsılmayan ve Mesih'in aşkına ölümü hoş görüp kanını dökerek ebedi hayata yeterlilik kazanan Sergios'u yüceltmek, saygı göstermek ve halkın da dindarlığa ilgisini sağlamak için bu yüce binayı yaptırdı. Uykusuz hükümdarımızın devletini Sergios daima korusun ve esirgesin, şefkati büyük olan ve yoksulları beslemekteki gayretinde yorulmak bilmeyen ve Tanrı tarafından taçlandırılmış olan Theodora'nın gücünü arttırsın[194].

[192]Yazıtta geçen ''Taçlanmış Theodora'' ifadesi, I. Iustinianus ile Theodora'nın birlikte tahta çıktığı tarih olan 527 yılı ve sonrasında kilisenin inşa edilmesi olasılığını akla getirmektedir. B. Bayülgen, bu durumu yapıdaki sütun başlıkları önceden hazırlanmış dahi olsa yazıtta yer alan harfleri kesintiye uğratan birleşim yerlerinden, yazıtın inşaatın ancak belli bir evresinde yapılmış olabileceğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. B. Bayülgen (2012). *Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi: Yeni Mimari Bulgular ve Tipoloji.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, s. 8. Mango, yazıtta I. Iustinianus'un ''uykusuz'' olarak tanımlandığını, bu durumun I. Iustinianus'un akşama kadar çalıştığı ve bu şekilde tanımlandığı bir zamanda kilisenin yaptırıldığını gösterdiğini belirtmektedir. Mango, 1972, **a.g.k.**, s. 190.

[193]D. Pulgher (1878). *Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople,* Lehmann & Wentzel, Vienne, s. 16.

[194]Pulgher, 1878, **a.g.k.**, s. 17.

B. Croke, yazıta ‘‘diğer imparatorlar’’ ifadesiyle giriş yapılması ve ‘‘eylemleri önemsiz olan ölümlülerin’’ kimler olduğunun sorgulanmasını, yazıtın Konstantinopolis'teki diğer imparatorluk kiliselerinin onuruna meydan okumakla başlanması şeklinde yorumlamıştır. Burada I. Iustinianus, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’ni önceki imparatorların eserlerinden ayırmaya çalışırken, sert bir karşılaştırma yapmaktadır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’nin yazıtındaki ‘‘diğer imparatorlar’’ ifadesi, o dönemde imparatorluk kentinin en görkemli kilisesine, yani Aziz Polyeuktos Kilisesi’ne kasıtlı yapılan bir gönderme olarak düşünülmektedir. I. Iustinianus bu ifadelerle, Sergios'un Polyeuktos’a karşı manevi üstünlüğünü de savunmaktadır[195].

Frizde yer alan yazıtta İmparator I. Iustinianus, İmparatoriçe Theodora ve Aziz Sergios’un adının yer aldığı görülmektedir. Ancak yazıtta Aziz Bakkhos’un adının yer almaması oldukça ilginç bir durumdur[196]. Yazıtın sonunda yer alan ifadelere bakıldığında, I. Iustinianus ve Theodora’nın yardımsever kimliğinin vurgulanarak yüceltildiği görülmektedir. Yazıttaki bu ifadeler bir iltifat değildir çünkü Iustianus ve Theodora’nın yoksullara karşı oldukça yardımsever olduğu bilinmektedir. İmparatoriçe Theodora, hastalar için hastane, evsiz olan yoksul kişiler için ev, yabancılar için yurt ve düşkün kadınlar için sığınma evleri inşa ettirmiştir[197].

Yapıda bir kitabenin bulunmaması, tarihlendirme konusundaki belirsizliklerin ve birtakım tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapının kitabesi, olasılıkla kentte meydana gelen doğal afetler sebebiyle günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat öyle bile olsa, I. Iustinianus dönemi yapılarını detaylı bir şekilde anlatan Procopius’un ya da yapı üzerine çalışan pek çok araştırmacının böyle bir kitabenin varlığına değinmemesi mümkün görünmemektedir. Son yapılan kazı ve restorasyon çalışmalarında bir kitabenin varlığına rastlanmamıştır.

---

[195]Croke, 2006, **a.g.k.**, s. 50, 54-55.

[196]P. Özdemirci, tezinde bu durumdan dolayı kilisenin yalnızca Aziz Sergios’a adandığını belirtmiştir. Bu kilisenin yanında başka bir kilisenin yer aldığını, onun ise Aziz Bakkhos’a adandığını ve o kilisede de bu yapıdakine benzer bir yazıt olacabileceğinin muhtemel olduğunu bildirmektedir. P. Özdemirci (1947) *Sergios ve Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bitirme Tezi, s. 5. P. Gyllius ise, kilisenin frizindeki Yunanca yazılmış olan yazıtı, Zoophoros isimli birinin yazdığını ve ayakların üst kısımlarının, asma yaprakları ile gölgelendiğini ve bunların da kilisenin Aziz Bakkhos’a adandığını gösterdiğini belirtmiştir. P. Gyllius (1997). *İstanbul’un Tarihi Eserleri,* (Çev: E. Özbayoğlu), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 81. T. Köprülü, kilisenin Putperestlik döneminde Şarap Tanrısı olan Bakus’a adanan bir tapınağın yerine yapıldığını, yapının ismindeki Bakkhos’un da buradan alındığını belirtmektedir. Frizde bulunan bezemelerin Bakus’un bağ bozumu festivallerini anımsattığını ifade etmektedir. T. Köprülü (2007). *Kültür Başkenti İstanbul.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 31.

[197]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, s. 73-74.

5.3. Plan Tasviri

Erken dönem Bizans mimarisinde, merkezi plana sahip yapılar, Roma'ya ait mezar ile hamam yapılarından esinlenilerek ortaya çıkarılmıştır. Çoğunlukla aziz ya da azizelerin anısına yapılan ve onlara ait kutsal eşyaların korunduğu bu sebeple martyrion olarak isimlendirilen yapıların benzeri vaftiz yapıları olarak da yapılmıştır[198]. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, merkezi planlı yapılar içerisinde yer alan oktagon (sekizgen) plana sahiptir. Bu plan şemasının en erken örneği olarak, Constantinus'un Antiokheia'da (Antakya) 327 yılında inşa ettirdiği, günümüzde var olmayan Altın Oktagon'da karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı aynı zamanda çift çevre koridoruna ve dışarıdan altın kaplamalı ahşaptan bir kubbeye sahiptir[199].

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde olduğu gibi tek çevre koridora sahip oktagon planlı yapılara erken tarihli örnek olarak, 484 yılında inşa edilen Gerizim Meryem Ana Kilisesi ve 515'de yaptırılan Güney Suriye'de bulunan Ezra Hagios Georgios Kilisesi gösterilebilir[200]. Ancak Ezra Hagios Georgios Kilisesi'nin planında, iç içe yapılmış ayrı iki sekizgen görülmektedir. Birçoğu günümüze kadar ulaşamamış oktagon planlı yapıların görünüşlerine dair bir fikrin oluşmasını, Kudüs'teki Kubbetü's Sahra sağlamaktadır. Sekizgen planlı ve çift çevre koridora sahip yapının, 691-692 yıllarında inşasına başlanmıştır. Oktagon planın özel biçime sahip örneği ise, 5. yüzyılın ikinci yarısında Pamukkale Hierapolis'te inşa edilen Aziz Philippos Martyrionu'nda karşımıza çıkmaktadır[201]. Merkezi plan şemasının benzer tarihlerde yapılan farklı bir uygulaması, İtalya Ravenna'da bulunan San Vitale Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır[202]. Fakat burada sekizgen iç mekân, sekizgen bir duvar içerisine yerleştirilmiştir[203].

Kiliseye ait ilk planı, Albert Lenoir[204] yayınlamıştır. Ancak bu plan oldukça simetriktir. Yapıdaki düzgün olmayan kareye yakın dikdörtgen planın yerini simetrik bir görünüm almıştır. Aynı zamanda apsis bölümü içte ve dışta yarım daire biçimindedir. Oysa yapının apsis bölümü dışta üç cepheli olarak düzenlenmiştir. Bu bakımdan Lenoir

[198]Eyice, 1988, **a.g.k.**, s. 46.
[199]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 47.
[200]Koch, 2007, **a.g.k.**, s.48-49.
[201]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 49.
[202]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.
[203]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 70.
[204]A. Lenoir (1852). *Architecture Monastique.* Collection de Documents İnedits Sur L'historie de France, Troisieme Serie: Archeologie, Imprimerie Nationale, Paris, s. 257.

tarafından yayınlanan plan çok da gerçeği yansıtmaz. Planda kuzey yönde yer alan payandalar gösterilmemiş onun yerine güney yönde dışarıya doğru uzanan iki adet payanda belirtilmiştir. Bunun dışında, nartheks bölümü planda görülürken Osmanlı dönemi eki olan son cemaat yeri görülmemektedir (Çizim 5.2).

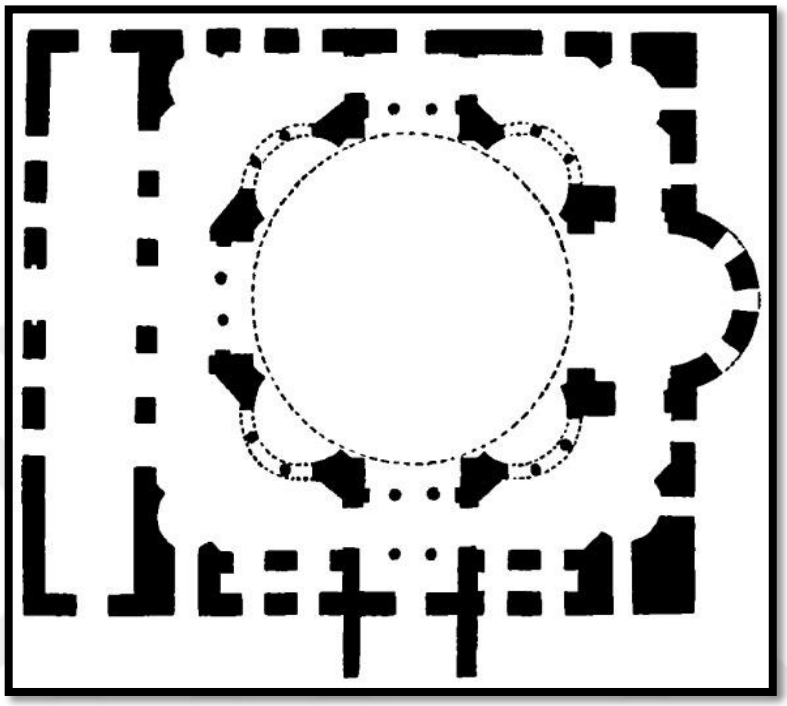

Çizim 5.2. *Kilisenin Lenoir'e Ait Çizimi (A. Lenoir, 1852, s. 257)*

Pulgher[205] tarafından yayınlanan plan ise, yapının gerçeği yansıtan ilk planıdır. Bu planda, yapıyı çevreleyen kareye yakın dikdörtgenin asimetrik bir biçime sahip olduğu aktarılmıştır. Bunun dışında, kuzey yönde bulunan üç tane payanda belirtilmiştir. Apsis bölümü günümüzde olduğu gibi dıştan üç cepheli olarak yapılmıştır. Planda son cemaat yerindeki kubbe örtüleri dışında, hemen hemen tüm detayların yansıtıldığı göze çarpmaktadır. Fakat yazar, kubbenin sekizgeni taşıyan payelerin üzerine tam olarak oturmadığını düşünmektedir ki bu durumu plan üzerinde göstermiştir (Çizim 5.3).

[205]Pulgher, 1878, **a.g.k.**, Plan. II.

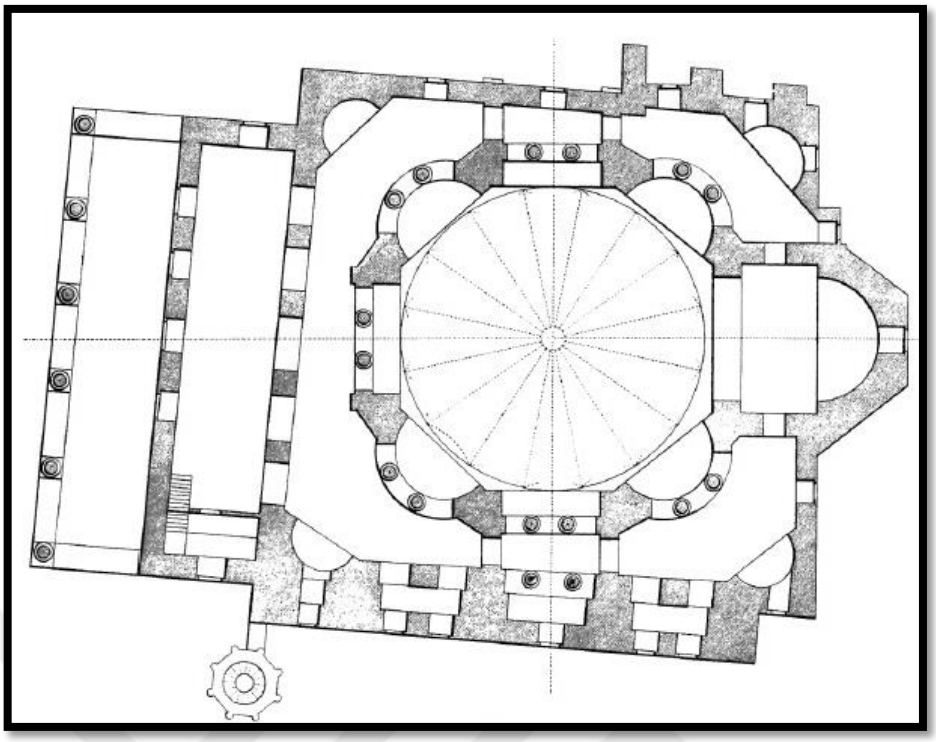

Çizim 5.3. *Yapının Pulgher'e Ait Çizimi (D. Pulgher, 1878, Pl. I)*

Yapı, Konstantinopolis'teki merkezi planlı kiliseler içerinde yer almaktadır. Kilise dışta kareye yakın dikdörtgen, içte çapraz eksenlerde dört eksedra ile genişleyen sekizgen (oktagon) plan şemasına sahiptir[206]. Yapıya batı ve kuzeybatı yönünden olmak üzere iki kapı açıklığı ile giriş sağlanmaktadır. Yapının batı bölümünde, nartheks bölümü yer almaktadır. Nartheks bölümü, kuzey-güney doğrultusunda enine dikdörtgen biçiminde düzenlenmiştir. İki katlı olarak düzenlenmiş olan nartheks bölümü, çapraz tonozlarla örtülmüştür. Nartheksin güneyinde galeri katına çıkışı sağlayan merdiven bulunmaktadır. Nartheks bölümünden beş kemer açıklığı ile naos bölümüne geçiş yapılmaktadır. Sekizgen alanı çevreleyen kareye yakın dikdörtgen bölümün her köşesinde birer niş bulunmaktadır. Kuzeydoğu bölümde yer alan niş, diğerlerine oranla daha geniş tutulmuştur. Sekizgen alanın etrafında onu çevreleyen bir ambulatorium (çevre koridoru) bölümü bulunur. Zemin kattaki ambulatorium uygulaması, galeri katında da aynı şekilde tekrarlanmıştır. Ambulatorium, nartheks ile apsis bölümünü birbirine bağlamaktadır. Yapının güney duvarı, kuzey duvarına göre farklılık göstermektedir. Güney duvarına bakıldığında, üç adet küçük ölçekli dikdörtgen bölümler göze çarpmaktadır. Bu bölümde, güney yönde yer alan sekizgeni oluşturan

[206]Sekizgen sembolizmi için bkz. s. 33.

payelerin arasındaki sütun kullanımı ile paralellik gösteren iki sütun uygulamasına yer verilmiştir (Çizim 5.4).

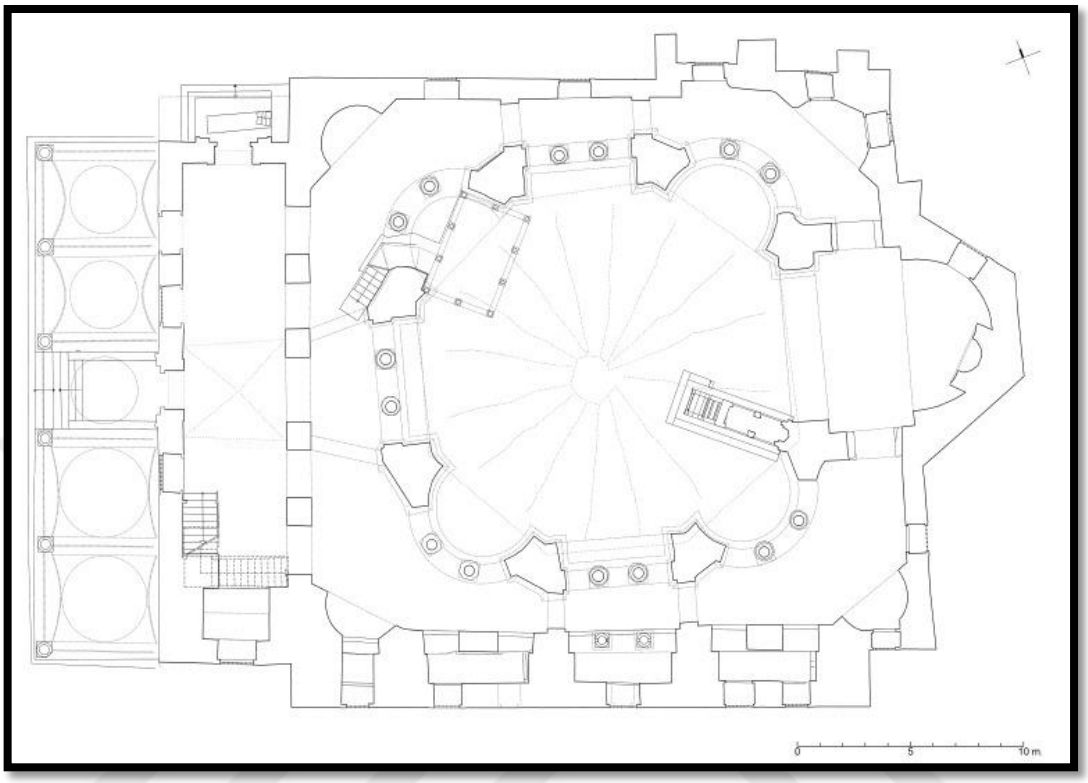

Çizim 5.4. *Yapının Zemin Kat Planı (M. Alper, Tures'ten Aktaran; B. Bayülgen, 2012, s. 139)*

Merkezi mekânın üzeri, sekiz paye üzerine oturan dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kilisedeki eksedra uygulaması ile merkezdeki kubbenin iç mekânı genişletmesi ve bu sayede kubbenin daha geniş bir alanı kaplaması sağlanmıştır. Yapıdaki eksedra uygulamasıyla, kendisinden birkaç sene sonra inşa edilecek olan Ayasofya Kilisesi'nde temel yapı tasarımı olarak karşılaşılmaktadır (Çizim 5.5).

Sekizgen kubbenin tabanını, eksedralar ile payeler arasındaki tonozlar meydana getirmiştir. Çokgen biçime sahip payelerden, bemaya açılanlar hariç her payenin arasında oldukça zarif işlenmiş ikişer sütun yer almaktadır. Bu sayede, naos ile apsis bölümü arasında mekânsal bütünlük elde edilmiştir.

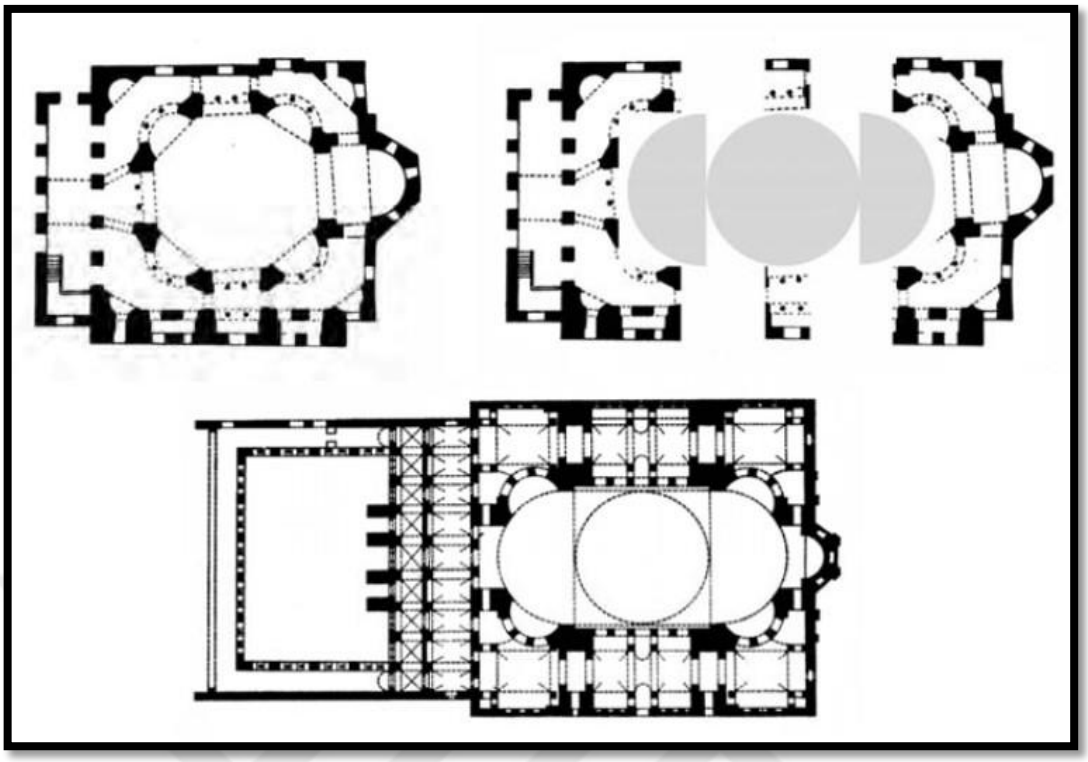

Çizim 5.5. *Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi İle Ayasofya Arasındaki Plan Tasarımı İlişkisi*

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=6374&start=35 (Erişim Tarihi: 25.09.2019)

Yapıda zemin kattaki sütun uygulaması, galeri katında da aynı şekilde görülmektedir (Çizim 5.6). Ancak zemin katta 16 adet sütun varken, galeri katında 18 adet sütun yer alır. Bu fark, zemin katta nartheks geçişinde sütun kullanılmamasından kaynaklanır. Zemin katta, kuzey yöndeki ambulatoriumun duvarında yer alan bazı sütunların yalnızca duvara gömülü başlıklarının olması, burada sütunların aslında var olduğunu gösterir niteliktedir. Ancak sütunların gövde ve kaide bölümleri görünmemektedir.

Kilisenin planında, sekizgenin alan içerisine yerleştirilmesinde asimetrik bir görünüm söz konusudur. J. Freely ve A. S. Çakmak, bu duruma sebep olarak kilisenin Hormisdas Sarayı ile Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin arasına inşa edilmesini göstermektedir. Kilisenin bu iki yapı arasındaki pozisyonu, plan şemasındaki simetrik olmayan görünümü ortaya çıkarmıştır[207].

[207]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 130.

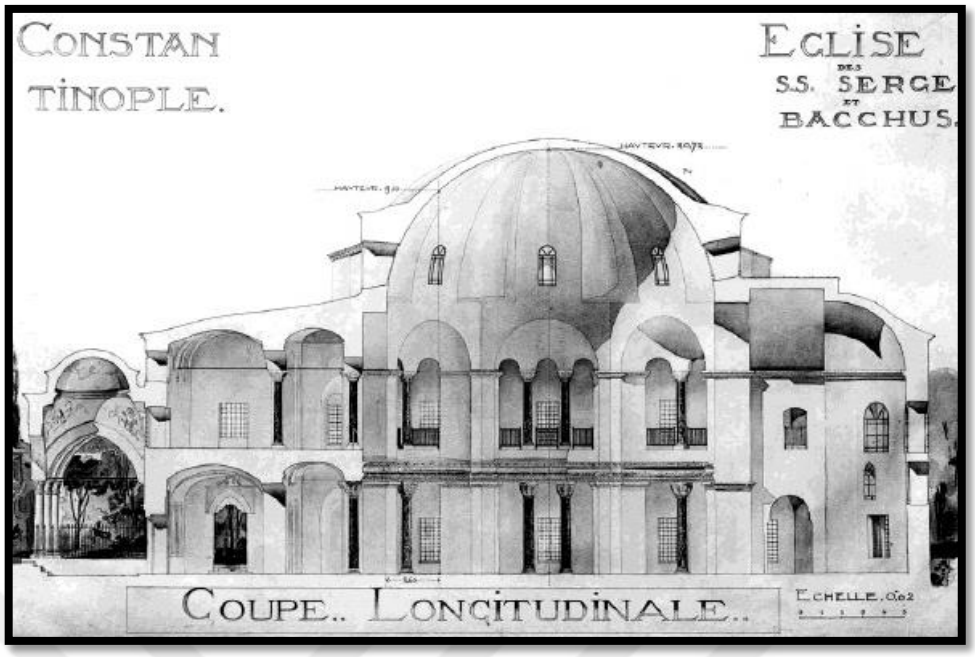

Çizim 5.6. *Yapının Kesit Görünümü (J. Ebersolt-A. Thiers, 1913, Pl. VIII)*

Doğuda bulunan apsis, içte yarım daire dışta ise üç cepheli olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile apsis, başkent özelliği göstermektedir. Yapıda farklı olarak, apsisin iki yanında bulunan prothesis ve diakonikon odalarının yer almadığı görülmektedir. Yapının kuzey cephesi, planda da görüldüğü üzere dışta üç adet payanda ile desteklenmiştir (Çizim 5.7).

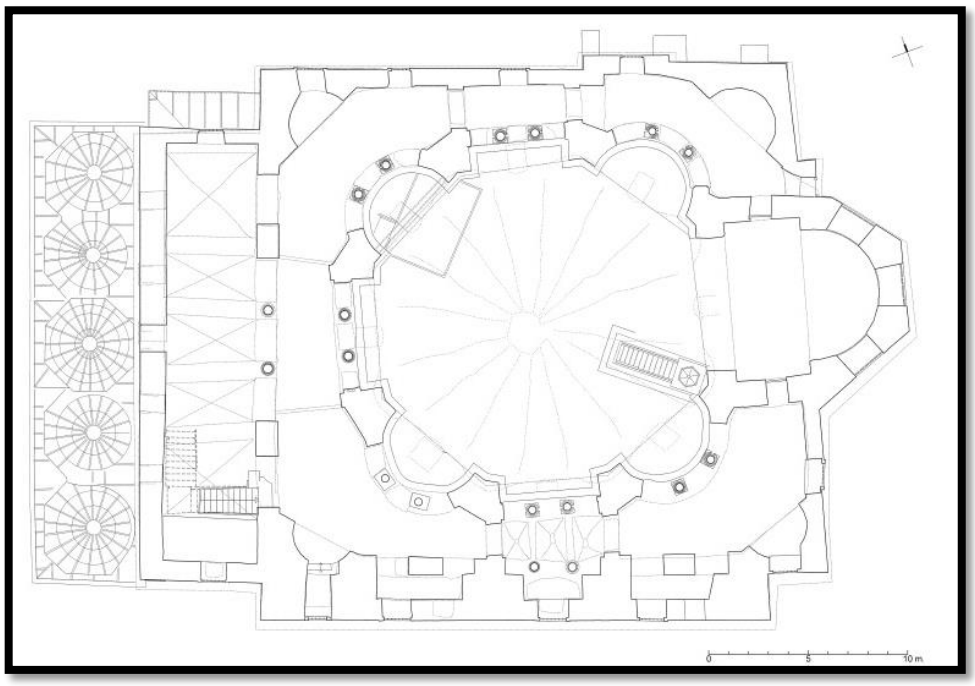

Çizim 5.7. *Yapının Galeri Katı Planı (M. Alper, Tures'ten Aktaran; B. Bayülgen, 2012, s. 141)*

5.4. Dış Tasvir

Günümüzde yapının kuzey, doğu ve kısmen batı cephesinde kullanılan malzeme ve teknik Bizans dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Cephelerin duvar örgüsünü, tuğla ile geniş aralıklarla döşenmiş kaba yonu taş malzeme oluşturmaktadır. Bunun dışında cephelerde, orijinal açıklıklara ait kemerlerle de karşılaşılmaktadır. Ancak yapının güney cephesinin geç dönemlerde onarım görmesi, cepheyi diğer cephelerden ve döneminden oldukça uzaklaştırmıştır.

Batı Cephesi

Günümüzde yapıya giriş, bu cephede yer alan ana kapı ile sağlanmaktadır. Yapının bu cephesi, kiliseye ait orijinal görünümü yansıtmamaktadır. Çünkü yapı camiye çevrildikten sonra, bu cepheye Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olan son cemaat yeri eklenmiştir. Kesme taş malzemenin kullanıldığı batı cephesindeki son cemaat yeri, avlu zemininden yüksekte olmakla birlikte beş birimden oluşmaktadır (Görsel 5.3).

Görsel 5.3. *Yapının Batısındaki Osmanlı Ekinin Kuzeyden Görünümü*

Kubbe ile örtülü bu birimleri, birbirlerine demir kirişlerle bağlı altı tane mermer sütun taşımaktadır. Yuvarlak kaideler üzerine oturtulmuş sütunların başlıklarında, baklava dilimi motifi bulunmaktadır. Kubbelerin iç kısmında Osmanlı Dönemi'nin kalem işi bezemeler görülmektedir. Sütunların arasında sivri kemer uygulaması bulunmaktadır. Kemerlerin hepsi aynı açıklıkta değildir; güney ve kuzeyde bulunan açıklıktaki kemerlerin daha geniş olduğu görülür. Bu cephedeki orta aks yükseltilerek giriş bölümü daha belirgin duruma getirilmiştir (Görsel 5.4).

Görsel 5.4. *Yapının Günümüzdeki Batı Cephesi*

Cephede, biri giriş kapısının üstünde olmak üzere dört adet pencere yer almaktadır. Bunlar, boyut olarak farklılık göstermekle birlikte Osmanlı Dönemi'nde yapılan pencerelerdir. Osmanlılar zamanında revağın inşası sırasında yapılan bu pencerelerin, nartheks bölümüne ait özgün girişin kapatılması sonucunda yapıldığı

düşünülmektedir[208]. 19. yüzyılda, cephenin her iki yanında iki pencerenin daha yer aldığı bilinmektedir. Büyük ihtimalle bu beş açıklığın hepsi özgün kapılardı ve bunlar nartheksten naosa geçişi sağlayan beş açıklık ile eşleşmektedir. Konstantinopolis'teki diğer erken dönem kiliselerinin hemen hepsinin üç, beş ya da yedi gibi birden fazla kapıya sahip bir ön girişi bulunmaktadır. Merkezdeki kapı, yandaki açıklıklardan daha büyük olmaktadır. De Ceremoniis'te[209] bu kapılar, Kraliyet Kapısı olarak adlandırılmaktadır[210].

Yapıya girişin sağlandığı kapı üzerinde Arapça harflerle yazılmış bir Hadis kitabesi bulunmaktadır. Kapının üst kısmındaki kubbede, kalem işi süsleme bulunmamakla birlikte kapı kemerinin üzerinde bir taç ile alçıdan yapılmış bir stalaktit uygulaması görülmektedir. Tüm bunlar Osmanlı dönemine ait uygulamalardır. Kapı, ahşap malzemeden kündekari tekniğinde yapılmıştır. Günümüzde branda ile korunmaktadır (Görsel 5.5).

Görsel 5.5. *Yapının Batı Cephesinde Yer Alan Kapı*

[208]J. Ebersolt ve A. Thiers (1913). *Les églises de Constantinople,* Ernest Leroux, Paris, s. 40. T. F. Mathews (1971). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, The Pennsylvania University Press, University Park and London, s. 48.
[209]C. Porphyrogenete (1935). *Le Livre Des Ceremonies* (Çev: Albert Vogt), Paris, s.78-81.
[210]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 48.

Son cemaat yerine ait kubbelerin galeri seviyesine kadar yükselmesi, bu cephede nartheksin üzerindeki bölümün görüş açısını kısıtlamaktadır. Cephe yüzeyinde, güney yönde bozulmalar olmakla birlikte genelinde Bizans'a özgü tuğla malzemenin ve tekniğin uygulandığı görülmektedir. Galeri seviyesindeki beş adet Osmanlı Dönemi penceresinin yer aldığı cephede, pencerelerin etrafında iki sıra tuğladan yapılmış kemer uygulaması (güney pencerenin etrafındaki kemerin çok az bir bölümü görülmekte) Bizans Dönemi'nin malzeme ve tekniğini yansıtmaktadır. Bu pencerelerden kuzey köşedekinin kemeri, diğerlerinden farklı olarak pencere etrafındaki kemerden daha uzak bir noktada yer almaktadır.

Yapının batı cephesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları doğrultusunda, son cemaat yerinde bulunan mermer levhaların kaldırılması ile bu levhaların diğer yüzeylerinde geometrik ve bitkisel süslemelerin yer aldığı anlaşılmıştır. Bu levhalar, akla Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ilişkin mimari bezeme ögeleri olabileceğini getirmektedir. Bu cephede yapının döşeme seviyesine dek inilse de önemli bir buluntuya rastlanmamıştır. Bunun dışında, yapının giriş kapısının içerisinde siyah ve beyaz renklerden çakıl taşlarıyla yapılmış podima mozaik bulunmuş, korunarak yetkililere verilmiştir[211].

Kuzey Cephesi

Günümüzde yapının kuzey cephesinin sınırlarını, Osmanlı Dönemi'nde kiliseyi camiye dönüştüren Babüssade Ağası Küçük Hüseyin Ağa'nın türbesi ile hazire bölümünün bir kısmı belirlemektedir (Görsel 5.6). Bu cephenin batı ucunda, cephe duvarından daha iç kısımda kalan nartheks bölümünün kuzey duvarında, yapıya girişin sağlandığı diğer kapı bulunmaktadır. Bizans Dönemi'ndeki kullanımını bilmemekle birlikte bu cephedeki kapı bugün çok sık kullanılmamaktadır. Yapıya giriş, batı cephede bulunan kapıdan sağlanmaktadır.

[211]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 425.

Görsel 5.6. *Yapının Kuzey Cephesinden Görünüm*

Kuzey cephede narthekse açılan kapı üzerinde, galeri seviyesinde kirpi saçağın hizasının da üzerinde bittiği görülen geniş bir kemer ve onun aşağısında iki sıra halinde daha küçük tuğla kemerler görülürken, bu çift kemerin arasından olasılıkla üçgen bir alınlığa ait olduğu anlaşılan iz yer almaktadır. Kemer uygulamalarının altında ise, sivri kemerli bir Osmanlı devrine ait pencere bulunmaktadır. Osmanlı devrine ait pencereyi çevreleyen sivri kemer ile üzerinde yer alan tuğla kemerin bir bölümünün birleştiği görülmektedir. Cephedeki çift kemerin ortak bir çizgiyi takip etmesi ve iç kısmının moloz taş malzeme ile kapatılması olasılıkla bu noktada yer alan Bizans Dönemi'ne ait özgün bir pencerenin varlığına işaret etmektedir (Görsel 5.7). Cephede galeri seviyesindeki kısmen kirli olan yüzey göze çarpmaktadır.

Görsel 5.7. *Yapının Kuzey Cephesinde Yer Alan Narthekse Açılan Kapı*

Cephe merkezinde, Osmanlı Dönemi'nde açılmış pencereler, Bizans Dönemi'nin tuğla kemer izleri ve duvarda dışa çıkıntı yapan görünümüyle kornişler karşımıza çıkmaktadır (Görsel 5.8). Kornişler, yapı içerisinde zemin ve galeri katta yer alan kornişler ile aynı hizada bulunmaktadır. Üçlü arkadın, cephede görülen kemer izleri ve kornişlerden yalnızca cephenin bir bölümünde, zemin ve galeri katında uygulandığı anlaşılmaktadır (Görsel 5.9). Cephede karşılaşılan kemer izleri, kornişler gibi unsurların varlığı, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin yapının kuzey yönüne konumlandırılmasına da neden olmuştur. A. Van Millingen, kuzey duvarındaki açıklık izlerinin iki bitişik bina arasında bir iletişim aracı olarak görülebileceğini ve bu cephede (güney cepheye göre) ikinci bir yapı için daha fazla alan olduğunu belirterek Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ni yapının kuzey cephesine konumlandırmıştır[212]. T. F. Mathews ise, bu cephenin komşu bir yapı (olasılıkla Hormisdas Sarayı) ile iletişim kurmuş olabileceği görüşündedir. Cephenin batı yönünün, birkaç çatlak dışında

[212]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, s. 66.

bozulmadığını belirtmektedir. Ancak ortasında hem zemin hem de galeri seviyesinde üçlü bir arkadın yer alması, T. F. Mathews'in zeminden tavana kadar uzanan üçlü girişin aslında burada olduğu fikrini ileri sürmesine yol açmıştır. Buradaki kornişler, impostlar ve içerideki arşitravın dayandığı iskelelerin kornişinin yüksekliğiyle eşleşmesini, bu konudaki fikrine dayanak olarak göstermektedir[213].

Cephedeki arkadların hemen aşağısında Osmanlı Dönemi'nin pencereleri bulunmaktadır. Pencerelerin gerek kemerinin iç kısmında gerekse hizası boyunca tuğla malzemenin yerini moloz taş malzemeye bıraktığı görülmektedir. Cephede yapının özgün malzemesi, kuzeydoğu yönü ile cephenin ortasındaki belirli yüzeyler dışında gayet iyi korunmuş durumdadır. Cephenin kuzeybatı yönünde, Bizans tuğla kemerlerinin altındaki Osmanlı pencereleri görülmektedir. İki tane galeri seviyesinde, bir tane zeminde olmak üzere üç tane pencere bulunmaktadır.

Görsel 5.8. *Kuzey Cephede Görülen Üçlü Arkad, Kornişler ve Tuğla Kemer İzleri*

[213]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 48.

Görsel 5.9. *Kornişlerden Detay*

Kuzey cephenin doğu yönünde, galeri seviyesinden zemine kadar (hatta doğu cepheyi de kapsayacak biçimde) görülen duvar örgüsündeki malzeme değişimi oldukça dikkat çekmektedir. Bu durum, yapının kuzey cephesinde ciddi bir onarım geçirdiğini göstermektedir. Kuzeydoğu cephede, malzeme değişikliğinin dışında payandalar ve cepheden dışa doğru çıkıntı yapan duvar da dikkat çeken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Görsel 5.10).

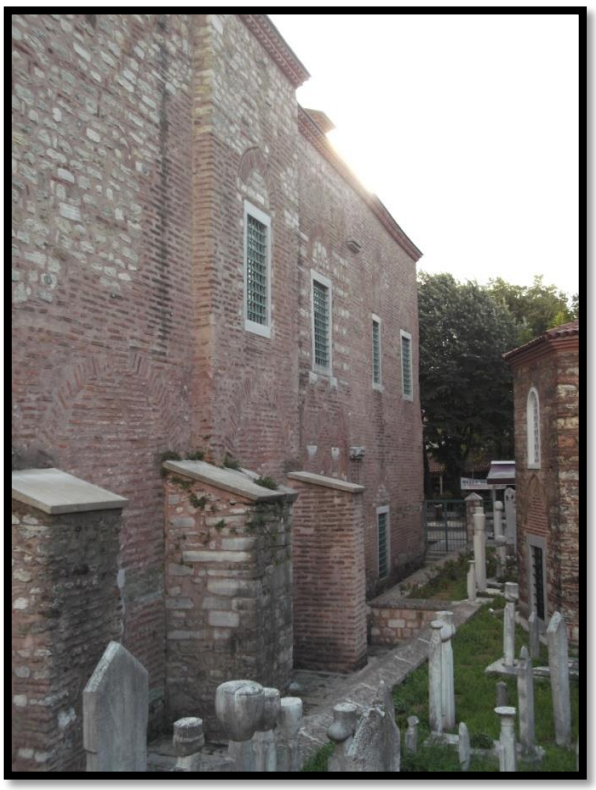

Görsel 5.10. *Kuzeydoğuda Bulunan Payandalar ve Dışa Doğru Çıkıntılı Duvar*

Yapının kuzeydoğu cephesini destekleyen farklı genişliklerdeki üç payandanın ikisi, dışa çıkıntı yapan duvarın hizasında yer almaktadır. Payandaların ortada yer alanı taş, diğer ikisi ise tuğla malzeme kullanılarak yapılmıştır. Bu alanda üç payandanın iki geniş kemer ile birbirlerine bağlandığı görülmektedir[214]. Payandaların arasında Bizans tuğla kemerleri ve Osmanlı Dönemi pencereleri bulunmaktadır. Dikkatli bakıldığında doğudaki payandanın yüzeyinde kemer izi olduğu fark edilmektedir (Çizim 5.8). Bu durum, yapının kuzey yönünde devam eden başka bir yapının daha olabileceğini düşündürmektedir[215].

Dışa çıkıntılı duvarda biri üstte diğeri altta olmak üzere iki tane Osmanlı penceresi bulunmaktadır. Galeri katındaki pencerenin üstünde, Osmanlı Dönemi'nin sivri kemeri görülmektedir. Cepheden çıkıntı yapan bu duvarın saçak seviyesinden Osmanlı penceresinin sivri kemerine kadar duvar örgüsünde bozulmalar görülmektedir. Duvar örgüsündeki bu bozulma, cephenin doğu yönünde belirli bir noktaya kadar sürmektedir.

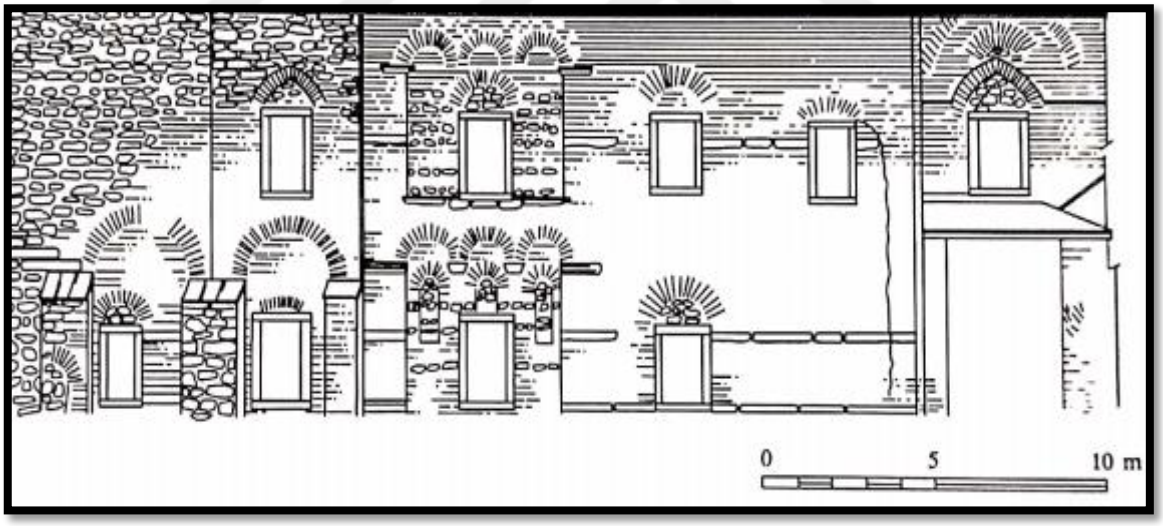

Çizim 5.8. *Kuzey Cephe Çizimi (T. F. Mathews, 1971, s. 49)*

[214]Mathews, buradaki iki payanda arasındaki iki büyük kemerin ve kemerlerin iç kısmını dolduran duvarın I. Iustinianus Dönemi'ni yansıttığını belirtmektedir. Mathews, bu tür ilginç konumlarda ve farklı yüksekliklerde kemerlerin görülmesini, bu noktada olasılıkla bir merdivenin yer almasına dayandırmakla birlikte bu konudaki kanıtların, bu durumu ortaya çıkarmak için yetersiz olduğunu bildirmektedir. Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 49-50.

[215]Yapının kuzeydoğusunda gerçekleşen kazı çalışmaları esnasında, in situ olarak bulunan mermer malzemeden yapılmış ve eşik olduğu düşünülen bir taş ortaya çıkarılmıştır. Bu yönde kemer izlerinin de görülmesi, kuzey yöne doğru bir yapının daha yer alabileceği fikrini gündeme getirmektedir. Ancak yapının bu yönünde hazirenin bulunması ve kaldırılması konusunda bir kararın olmaması bu yönde gerçekleşen çalışmaların kısıtlı kalmasına sebep olmuştur. Gökçay, 2013**, a.g.k.**, s. 424.

T. F. Mathews, yapının galeri seviyesinde kuzeydoğu köşesinin büyük bölümünün düzensiz taşlarla yeniden inşa edilmesini, yapının bu köşesinde Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi ile başka bir yapının bağlantısı olduğunu ve bu duvarın diğer yapıya ait olması gerektiğini bildirmektedir. Yapının iç mekânında, kuzeydoğu köşesindeki nişin diğerlerinden daha geniş olduğunu belirten T. F. Mathews, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi ile diğer yapının cephedeki üçlü arkad aracılığı ile iletişim kurduğunu vurgulamaktadır. Bunlara ek olarak, Hormisdas Sarayı'nın olasılıkla Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kuzey tarafında bulunarak yapıyla birleştiğini belirtmektedir. VII. Constantin Porphyrogennete'nin *''De Ceremoniis''* adlı eserinde aktardığı bilgiler, bu noktada saray yapısı içinde bir merdivenin yer aldığını ve bu iki yapının birbiriyle iletişim kurduğunu göstermektedir[216].

Eserde yer alan bilgileri bakıldığında, Paskalyanın üçüncü gününde imparator kiliseyi ziyaret etmiştir. Eserde aktarılan bilgiler şu şekildedir: İmparator kiliseye giriş yaptıktan sonra galeri katına çıkmış, galerinin batısında iki sütunun bulunduğu yerde Theotokos Şapeli'nde mum yakarak dua etmiştir. Litürjiyi altara yakın bir noktada seyretmiştir. Komünyon sırasında papaz ve rahipler kutsal bedeni taşımışlardır. İmparator, şapelde komünyonu almasının ardından mitatoriona geçmiştir. Ayin sonunda ise imparator galeriden tricliniuma inerek burada davetlilerle yemek yemiştir. Yemekten sonra, törende yer alanlarla birlikte galeriden geçerek kiliseden çıkış yapmıştır[217]. T. F. Mathews, metinde geçen triclinium yani davetlilerin kabul edildiği yemek salonu için, yapının bitişiğindeki saraya inen bir merdiven kullanımının öngörülebileceğini belirtmektedir. Ancak Hormisdas Sarayı'nın düzeni hakkındaki veri yetersizliği, bu konuya dair net bir söz söylemenin mümkün olmadığını göstermektedir[218]. Yapının kuzeydoğusunda malzemenin değişmesi ve payandalar, daha önce belirtildiği gibi cephenin bu yönünde oldukça kapsamlı bir onarım yapıldığını ve bahsedildiği gibi bir durumun mümkün olabileceğini göstermektedir. Fakat bu durumun netlik kazanabilmesi için, yapının bu cephesinde kapsamlı bir kazı çalışması yapılması gerekmektedir[219].

---

[216]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 50.

[217]Burada anlatılanlar, aynı zamanda yapıda gerçekleşen liturji hakkında bilgi vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Porphyrogenete, 1935, **a.g.k.**, s.78-81.

[218]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 50.

[219]Yapıda gerçekleşen kazı çalışmaları, kuzey cephede yer alan türbe ve hazirenin kaldırılmasına dair bir kararın bulunmaması nedeniyle kısıtlı kalmıştır. Bu durum, yapının kuzey cephesi ile ilgili varsayımların netlik kazanmasının önüne geçmiştir. Bu yüzden, kuzey cepheye dair bilinmeyen durumlar eski kaynaklardan elde edilen bilgiler yoluyla açıklığa kavuşturmaya çalışılmıştır.

Doğu Cephesi

Yapının malzeme ve teknik açısından devrini en iyi yansıtan cephesidir. Yapının doğu cephesinin etrafında, kuzey cephede olduğu gibi hazire bölümüne ait mezar taşları yer almaktadır. Başkent özelliği olan üç cepheli apsis, Bizans dönemine özgü tuğla sıralarının aralarında harcın uygulandığı oldukça sade bir görünüme sahiptir (Görsel 5.11). Tuğla malzeme bu cephede oldukça iyi korunmuştur.

Görsel 5.11. *Yapıda Apsisin Yer Aldığı Doğu Cephenin Görünümü*

Apsis çıkıntısının iki cephesinde alt ve üstte yer almak üzere birer pencerenin yer aldığı görülmektedir. Ancak kuzey yöne bakan cephede alt alta üç pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin formları birbirinden farklıdır (Görsel 5.12). Pencereler, formları ve boyutları ile Osmanlı Dönemi'ni yansıtmaktadır. Üstte yer alan pencerelerin etrafını dolaşan çift kemer uygulamasında dışta bulunan kemerin içtekine oranla daha geniş olduğu görülmektedir. Apsis çıkıntısının üç cephesinde yer alan pencereler, üstteki bölümlerde Bizans Dönemi açıklıklarını yansıtırken, aşağı yüzeydeki malzeme değişimi özgün pencerelerin olasılıkla boydan boya cepheyi kapladığını sonradan açıklıkların küçültülerek diğer alanların kapatıldığını gösterir niteliktedir. Üstte yer alan büyük ölçüdeki pencerelerin altındaki bölümde bulunan pencerelerin sivri kemer uygulaması da muhtemelen Osmanlı Dönemi'nde yapılmıştır.

Görsel 5.12. *Doğu Cephenin Kuzeye Bakan Yönündeki Pencereler*

Cephenin kuzey yönünde, duvarın apsisle birleştiği kısımda iç mekânda olmayan yalnızca dışa yansıyan bir çıkıntı bulunmaktadır. Burada alt alta iki tane pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin altında Bizans Dönemi özelliklerini yansıtan tuğla kemer izleri ve onarım gördüğü malzeme değişiminden anlaşılan olasılıkla bir açıklığın sonradan kapatıldığı duvar yüzeyi ile karşılaşılmaktadır. Bu cephenin kuzeyindeki galeri seviyesinde malzemenin değiştiği göze çarpmaktadır. Tuğla malzemenin yerini kaba yonu taş sırasına bıraktığı bu duvarın zemininde, kemer izlerinin yer aldığı bir tane pencere bulunmaktadır (Görsel 5.13). Bu cephedeki çıkıntı yapan bölüm ile duvar yüzeyinin arasındaki alanda kirli görüntü göze çarpmaktadır.

Görsel 5.13. *Doğu Cephenin Kuzey Yönündeki Duvarda Görülen Malzeme Farklılığı*

Cephede güney duvar yüzeyi, kuzeydekine göre daha iyi korunmuş durumdadır. Ancak cephenin köşe noktasındaki duvar örgüsünde belirgin bir bozulma göze çarpmaktadır. Bu durum, yapıya bitişik olduğu düşünülen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi ile bağlantılı olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu cephenin güneyinde yalnızca tuğla kemer izleri ve hemen aşağısında kare biçiminde pencere yer almaktadır. Zeminde de aynı formda bir pencere bulunmaktadır. Bu pencereler biçim olarak Osmanlı Dönemi'ni yansıtmaktadır.

Güney Cephesi

Yapının tartışmalara konu olan güney cephesi, gerek kullanılan malzeme ve teknik gerekse Osmanlı Dönemi pencereleri, kemer uygulamaları ile büyük çaplı onarımlar geçirdiğini ve orijinal bir görünüm sergilemediğini göstermektedir. Güney cephe duvarı, içte ikinci bir tabakadan oluşan yapısıyla diğer cephe duvarlarından oldukça farklı bir görünümdedir. Cephede yer yer taş ile tuğla malzemenin beraber uygulandığı almaşık duvar tekniği, belli kısımlarda da moloz ve taş dolguların kullanımı

karşımıza çıkmaktadır[220]. Cephede hem galeri hem de zemin katta görülen geniş tuğla kemerler, Osmanlı Dönemi pencerelerin üzerinde yer alan daha küçük formdaki kemerler ve galeri katıyla zemin katına aynı hizada yerleştirilen küçük boyutlu pencereler malzeme ve tekniğin uygulanışı açısından cephenin özgün görünümünü yansıtmaktadır (Görsel 5.14). Yapının bu cephesinde görülen geniş kemerler, yapı içerisinde de mevcuttur. Bu durum, yapının bitişiğinde devam eden bir yapının daha olabileceğini göstermektedir. Araştırmacılar da günümüzde güney cephenin tümü veya bir bölümünün orijinal cepheyi yansıtmadığına dair görüşlerinde hemfikirdir.

Görsel 5.14. *Yapının Güney Cephe Görünümü*

[220]Cephenin tahrip olmuş yüzeyinde görülebilen örgüsünü, genelde beşer dizi taş ile tuğla malzeme oluşturmaktadır. Kuzey cephede 37-40x5-5.5 cm. tuğla ile 5-5.5 cm. derzden oluşan bu bileşime karşılık olarak, güney cephe 35-40x5-5.5 cm. tuğla ile 6-6.5 cm. derzli yapıya sahiptir. Bayülgen, 2012, **a.g.k.**, s. 27.

Yapının doğu, kuzey ve batı duvarları, kuzeydoğu köşesi gibi onarım alanları hariç olmak üzere, yaklaşık yirmi santimlik aralıklarla meydana gelen taş izleri olan düzgün bir tuğla duvardan yapılmıştır ki bu, Ayasofya ve Aya İrini'de de gözlemlenebilen, I. Iustinianus Dönemi'ne özgü duvar tekniğidir. Ancak güney duvarı tamamen farklı bir yapıdadır. Duvarın çoğu düzensiz bir taş ve tuğla eklentisinden oluşur ve bu ek kısmın çoğu moderndir. Duvarın diğer bölümlerinde, tuğla bantları (iki ila dört sıra) ve taş bantlarından (üç ila dört sıra) oluşan daha düzenli bir duvar örgüsü gözlenmektedir. Bu genellikle beş tuğla parçası olmasına rağmen, 5. yüzyılda Konstantinopolis'te yaygın olan bir duvar türüdür. Bu nedenle, güney duvarının Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin diğer cephelerinden farklı olduğu ve daha erken bir döneme ait olduğu varsayılmaktadır[221].

Güney duvarın fonksiyonuna dair iki farklı fikir bulunmaktadır. Bunlardan ilki, W. Salzenberg[222] tarafından gündeme gelerek J. Ebersolt-A. Thiers (Çizim 5.9) ile T. F. Mathews'in (Çizim 5.10) restitüsyon çalışmalarında son şeklini alan, yapıya bitişik olduğu düşünülen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin kuzey cephesine ait olduğu görüşü, diğeri ise A. E. Henderson'un[223] görüşü olan sonrasında Grossmann[224] ve Svenshon-Stichel[225] ile tekrar edilen, fakat bu konudaki hipotezleri netleştirecek bir bilginin saptanamadığı Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin güney cephesine destek vermek amaçlı yapıldığı görüşüdür[226].

[221]Mathews, bu görüşlerine ek olarak, Procopius'un Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne dair sözlerini hatırlatarak, güney cephe duvarında aşağıda görülen kemerlerin düz bir bazilika hakkında bilgi verdiğini ve duvarın ambulatorium üzerindeki galeri katının varlığını gösterdiğini belirtmektedir. Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 44-48.
[222]W. Salzenberg (1854). *Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. Bis XII. Jahrhundert,* Verlag von Ernst&Korn, Berlin.
[223]A. E. Henderson (1906). *SS. Sergius and Bacchus, Constantinople,* The Builder, 90, s. 6.
[224]P. Grossmann (1989). *Beobachtungen zum ursprünglichen Grundriß der Sergios und Bakchoskirche in Constantinopel,* Istanbuler Mitteilungen, 39, s.157.
[225]H. Svenshon ve R. H. W. Stichel (2000). *Neue Beobachtungen an der ehemaligen Kirche der Heiligen Sergios und Bakchos (Küçük Ayasofya Camisi) in Istanbul,* Istanbuler Mitteilungen, 50, s. 389-409.
[226]Bayülgen, 2012, **a.g.k.**, s. 27.

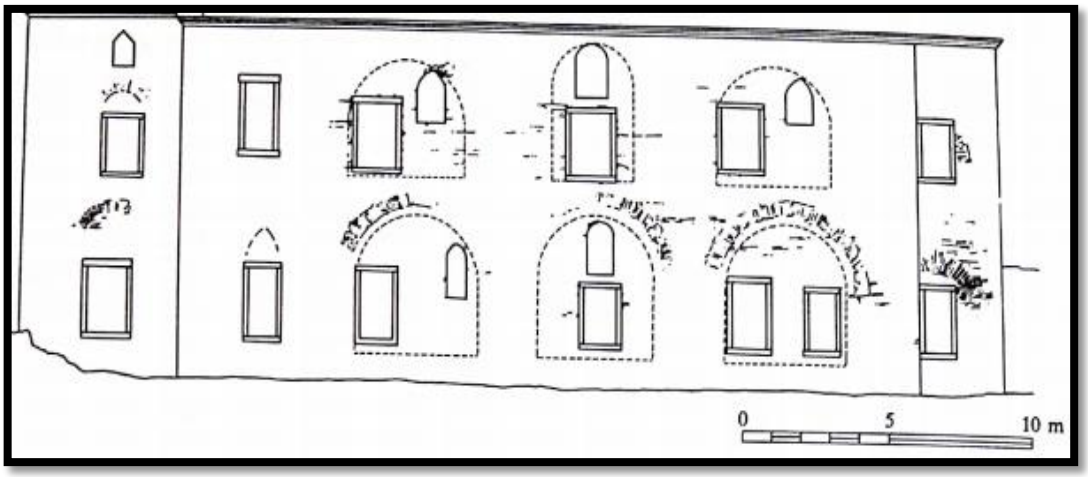

Çizim 5.9. *J. Ebersolt-A. Thiers'in Restitüsyon Çalışmalarında Güney Duvar Çizimi (T. F. Mathews, 1971, s. 46)*

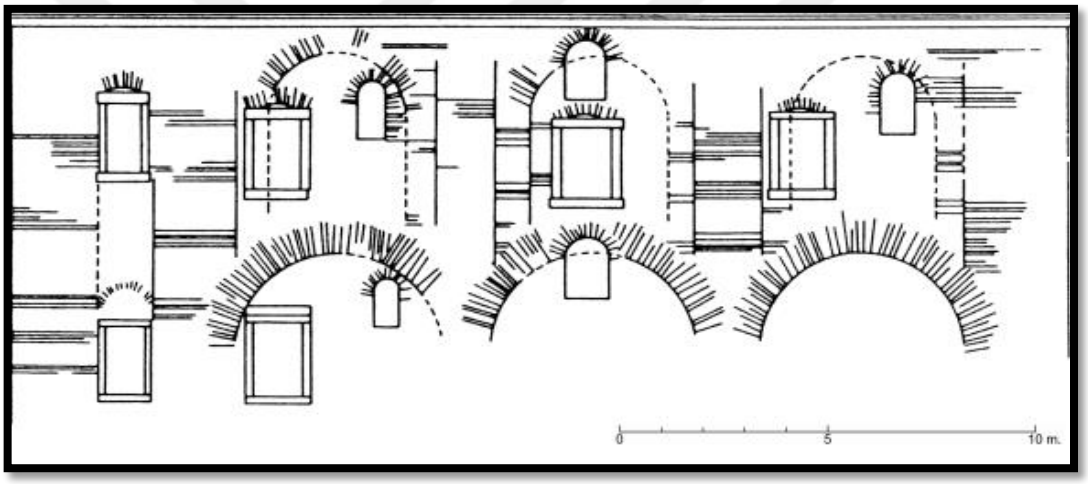

Çizim 5.10. *Kilisenin Güney Duvarının Restitüsyonu (T. F. Mathews, 1971, s. 46)*

I. Iustinianus Dönemi yapılarını ayrıntılı bir şeklide anlatan Procopius, I. Iustinianus'un Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nden önce Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ni yaptırdığını, bu iki yapının benzer büyüklükte olduğunu ve aynı atriumu paylaştığını belirtmiştir[227]. Ancak Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin yapının hangi yönünde olduğunun bilinmemesi, araştırmacılar tarafından bu konunun tartışılmasına neden olmuştur. A. Van Millingen, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin yapının kuzey cephesinde yer aldığını belirtirken, bazı araştırmacılar (W. Salzenberg, J. Ebersolt-A Thiers, T. F. Mathews) güney cephesinde bulunduğunu bildirmiştir. 2003 yılında başlayan kazı ve restorasyon çalışmalarında, güney cephenin orijinal temeli saptanmış ve duvarın güneyine bitişik olacak şekilde tuğla örgülü bir duvara ait bölümler ortaya

[227]Procopius, 1940, **a.g.k.**, s. 45.

çıkarılmıştır. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin bir kilise ile bitişik olduğu yönündeki görüşleri ispatlayan bu temel duvarlarının, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ait olduğu düşünülmektedir (Görsel 5.15)[228]. Böylece bazı araştırmacılar tarafından ortaya atılan, güney duvarın Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin güney cephesine destek vermek amaçlı yapıldığı görüşü, gerçekleşen kazı çalışmaları sonrasında geçerliliğini yitirmiştir.

Görsel 5.15. *Güney Cephede Kazı Sırasında Ortaya Çıkarılan Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne Ait Olduğu Düşünülen Temel Duvarları (M. M. Gökçay, 2013)*

Cephenin dışında ortaya çıkarılan temel blokların iç kısımla bağlantısını anlayabilmek amaçlı yapı içerisinde de kazılar yapılmıştır. Yapının dışında karşılaşılan dikdörtgen biçimli temele ilişkin taşların, yapı içerisinde de devam ettiği saptanmıştır. Bunun dışında, yapının üst katından gelen suların boşaltıldığı, duvar içinde bulunan pişmiş topraktan yapılmış kalın su borusu (künk) ve zeminde mermer malzemeden levhalar ortaya çıkarılmıştır. Mermer levhaların aşağısında doğu batı yönlü bir su kanalı olduğu tespit edilmiştir. Bu su kanalıyla bağlantılı olarak, güney duvarın altında ortaya çıkarılan su kuyusunun, suyun kanaldan boşaltılamamasıyla devreye girdiği kazıda yapılan çalışmalar ile tespit edilmiştir. Cephenin güneybatı köşesinde, olasılıkla Azizler

[228]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 425.

Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ilişkin ortasında haç motifi olan ve silmeli, oldukça büyük ebatta mermer bir lento ortaya çıkarılmıştır[229].

Kilisenin güney duvarının, bazı araştırmacıların da belirttiği üzere bitişiğinde yer alan bir yapıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kazı çalışmaları sonucunda büyük oranda doğrulanmıştır. Kilisenin bitişiğindeki bu yapının Procopius'un da belirttiği gibi, aynı atriumu paylaştığı Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi olduğu düşünülmektedir (Çizim 5.11).

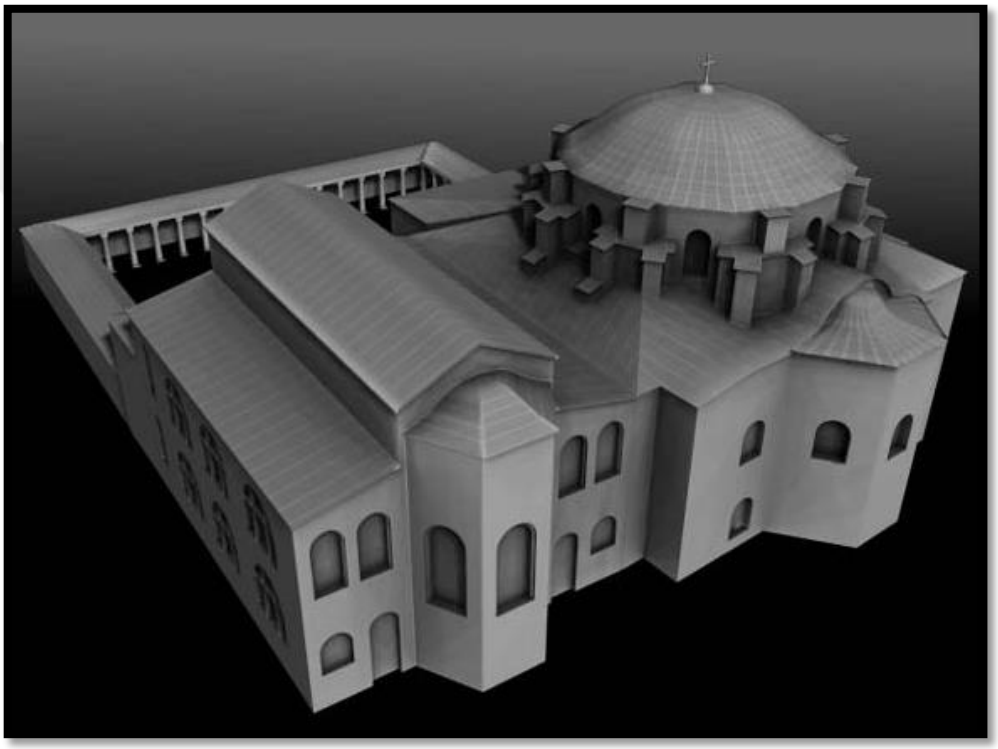

Çizim 5.11. *Azizler Petrus ve Paulos ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Sanal Olarak Yapılmış Rekonstrüksiyonu (D. J. Knight, 2010, s. 239)*

5.5. İç Tasvir

Yapı içerisine batı ve kuzeybatıda yer alan iki kapı ile girilmektedir. Kuzeybatıdaki kapının iç mekânında, yapının özgün haline ait olduğu düşünülen, bugün karşılaşılan kapıdan daha eski ve aynı zamanda daha geniş bir eşiğin izlerine rastlanması, özgün yapıda da bu noktada bir geçişin mümkün olabileceği fikrini akla getirmiştir[230]. Kiliseye giriş yapıldıktan sonra dikdörtgen planlı bir nartheks bölümüne geçilmektedir. Nartheksin güney yönünde, galeri katına çıkışın yapıldığı mermer bir

[229]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 426.
[230]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 48.

kemere sahip merdivenler bulunmaktadır. Merdivenlerin üzerinde Orta Bizans Devri'ne ait süslemeler barındıran kemerin yer alması, bazı araştırmacıların (J. Ebersolt –A. Thiers, 1913, s. 48; T. F. Mathews, 1971, s. 50) bu merdivenin yapının özgün durumuna ait olmadığı görüşünü belirtmesine neden olmuştur (Görsel 5.16).

Kuzey ve güney cepheden oldukça içeri kısımda kalmış nartheks bölümünden naosa geçiş, beş kemerli açıklık ile sağlanmaktadır. Bu açıklıklardan ortadaki, yandakilere göre daha geniş ve yüksek yapılmıştır[231]. Nartheksteki kemerlerden geçtikten sonra kuzeybatıda bir merdivenle daha karşılaşılmaktadır. Günümüzde bu merdivenle, Osmanlı Dönemi'nde eklenen müezzin mahfiline çıkış yapılmaktadır. Merdivenin üzerindeki kemerin biçimi ve süslemesi merdivenin Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olduğunu göstermektedir.

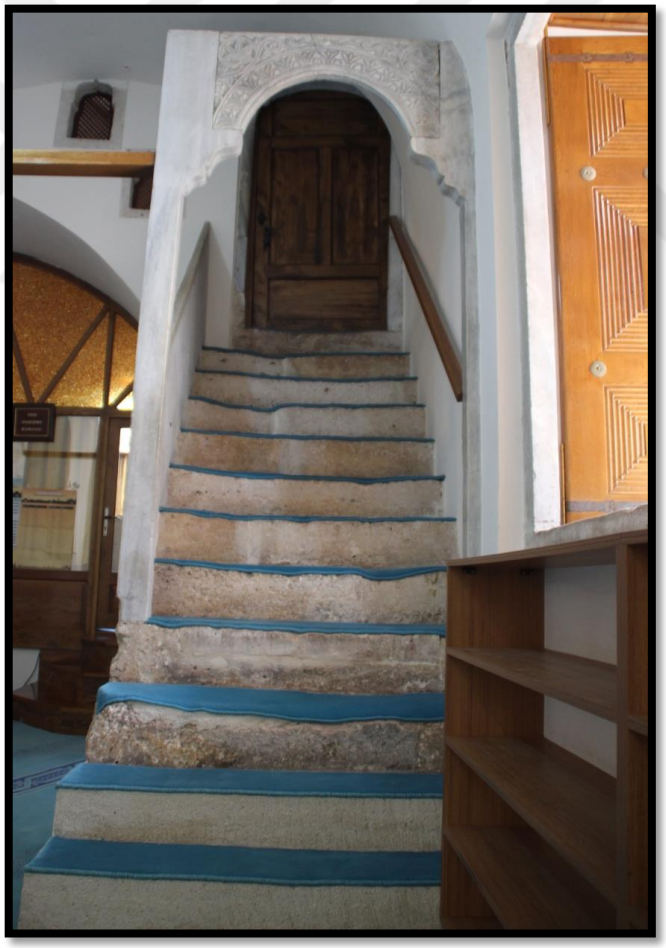

Görsel 5.16. *Galeri Katına Çıkışın Yapıldığı Merdiven*

[231]Kilisenin özgün görünümünde, batı cephede yer alan mevcut ana kapının iki yanında da olasılıkla kapılar bulunmaktadır. Bu kapıların, nartheksin içerisinden kiliseye açılan beş kemerli açıklık ile eşleştiği düşünülmektedir. Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 130-131.

Kilise, sekiz paye tarafından taşınan, simetrik bir görünüm sergilemeyen sekizgen plan tipine sahiptir. A. Van Millingen plan incelemesinde, mimarın tasarıma tam anlamıyla uymadığını, bunun sonucunda da yapıda hem dış dörtgenin hem de iç sekizgenin asimetrik bir görünüme sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, yapının iki bölümü aynı yönelime sahip değildir. Bu yüzden de sekizgen alanın dörtgen çerçeve içerisinde yana doğru bir eğimi olduğunu ifade etmektedir. Yazar, bu simetri eksikliğinin tembel bir çalışmadan mı yoksa önceden kilisenin bitişiğinde olduğu bilinen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin hatlarına uyarlama çabasının sonucundan mı olduğu kararına varmanın zor olduğunu belirtmektedir[232]. J. Freely ve A. S. Çakmak ise, bu asimetrik görünüme neden olarak, kilisenin mevcut iki yapı arasında (Hormisdas Sarayı ve Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi) sıkışmasını göstermiştir[233].

Yapıyı dışta çevreleyen kareye yakın dikdörtgenin içte dört köşesine yarım daire biçiminde birer niş açılmıştır. Doğuda yer alan nişin, diğerlerine oranla daha geniş açıklığa sahip olduğu görülmektedir. Kilisenin naos bölümü kuzey, güney ve batı yönünü kapsayan bir ambulatorium tarafından çevrelenmektedir. Simetrik olmayan sekizgen biçimlenme, ambulatorium ölçülerinde de oransal farklılıklara yol açmıştır. Ambulatorium, yalnızca doğu yönde apsisin varlığından dolayı kesintiye uğramaktadır. Kuzey ve güney yönde ise, naos alanını belirleyen ikişer paye arasındaki kemerlerin ambulatoriumu üç birime ayırdığı görülmektedir. Bu birimlerin ortasına, ikişer sütun yerleştirilmiştir.

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, iç kısmında güney yönde çift tabakadan oluşan bir yapıya sahiptir. Bu ikinci tabaka, dıştaki görünümüne yansımamaktadır. Çift tabaka yapının güney yönünde, batı ucundan başlayıp güneydoğu köşede yer alan eksedra duvarına kadar devam etmektedir (Görsel 5.17). Zeminden biraz yükseltilerek yapılan bu ikinci tabakada, sadece merkezde yer alan iki sütunun karşısında simetrik olarak iki sütun bulunmaktadır. T. F. Mathews, bu sütunların güneydeki yapıya geçişi sağlayan bir kapı çerçevesini oluşturduğunu düşünmektedir. Bu duruma kanıt olarak da düz bir bantın bu sütunların yanından yukarı doğru yükseldiğini ve sütun başlıklarının üzerinde bağlantı elemanları olan delikler içerdiğini belirtmektedir.[234] Buradaki bölme içerisindeki iki sütun başlığının diğer sütun başlıklarından farklı süslemeye sahip

[232]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, s. 70-71.
[233]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 131.
[234]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 45.

olması, bu konudaki ihtimalleri güçlendirir niteliktedir. Dıştaki duvara ait olan üç adet geniş kemerin, iç kısımdaki üç birimle karşılıklı olarak konumlandığı görülmektedir. Güney yönde karşılaşılan bu çift tabakalı yapılaşma, araştırmacılar tarafından incelenmiş, farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu konu ile ilgili, dış tasvir başlığı altındaki güney cephe kısmında detaylı bir şekilde bahsedildiği gibi, yapının bitişiğinde yer aldığı düşünülen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne dair bir kalıntı olabileceği şeklinde görüşler bulunmaktadır. Kuzey yöndeki ambulatoriumda, güneyde olduğu gibi iki tabakalı bir yapılaşma ile karşılaşılmamaktadır. Ancak güneydeki karşılıklı sütun uygulaması, gerçekleşen kazı çalışması ile kuzeyde de aynı hizada fakat duvar içerisinde ortaya çıkarılmıştır. Kuzeydoğu yöndeki duvar, cepheden de gözlendiği üzere dışarı doğru çıkıntı yapmaktadır.

Görsel 5.17. *Kilisenin Güney Yönünde Karşılaşılan Çift Tabakanın Günümüzdeki Görünümü*

Kilisenin naosu, sekiz adet paye ve aralarındaki ikişer sütunla sınırlanmış, merkezi kubbe ile örtülen bir mekândan oluşmaktadır. Payeler arasında yer alan, doğu ve batı yönde sekizgenin tabanını oluşturan ikişer eksedra ve bunların ortasındaki düz birimden oluşan alanda oldukça zarif başlıklara sahip sütunlar yükselmektedir. Zemin katta yer alan sütunlar, apsis bölümü dışında kesintiye uğramayan entablatürü

taşımaktadır. Doğu yönde, yarım daire biçiminde apsis yer almaktadır. Yapı içerisindeki en fazla alanı apsis bölümü kaplamaktadır. Apsis bölümünün üzeri, yarım kubbe ile örtülmektedir. Doğuda apsis bölümünün yer almasından dolayı, ambulatorium ve galeri katı bu bölümde kesintiye uğramaktadır (Görsel 5.18). Apsisin önündeki bema bölümüne kuzey ve güney ambulatoriumdan geçiş, kemerli birer açıklık ile sağlanmaktadır. Bemanın üzeri beşik tonoz ile kapatılmıştır.

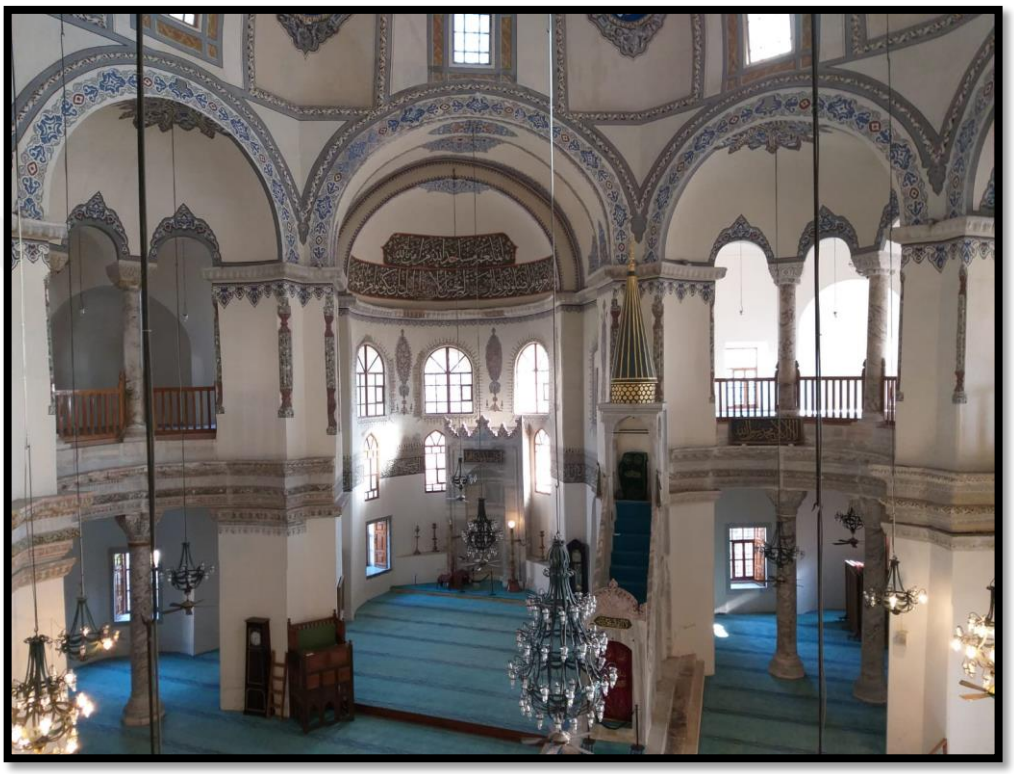

Görsel 5.18. *Kilisenin Doğu Yönünde Bulunan Apsisten Bir Görünüm*

Yapı içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, bema bölümünde zeminin altında haç plana sahip içerisine röliklerin saklandığı anlaşılan bir hücre ortaya çıkarılmıştır. Günümüze gelen kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, hücre duvarlarının siyah mermer ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Hücrenin kısa kolunun üzerinde mermer bir levha in situ olarak bulunmuştur[235]. Bunun dışında, apsis bölümünde litürjiye dair olduğu düşünülen bir platform ortaya çıkarılmıştır. Büyük bir ihtimalle synthrononun birinci basamağını oluşturduğu düşünülen bu platformun yanında, mermer kaplama ögeleri de in situ olarak saptanmıştır[236].

[235]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 426-427.
[236]Bayülgen, 2012, **a.g.k.**, s. 17.

Yapı içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, yapının özgün taban döşemesini ortaya çıkarmak amacıyla orta mekândan kuzey yöne kadar yapılan çalışmalarda, Osmanlı Dönemi'ne ait döşemenin biraz aşağısında Marmara mermerinden yapılan levhalardan meydana gelmiş bir döşeme ortaya çıkarılmıştır. Tümüyle tahrip olmuş bu döşemenin kuzey yöne doğru çöktüğü tespit edilmiştir[237].

Günümüzde merkezi mekânda, apsis bölümü içerisine yerleştirilmiş mermer bir mihrap, güneydoğu yönde bulunan minber, kuzeybatı yönde ise müezzin mahfili Osmanlı Dönemi ekleri olarak yer almaktadır. Güneybatı yönde ise, zeminden biraz yüksekte beşgen biçimli olasılıkla bir havuz, yanında su çekmeye yarayan Osmanlı zamanında yapılmış tulumba bulunmaktadır. Yapının işlev değiştirmesi ile eklenen bu elemanlar, bugün yapı iç mekânının oldukça farklı bir görünüm sergilemesine neden olmuştur.

Yapının zemin katını benzer bir biçimde izleyen galeri katına geçiş, narthekstekı merdivenler aracılığı ile yapılmaktadır. Galeri katının zemini, altıgen biçimli tuğlalardan oluşmaktadır. Bu altıgen tuğlalarda, yuvarlak çerçeveler içerisine alınan, altı tane dilimden oluşan rozaslar şeklinde damgalar yer almaktadır[238]. Galeri katı, zemin katta olduğu gibi yalnızca apsis bölümünde kesintiye uğramaktadır. Galeri katının sütunları, zemin kattaki sütunlar ile aynı hizada olmakla birlikte galeride iki tane fazla sütun bulunmaktadır. Bu fazla olan iki sütun, galerinin batı yönünde yer almaktadır. Galeri katındaki sütunlar, zemin kattaki sütunlardan farklı olarak İon-impost başlıklara sahiptir. Sütunlar, zemin kattakilerle aynı düzendeki payelerin arasına yerleştirilmiştir. Payeler arasında, sütunlar tarafından taşınan üçlü kemerler bulunmaktadır. Galeri katının batı yönü, zemin kattaki nartheks bölümü ile aynı ölçülere sahiptir[239]. Ancak burada merkeze yönelik sütunların arkasında zeminde olduğu gibi beş kemerli açıklıkların yerini, daha yüksek ve geniş açıklıkta iki sütun almaktadır. Galeri katında nartheksin üzerindeki bölüm, köşelerdeki daha geniş olmak üzere beş adet çapraz tonoz

[237]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 427.
[238]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 148.
[239]S. Eyice, yapının Bizans Dönemi'nde nartheksinin iki katlı olduğunu belirtmektedir. Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 148.

ile örtülmüştür. Tonozların hemen aşağısında pencereler yer almaktadır. Ortadaki pencerenin biraz altında zemine kadar inen bir açıklık bulunmaktadır[240].

Galeri katının güney yönünde, zemin katta karşılaşılan ikinci tabaka, aynı şekilde ve aynı yerde görülmektedir (Görsel 5.19). Ancak galeride merkeze yönelik sütunların arkasında yer alan bu sütunlar, gerek yapıldığı malzeme gerekse başlıklardaki işçilik açısından dönemini yansıtmamaktadır. Olasılıkla bu iki sütun, daha geç bir dönemde buraya yerleştirilmiştir. Galeri katının sadece bu noktası, aynalı tonoz ile örtülmüştür. Galerinin batı ve güneyindeki belli noktalar dışında örtü sisteminin, beşik tonoz olduğu görülmektedir. Sütunlar, zemin kat ile aynı düzende yer almaktadır. Fakat galerideki sütunların, zemin kattakilere oranla daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Galerinin kuzey ve güney yönünde, doğuda apsis bölümünün yer almasından dolayı kesintiye uğrayan duvarda tahtadan yapılmış trabzanlarla korunan açıklıklar yer almaktadır. Galerideki Bizans zamanına ait mermer parapet levhalarının yerinde bugün, tahta malzemeden yapılmış trabzanlar bulunmaktadır.

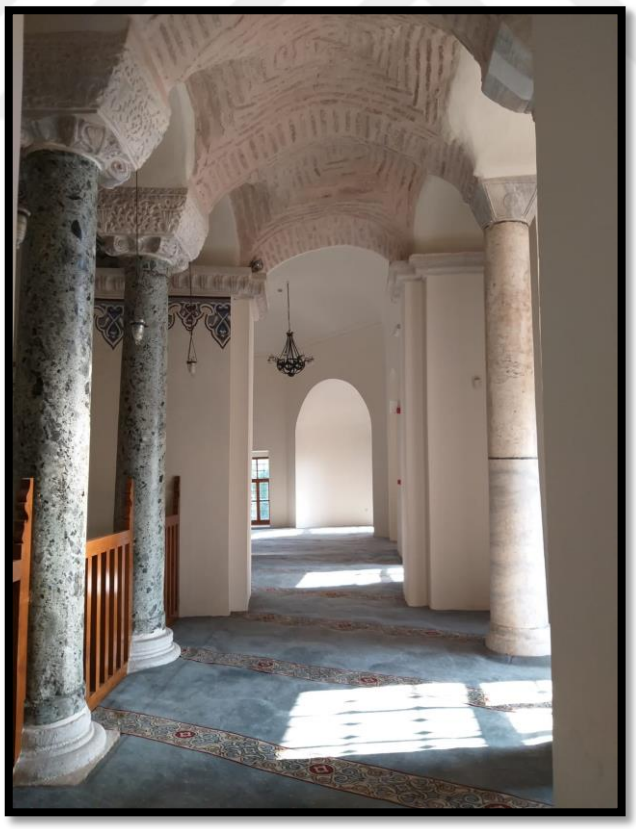

Görsel 5.19. *Galeri Katının Güney Yönünden Görünüm*

[240]Ebersolt-Thiers, yapının özgün görünümünde bu açıklığın, üstte yer alan pencerelerin aslında zemine kadar indiğini gösterdiğini belirtmektedir. Ebersolt-Thiers, 1913, **a.g.k.**, s. 38.

Galeride payeler üzerinde kornişlerin yer aldığı görülmektedir. Merkezi mekâna yönelik payeler üzerinde yapı içerisini çevreleyen kornişlerin yüzeyinde, alçak kabartma tekniği ile yapılmış yukarıya doğru bakan ok motifi görülmektedir (Görsel 5.20). Merkeze bakan sütunların gerisinde yer alan duvarlardaki kornişlerde ise süsleme unsuru bulunmamaktadır. Galeride zemin katta olduğu gibi, mermer çerçeveli Osmanlı mimarisine özgü pencereler yapı içerisini aydınlatmaktadır. Yapının Bizans Dönemi'nde duvarlarının mozaikler ile süslenmiş olduğu Procopius'un aktardıklarından bilinmektedir. Kaynaklardan, İkonoklazma sonrasında yapı içerisindeki resim programının yenilendiği de bilinmektedir[241]. Ancak günümüzde geçmişteki mozaik süslemelerden yana herhangi bir kalıntı görülmemektedir. Bunun yerine, yapı içerisindeki kubbe ve duvarlarda Osmanlı Dönemi'nin kalem işi süslemeleri karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 5.20. *Galeride Merkezi Mekâna Yönelik Payeler Üzerinde Bulunan Kornişler*

5.6. Örtü Sistemi

I. Iustinianus devri (527-565), kubbeli yapıların en önemli örneklerinin karşımıza çıktığı dönemdir. Kubbe, Roma düşüncesine göre, imparatorluk ideolojisine ait bir simgedir. Aynı zamanda kubbe, kâinat modelini meydana getiren kiliselerde

[241]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 180.

cennet düşüncesini yansıtır ve İmparator Iustinianus'un ''tek evrensel Hristiyan imparatorluğu'' oluşturma fikri, anıtsal kubbeli eserler ile somut hale gelmiştir[242].

İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin örtü sistemini, merkezde yer alan sekiz adet paye üzerine oturan on altı dilimli kubbe meydana getirmektedir. Apsis bölümü yarım kubbe ile örtülen yapının apsis önünde yer alan bema bölümünün ise beşik tonoz ile örtüldüğü görülmektedir (Görsel 5.21). Yapının nartheks bölümünün üst katı çapraz tonoz, galeri katının güneyinin bir bölümü ise aynalı tonoz ile örtülmüştür. Kilisenin Osmanlı Dönemi'nde camiye çevrilmesi ile batı cepheye eklenen son cemaat yeri ise, beş adet kubbe ile kapatılmıştır.

Görsel 5.21. *Apsis Yarım Kubbesi ve Bema Bölümünün Beşik Tonozlu Örtüsü*

Yapının kubbesi değişik görünümü sebebiyle oldukça dikkat çekmektedir. Kubbe, iki farklı çeşit geometrik yüzeyden meydana gelmektedir. Yüzeylerin arka arkaya dizilmesi ile kubbe, on altı dilime sahip bir kabuk biçimini almıştır[243]. Bu yüzeylerden sekizinin düz, diğer sekizinin içbükey bir alanı oluşturması, kubbenin dalgalı bir görünüm sergilemesine neden olmuştur (Çizim 5.12)[244].

[242]G. K. Öztaşkın, 2018, **a.g.k.**, s. 12-13.
[243]Özşen vd., 1995, **a.g.k.**, 70.
[244]E. Yenal (2000). *Bir Kent İstanbul: 101 Yapı.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 80.

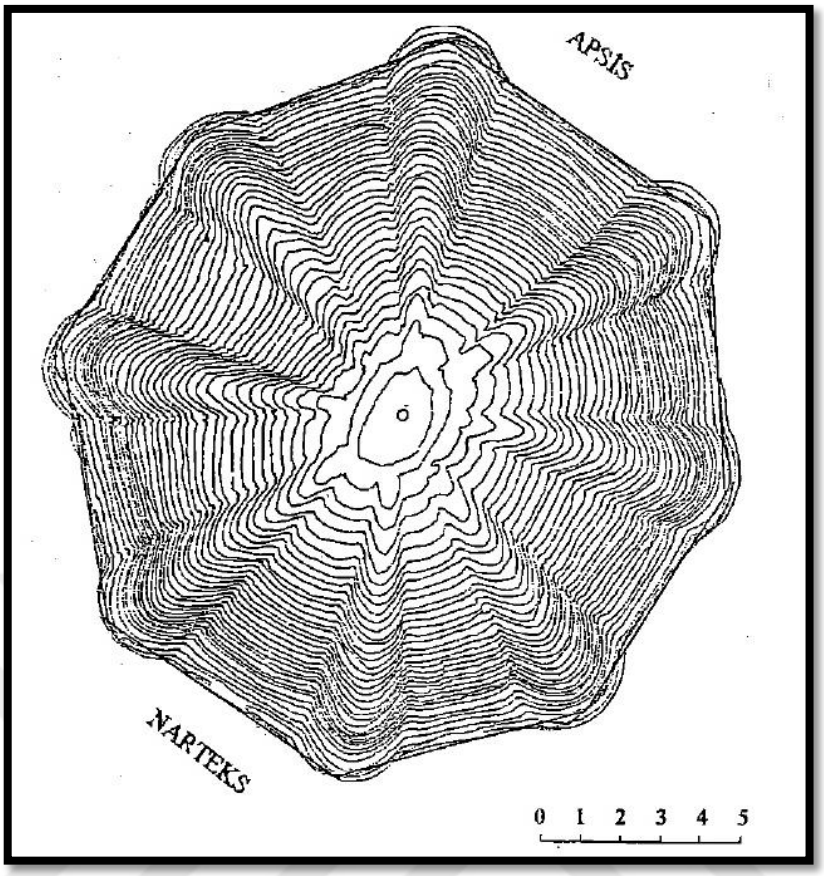

Çizim 5.12. *Kubbe İç Yüzeyini Gösteren Eş Eğrelti Planı (G. Özşen vd., 1995)*

Kubbe iç yüzeyinin planında da görülen eğiklik, kubbenin tepe noktasında alçak, etek kısmında ise daha diktir. Kubbenin tepe kot yüksekliğiyle pencerenin üst kot yüksekliği arasındaki uzaklık 4.5 m., tepe ve kasnak yüksekliği arası ise 7,5 m. olarak karşımıza çıkmaktadır[245].

Kubbe kasnağında sekiz tane pencere bulunmaktadır. Kubbe, apsis yarım kubbesi ve bema bölümündeki beşik tonozun üzeri kurşun levha ile kaplanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde eklenen son cemaat yeri kubbe ile örtülerek kurşun levha ile kaplanmıştır. Kubbe, dışarıdan sekiz adet payanda ile desteklenmiştir. Payandalar, pencere açıklıklarının arasına yerleştirilmiş, böylece kubbenin desteklenmesi sağlamıştır. Kuzey ve güneydeki iki payandanın, küçük boyutlu ikişer payandayla daha desteklendiği görülmektedir (Görsel 5.22).

[245]Özşen vd., 1995, **a.g.k.**, s. 70.

Görsel 5.22. *İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin Kubbe Görünümü*

Yapı içerisinde gerçekleşen kazı çalışmalarında, günümüzde kubbede karşılaşılan sıvalar kaldırılmıştır. Kubbenin dışta kaplandığı kurşun malzemenin de kaldırılması ile kilisenin özgün tuğla örgüsü ortaya çıkarılmıştır. Kubbe, pencere kemerlerinin üstünde ortalama 45 cm., tepede ise 35 cm. kalınlığa sahiptir[246].

Bu dönemin kubbeleri oldukça dikkat çekicidir. J. Freely ve A. S. Çakmak, Ayasofya'nın kubbesinin elbette benzersiz olduğunu ancak Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kubbesinin de küçük ölçekli bir uyarlama durumunda olmadığını belirtmektedir. Yapının kubbesi, tasarım açısından farklı ve kendi başına olağanüstüdür. Sekizgenden, dilimli olan kubbeye geçiş yönteminin yenilikçi olduğu görülmektedir. Kubbenin sekizi düz sekizi içbükey olmak üzere on altı dilime ayrılması, kentin Birinci Tepesi üzerindeki gözetleme noktalarından bakıldığında fark edilmesi durumunda dalgalı ya da oluklu bir etkiyi vermektedir[247].

[246]Bayülgen, 2012, **a.g.k.**, s. 21.
[247]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 131.

D. Pulgher, kubbe şeklinin yapıdaki belirli bir beceri eksikliğini gösterdiğini belirtmektedir. Üzerinde bulunduğu sekizgenin kesin olarak sınırlandırılmadığını, bunun da olasılıkla orta mekânda daha uzun bir form elde etmek için yapıldığını ifade etmektedir[248]. C. Mango ise D. Pulgher'in görüşünün aksine, kubbenin üstün bir tecrübenin göstergesi olduğunu ve bir düz bir içbükey şekilde on altı dilime ayrıldığını belirtmektedir. Düz olan dilimlere pencerelerin yapıldığını, oktagonun köşelerine rastlayan diğerlerinin ise çıkıntı yapmasının önüne geçmek için başlangıç noktasında hafif bir şekilde iç kısma doğru çekildiğini ifade etmektedir[249].

A. Van Millingen, kubbenin sekizgene uygulanmasında herhangi bir pandantifin kullanılmadığını belirtmektedir. Sekizgenin, boylamasına on altı bölme yaparak kubbe tabanına kadar taşındığını, bunların birbiriyle kesiştiğini ve kubbenin dayanıklılığını sağlayan pervazları oluşturduğunu ifade etmektedir. Kubbe kemerlerinin hemen üzerinde yer alan sekiz bölme düzdür ve her birinde yarım daire biçimli pencereler yer almaktadır (Çizim 5.13). Bunlar, pencerelerin biraz üzerinde bir noktaya dik bir şekilde yükselerek kubbenin ortasına bir yarıçap ile eğri yapmaktadır. Öte yandan, sekizgenin köşelerinin hemen üstündeki diğer sekiz bölme önceki bölmelerden daha dardır ve bu alanlarda pencere bulunmamaktadır. Bu bölmelerin derinden içbükey olmaları da dikkate değer bir durumdur. Bu belirgin boşluklar, daha sonra yapılacak kubbelerde dekoratif bir özellik olarak görülse de yazar, öncelikli olarak uygulandığı bu yapıda en üst düzeyde yapılmış bir yöntem olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, içbükey bölmeler sekizgenin iç yüzünden hafifçe geriye doğru çekilerek yay çizgisinde, duvarın ana kısımlarındaki açıların her iki tarafında küçük düz çıkıntılar olarak görünmesini sağlamaktadır. A. Van Millingen, bunun ustalık gerektiren bir yöntem olduğunu belirtmiştir[250].

Günümüze ulaşan ve karşılaştırılabilir az sayıdaki yapıya göre, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kubbesi olasılıkla Orta Çağ'da artık teknik olarak uygulanamayan bir yöntemdir. Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde kullanılan prensibin uzun zaman önce bilindiği ve uygulandığı Tivoli yakınlarındaki Villa

[248]Pulgher, 1878, **a.g.k.**, s. 18.
[249]Mango, 2006, **a.g.k.**, s. 87.
[250]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 76-78.

Hadriana'da ve Canopus'un dar tarafındaki Serapeum'un dalgalı kubbesi ile nispeten yakın bir karşılaştırma seçeneği sunmaktadır[251].

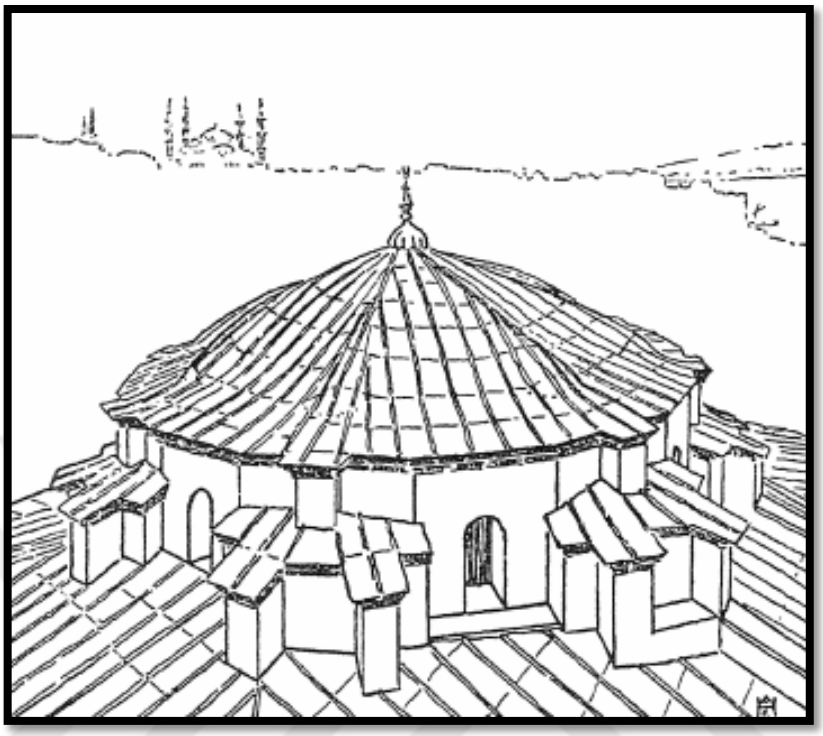

Çizim 5.13. *Kilise Kubbesinin Görünümü (A. Van Millingen, 1912, s. 77)*

5.7. Malzeme ve Teknik

Bizans mimarisi, var olan yapı materyallerinden direkt olarak etkilenen bir karaktere sahiptir. Konstantinopolis'teki yapılarda genel olarak kesme taş, tuğla ile kireç karışımı malzemeler kullanılmıştır. Bu malzemeler, devşirme mermer ve süsleyici taşlar ile tamamlanmıştır. Sütunlar, yapım sürecindeki taşıma ve montelerinin değişken olması durumunun dışında her zaman için devşirme malzemeden yapılmıştır. Duvarların inşasında, ''opus mixtum'' yöntemi ile ufak kesme taşlar ve tuğla malzeme beraber uygulanmıştır. Bu yöntemle duvara harç yapılarak düzensiz olan görünümün saklanması ve yapının inşaatının daha kolay hale getirilmesi sağlanmıştır. Yapıların çatı kaplamasında malzeme olarak seramik, taş kiremit veya kurşun levha kullanılmıştır[252].

A. Koçak, F. W. Deischmann'ın I. Iustinianus Dönemi yapılarında kesme taş malzemeli tuğla örgüsü ile ilk defa Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde karşılaşıldığını

[251]H. Svenshon ve R.H.W. Stichel, 2000, **a.g.k.**, s. 399.
[252]R. Ousterhout (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları.* (Çev: Fügen Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayıları, s. 143.

belirttiğini ifade etmektedir. Bu dönemde tuğla duvar örgüsü arasına da tek sıra kesme taşın yerleştirildiğini de eklemektedir[253]. Bu bilgiler doğrultusunda, 6. yüzyılda uygulanan taş-tuğla sırası, kesme taş ya da moloz taş ile dört sıra tuğladan oluşmaktadır. Tuğla malzeme ölçülerinin, 4-4,5 cm kalınlıkta ve 33 cm ile 38 cm arasında bir uzunlukta olduğu bilinmektedir. Harç dolgusunun ise, çoğunlukla 4-6 cm arasında olduğu görülmektedir[254].

İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde ana yapım malzemesi, düzenli tuğla ve bire bir oranda kullanılan tuğla harçtan oluşmaktadır. Fakat onarımlardan sonra kireç taşı ve harçtan oluşan bir görünüme sahip olmuştur[255]. Güney cephe duvarı, Osmanlı Dönemi'nde büyük çapta onarım görmüş, bu durum da cepheye net bir şekilde yansımıştır. Batı cephedeki ise, malzeme ve teknik, Osmanlı döneminde eklenmiş olan son cemaat yerinin revakları sebebiyle tam anlamıyla anlaşılamamaktadır. Ancak cephenin özgün duvar örgüsünde yine tuğla ve kesme taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir.

Yapıya bakıldığında, kuzey cephenin doğu ucundaki malzeme değişikliği (moloz taş) ve cephedeki üçlü kemer izinin köşelerinde yer alan sütunlara ait olduğu anlaşılan mermer parçalar göze çarpmaktadır (Görsel 5.23). Bu cephede malzemenin değişmesi, ciddi bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Ancak bu onarımın ne zaman gerçekleştiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda cephede yapıyı destekleyen payandaların varlığı da bu cephede onarım gerektirecek bir durumun olduğunu göstermektedir. Bunlardan ortadaki payandanın kesme taştan, diğer ikisinin tuğla malzeme ile yapıldığı görülmektedir. Bu durum ortada yer alan payandanın özgün olmadığını ya da sonradan onarıldığını göstermektedir. Kuzey cephedeki malzeme değişimi dışında tüm cephelerin oldukça yalın bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Yapının merkezdeki kubbesi ve Osmanlı dönemi eki olan son cemaat yerindeki kubbeleri kurşun levha ile kaplanmıştır.

[253]F. W. Deischmann (1961). *Nochmals zur Architektur Konstantinopels im 5. Und 6. Jahrhundert,* Byzantinische Zeitshchrift, 54, s. 98-117'den Aktaran A. Koçak (1999). *Tarihi Yapıların Statik ve Dinamik Yükler Altında Lineer ve Non-Lineer Analizi: Küçük Ayasofya Camii Örneği,* Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, s. 60.
[254]Koçak, 1999, **a.g.k.**, s. 61.
[255]Koçak, 1999, **a.g.k.**, s. 59.

Görsel 5.23. *Yapının Kuzey Cephesinde Görülen Malzeme Farklılığı*

Günümüzde batı ve kuzey yönünde bulunan yapıya girişi sağlayan kapılar, ahşaptan kündekari tekniği ile yapılmıştır (Görsel 5.24). Pencere pervazlarının yine ahşap malzemeden yapıldığı görülür. Yapı içerisindeki sütunlar, sütun başlıkları ve entablatür mermerden yapılmıştır. Sekizgenin, sekiz ayağı arasındaki hem galeri hem de zemindeki çift sütunlar, verde antico ve Synnada mermerinden yapılmıştır. Sütun kaideleri, mavi-gri damarlı beyaz olan Proconnesus mermerinden yapılmıştır[256]. Alt kattaki sütun başlıklarında, mermer üzerine ajur tekniğinin uygulandığı görülmektedir (Görsel 5.25). Sütunların bazıları yarım bırakılmış bir görünümdedir.

[256]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 131-132.

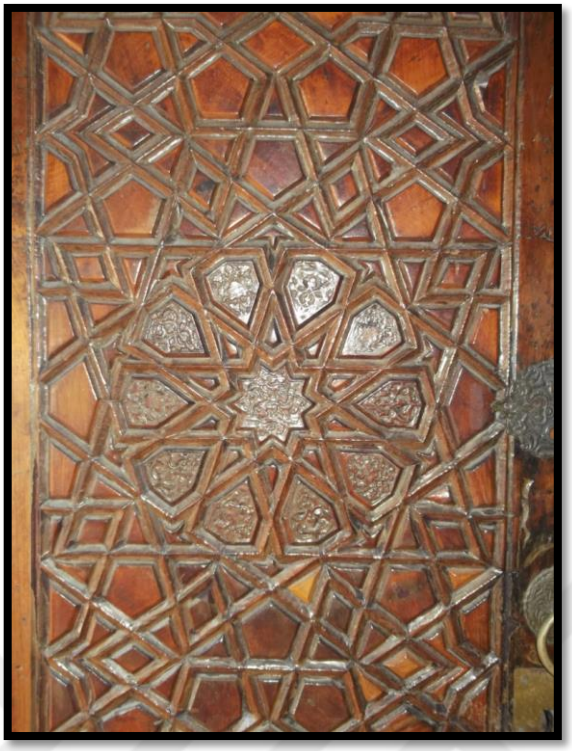

Görsel 5.24. *Yapının Batı Kapısında Görülen Kündekari Tekniğinden Detay*

Görsel 5.25. *Yapı İçerisindeki Sütun Başlığında Mermer Üzerine Ajur Tekniği*

Galeri katındaki tonozlarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Tuğla malzeme, tonozun merkez noktasında birleşecek şekilde ışınsal bir görünüm oluşturmuştur (Görsel 5.26). Kilisenin içerisindeki duvarların diğer Bizans yapılarında olduğu şekilde mozaik ile bezenmiş olduğu tahmin edilmektedir[257]. Yapı içerisinde 2003 yılında başlayan kazı ve restorasyon çalışmalarında, apsisin kuzeyindeki duvar yüzeyinde

[257]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 521.

fresko izlerine rastlanması, özgün yapının iç mekânındaki süslemeler hakkında az da olsa bilgi sahibi olmamamızı sağlamaktadır. Günümüzde yapının duvar yüzeylerinde, Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olan kalem işi bezemeler görülür. Kilisenin camiye dönüştürülmesiyle birlikte yapının içerisine eklenen mihrap, minber ve müezzin mahfili mermerden yapılmıştır. Müezzin mahfilinin tavanı, ahşaptır.

Görsel 5.26. *Galeri Katındaki Tuğla Tonozlar ve Mermer Sütunlar-Sütun Başlıkları*

5.8. Mimari Plastik Ögeler

Kilisenin mimari plastik ögeleri olan sütunlar, sütun başlıkları, zemin kat ile galeri katını yatay bir biçimde ayıran entablatür ve kornişler yapı içerisindeki önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sütun başlıklarındaki monogramlar, önceki bölümlerde söz edildiği gibi yapının tarihlendirmesi bakımından önemli ipuçları vermiştir. Yapı içerisindeki sütunlar, zemin ve galeri katında olacak şekilde aynı hizada yer almaktadır. Ancak zemin katta 16 adet sütun bulunurken, galeri katında 18 adet sütunun yer aldığı görülmektedir. Kilisenin doğusunda apsisin bulunmasından dolayı bu yönde galeri katı ve sütun yer almamaktadır. Dolayısıyla yapı içerisinde devam eden sütunlar, apsis bölümüne ulaştığında kesintiye uğramıştır.

Kilise içerisinde yer alan sütunlar, sütun başlıkları, entablatür mermer malzeme ile hazırlanmıştır. Sekizgenin, sekiz ayağı arasındaki hem galeri hem de zemindeki çift

sütunlar, verde antico ve kırmızı Synnada mermerinden yapılmıştır. Sütun kaideleri, Proconnesus mermerinden yapılmıştır[258].

Yapı, bünyesindeki taş işçiliğiyle İlk Çağ sanatından esas Bizans sanatına geçişin izlerini göstermektedir. Özellikle zemin katta yer alan sepet biçimindeki sütun başlıklarında görülen süslemeler ve güçlü ışık-gölge etkisi, bu durumu yansıtır niteliktedir[259]. Kilise içerisindeki sütun başlıkları, 6. yüzyıl üslubunun özenle ve derinlemesine oyulmuş en zarif örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır[260].

Yapıda, hem aşağı hem de yukarıdaki sütun çiftleri, Marmara Adası'ndaki mavi damarlı beyaz mermerin tabanlarına dayanan dönüşümlü olarak yapılmış verd antik ve kırmızı Synnada mermeridir. Zemin kattaki sütun başlıkları, Ravenna San Vitale'de ve Konstantinopolis'teki St. Theodore verandasında da bulunan sepet başlıklı bir form olarak bilinen güzel biçime sahiptir (Çizim 5.14)[261]. Galeri katında ise İon-impost[262] başlıklı sütunlar (Çizim 5.15) karşımıza çıkmaktadır.

Çizim 5.14. *Zemin Katta Yer Alan Sütun Başlığının Çizimi (Pulgher, 1878)*

[258]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 131-132.
[259]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 148.
[260]Freely and Çakmak, 2004, **a.g.k.**, 132.
[261]Van Millingen, 1912, **a.g.k**., 72-73.
[262]İon-impost başlıklarda, İon volüte sahip alttaki kısım ile onun üzerinde yer alan impost kısım olmak üzere iki temel bölüm bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. A. Çaylak Türker (2014). Çanakkale'den İon-İmpost Sütun Başlıkları, *OLBA XXII*, s. 340.

Çizim 5.15. *Galeri Katında Yer Alan Sütun Başlığının Çizimi (Pulgher, 1878)*

Zemin Katta Yer Alan Mimari Plastik Ögeler

Zeminde naosu çevreleyen sütunlar, oldukça yüksek iki kademeli sekizgen bir taban üstündeki, yarım daire biçimli iki torus arasında içbükey bir scotiadan oluşan kaidelerin üzerinde yer almaktadır. Zemin kattaki sütun başlıklarının altında, ok tarafından çevrelenen yumurta dizisi bulunmaktadır. Sepet şeklindeki başlıklar, ajur tekniği ile içi boşaltılarak yapılmıştır[263]. Bu başlıklarda, oldukça ince ve zarif bir işçilik görülmektedir. Bizans mimarisinde Erken dönem sütun başlıklarındaki zariflik, M.S.1.-2. yüzyıla ait Roma sütun başlıklarında karşılaşılan zariflikten farklı bir perspektifle karşımıza çıkmaktadır[264]. D. Pulgher de sütun başlıklarındaki bu ince işçiliği, Roma tarzından dikkat çekici bir şeklide uzaklaştırmış, aynı zamanda bu durumun yeni arayışların bir göstergesi olduğunu belirtmiştir[265].

Batı yönde sekizgenin batıdaki iki payesi arasındaki sütun başlıklarında, testere dişli akantus yapraklarının iç içe geçerek birbirini sarmaladığı görülmektedir. Bu sütun başlıklarının ön ve arka yüzünde bazı yerleri tahrip olmuş durumdadır (Görsel 5.27)[266].

[263]Ajur tekniğinin uygulandığı ilk örnekler ile 520'li yıllarda İstanbul Aziz Polyeuktos Kilisesi ve İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde karşılaşılmaktadır. W. E. Betsch, bu tekniğin uygulandığı daha erken örneklerin bulunmadığını belirtir ancak M.S. 5. yüzyılda, İstanbul Studios Kilisesi'nin mermerden sütun başlığında ajur tekniği ile karşılaşılmaktadır. Başka pek çok örnek de erken dönem ajur tekniğinin uygulandığı örnekler içinde yer alabilmektedir. Ç. Temple (2001). *Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma,* Türk-İngiliz Kültür Derneği Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi: Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I, (Ed. M. Sacit Pekak), s. 241-242.
[264]Temple, 2001**, a.g.k.**, s. 240.
[265]Pulgher, 1978, **a.g.k.**, s. 18.
[266]Tahrip olan sütun başlıklarının bazılarında, tahribatın görüldüğü yerde bir haç motifinin bulunması olasılık dâhilindedir. Yapının camiye çevrilmesi ile sütun başlıklarındaki Hristiyanlık sembolü olan haç

Batı yöndeki entablatürün alt yüzeyi, dört pano ile süslenmiştir. Bu panolardan, iki sütun arasına yerleştirilen ikisi, kare bir panonun sınırladığı I ile X harflerinden oluşan kristogramın etrafı süslenmiş biçimde iç içe daireler içerisine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur[267]. Kare panonun dört köşesinde ise bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Sütunların köşelerinde yer alan panolarda ise, iç içe yer alan geometrik süslemenin merkezinde bitkisel motif görülmektedir (Çizim 5.16).

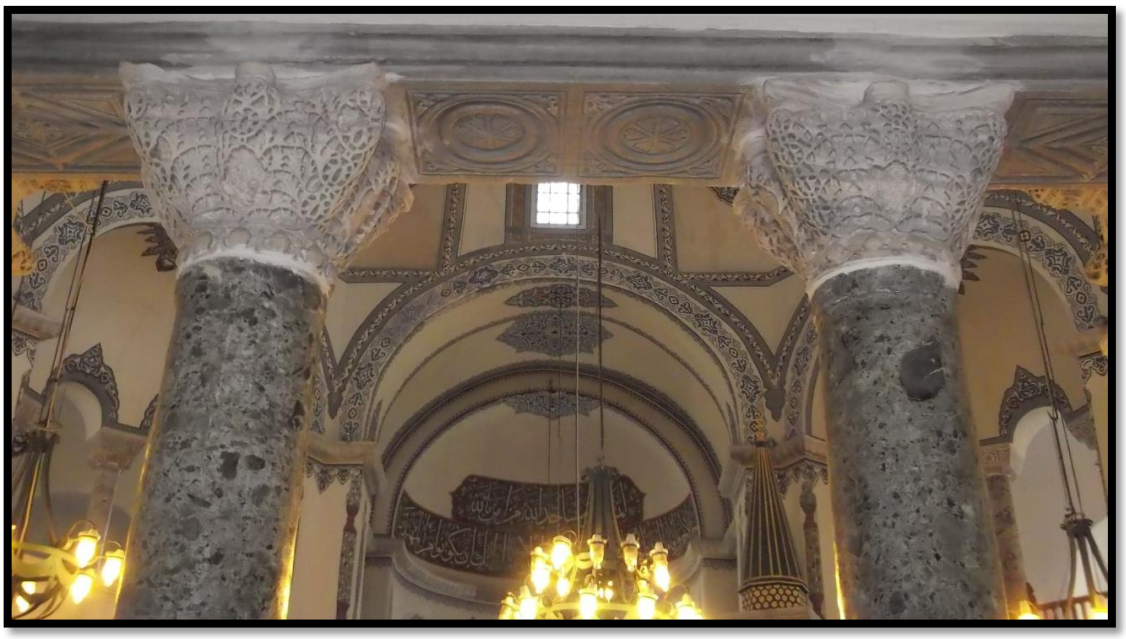

Görsel 5.27. *Batıda Nartheksten Naosa Geçişin Sağlandığı Sütunlar ve Başlıkları*

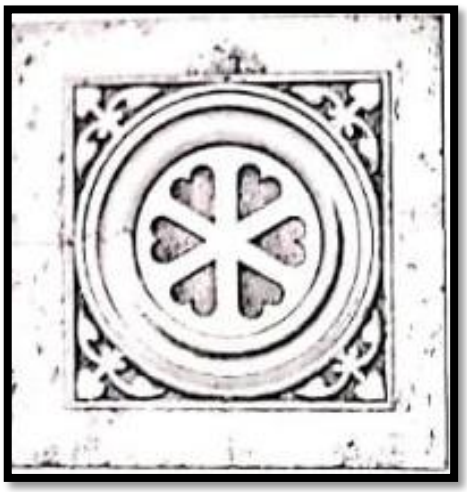

Çizim 5.16. *Batıda Entablatür Alt Yüzeyinde İki Sütun Arasındaki Panoda Görülen Motif (Pulgher, 1878)*

motifleri buradan çıkartılmış olmalıdır. Sütun başlıklarının yalnızca belli yerlerindeki bu boşluklar, bu şekilde bir düşüncenin oluşmasına sebep olmuştur. Bunun dışında, zemin katta yer alan birçok sütun başlığında monogramların da tahrip olduğu görülmektedir.

[267]I ve X harfleri, Yunanca Mesih İsa (Iesus Xristos) baş harflerinin kısaltılmış halidir.

Kuzeyde yer alan sütunlara bakıldığında; kuzeybatıdaki sütunlardan birisinin yarım bırakılmış görünümü dikkat çekmektedir. Akantus yapraklarının iç içe geçmesiyle oluşan sepet şeklindeki başlıkların naosa bakan yüzeylerinin ortasında daire içinde monogram bulunmaktadır[268]. Monogramlar I. Iustinianus, Theodora ve Basileus isimlerini oluşturan harflerden oluşmaktadır[269]. Birçok başlıkta monogramları oluşturan harflerin net olmadığı görülmektedir. Entablatür alt yüzeyinin üç panoya ayrıldığı görülmektedir. Entablatürün alt yüzeyinde iki sütun arasındaki alanda, alçak kabartma olarak yapılmış kare bir panonun içerisine yerleştirilmiş I ile X harflerinin üst üste koyulması ile oluşturulan kristogram yer almaktadır. Bunun kenarlarında bitkisel motifler görülmektedir (Görsel 5.28).

Görsel 5.28. *Kuzeyde Eksedralar Arasındaki Birimin Sütunları ve Entablatür Alt Yüzeyindeki Süslemeler*

Sütun başlıklarının iki köşesinde ise, kare pano içinde geometrik motiflerin yine alçak kabartma ile yapılması söz konusudur. Sütunun batı yönünde bulunan panoda, karenin dört köşesine yerleştirilmiş üçgen ve bunların içinde bitkisel süsleme, merkezde

[268]Sütunlar biçimleri ve diğer sütunlarla olan ilişkisi bakımından Ayasofya'daki sütunlarla oldukça benzer görünümdedir. Ayasofya'da da esas düzende akantus yapraklarıyla süslenmiş impost başlıklar yer almaktadır.

[269]Monogramlar, IYCTINIANY (Iustinianus), ΘEOΔωPAC (Theodora) ile BACIYΛEωC (Basileus) biçiminde olmakla birlikte Ayasofya'daki monogramlarla benzerdir. H. Swainson (1895*). Monograms on the Capitals of S. Sergius at Constantinople,* Byzantinische Zeitschrift, (4), s. 106–108.

iç içe yapılmış geometrik motifin ortasında bir süsleme bulunmaktadır. Sütunun doğusunda yer alan panoda ise, kare panonun dört köşesindeki iç içe üçgen, ortada geometrik süslemenin merkezinde bitki motifi yer almaktadır (Çizim 5.17). Kuzeyde eksedralar arasında kalan düz birimdeki sütunların arkasında, bugün duvar içinde yer alan sütun başlıkları görülmektedir (Görsel 5.29). Bu başlıklar naos alanını çevreleyen sütun başlıklarından farklı olarak, piramidal sepet başlıklardan oluşmaktadır. Ajur tekniği bu başlıklarda da uygulanmıştır. Başlıklarda stilize edilmiş bitkisel motiflerin merkezindeki daire içinde bulunan monogramlardan anlaşıldığı üzere, doğudaki başlıkta I. Iustinianus, batıdaki başlıkta ise Theodora monogramı yer almaktadır. Başlıkların yanında hizası boyunca uzanan mermer bir bant yer almaktadır.

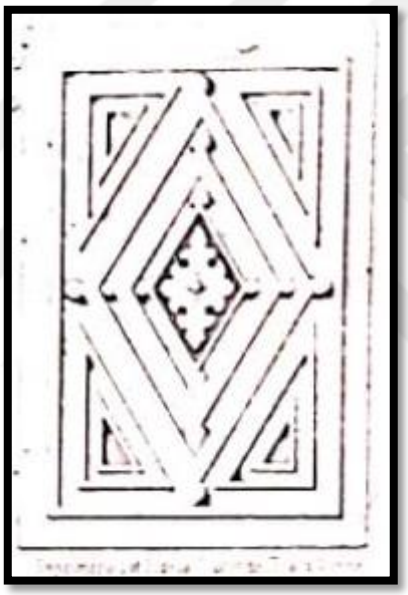

Çizim 5.17. *Kuzeyde Eksedralar Arasındaki Bölümde, Entablatürün Alt Yüzeyindeki Pano Süslemesinin Çizimi (Pulgher, 1878)*

Görsel 5.29. *Duvar İçinde Bulunan Sütun Başlıklarından Detay*

Kuzeydoğu eksedrada, entablatürün alt yüzeyinde iki sütun başlığının arasında ve köşelerde olmak üzere ikişer pano yer almaktadır. İki sütun arasındaki iki panoda benzer kompozisyon olan, daireler içerisine yerleştirilmiş kristogram bulunmaktadır. Köşelerde ise, başlangıçta dar, aşağı doğru genişleyen iç içe geometrik motifin merkezine yerleştirilmiş bir bitkisel süsleme görülmektedir. Sütun başlıklarının alt kısmında, diğer sütun başlıklarında olduğu gibi İon kymationu bulunmaktadır. Sütun başlıklarının yüzeyindeki bozulmalar burada da görülmektedir. Batıdaki başlığın naosa bakan yüzündeki monogramda ‘‘Basileus’’ yazısı net bir şekilde görülmektedir. Doğu yönde bulunan başlıkta monogram ile karşılaşılmamaktadır. Bu başlıkta dairelerin birbirine düğümlenerek bağlandığı, içerisinde bitkisel süslemelerin yer aldığı ve dairelerin düğüm oluşturduğu yerden çıkarak dağılan akantus yapraklarının oluşturduğu bitkisel kompozisyon karşımıza çıkmaktadır (Görsel 5.30).

Görsel 5.30. *Kuzeydoğu Eksedrada Yer Alan Sütun Başlıkları ve Panolar*

Güney yöndeki sütun ve sütun başlıklarında da benzer kompozisyon söz konusudur. Kuzeydeki sütun başlıklarının yüzeyindeki tahribat buradaki başlıklarda da görülmektedir. Entablatür alt yüzeyindeki panolarda, iki sütun arasında batı ve kuzey yöndeki panolarda karşılaşılan, karenin dört köşesine yerleştirilmiş geometrik süsleme ve merkezinde bulunan motifin içine yerleştirilmiş bitkisel süsleme görülmektedir.

Sütunların köşelerindeki panolar, alçak kabartma olarak yapılmış yatay bir şekilde uzanan iç içe dikdörtgenlerden oluşmaktadır.

Güneydeki sütunların kuzeyde bulunanlardan farkı, eksedraların arasındaki düz bölümde bulunan ek iki sütunun daha yer almasıdır. Kuzey yönde aynı hizadaki sütunlarda duvar içinde karşılaşılan sütun başlıkları, güneyde sütunlar üzerinde yükselir vaziyette bulunmaktadır. Yapının güney yönündeki iki tabakalı düzenlemede, ambulatoriumun güneyinde yer alan üçlü kemeri taşıyan bu iki sütun uygulaması, zeminden oldukça yüksekte yer almaktadır (Görsel 5.31).

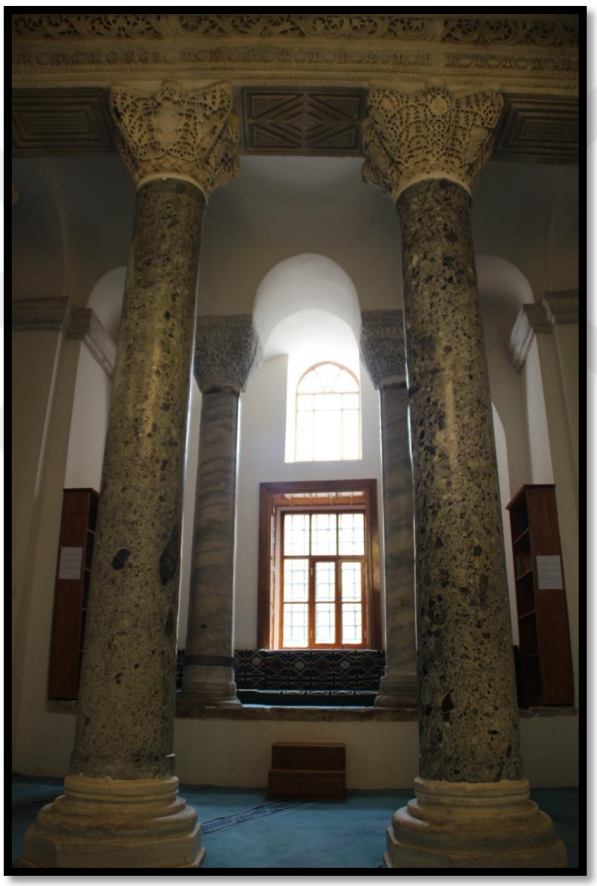

Görsel 5.31. *Güney Yönde Eksedralar Arasındaki Düz Bölümdeki Dört Sütun Uygulaması*

Naos alanına yönelik sütunlar ile güney arkad sütunlarında malzemenin farklı olduğu görülmektedir[270]. Malzemede görülen farklılık, sütun başlıklarında da devam etmektedir. Naos alanını çevreleyen sütun başlıkları, sepet dilimi biçimindeyken arkadda yer alan sütun başlıkları piramidal sepet başlığı biçimindedir. Sütun başlığının

[270]Naosa yönelik sütunlar verde antico malzemeden, güney arkaddaki sütunlar ise Proconnesus mermerinden yapılmıştır.

altında sepet biçimli başlıklarda olduğu gibi İon kymationu görülmemektedir. Bu başlıklar, süsleme açısından kuzeyde duvar içinde bulunan sütun başlıkları ile benzemektedir. Monogramları da kuzeydeki başlıklar gibi oldukça iyi durumdadır. Doğuda yer alan sütun başlığı ‘‘Iustinianus’’ monogramını (Görsel 5.32), batıdaki sütun başlığı ‘‘Basileus’’ monogramını (Görsel 5.33) taşımaktadır. Monogramlar, sütun başlığının merkezinde bir daire içerisine yerleştirilmiş, başlığın naosa yönelik yüzünde bulunmaktadır.

Görsel 5.32. *Iustinianus Monogramı*

Görsel 5.33. *Basileus monogramı*

Zemin katta naos alanına yönelik sütunlardan, güneybatı eksedrasında yer alan ve doğuda bulunan sütun başlığı batıdakine göre daha iyi durumdadır (Görsel 5.34). Doğudaki sütun başlığında, ajur tekniği ile ince işlenmiş akantus yaprakları arasında iç içe madalyonlar içine yerleştirilmiş bitkisel motifler ve Iustinianus monogramı

görülmektedir. Sütun başlığının hemen altında ok ucu ve yumurtanın diziminden oluşan İon kymationu bulunmaktadır. Batıda yer alan sütun başlığında, yalnızca diğer sütunda monogramın da bulunduğu yerde, başlık merkezindeki iç içe geçmiş madalyonların tahrip olduğu görülmektedir. Başlıktaki diğer yüzeyler iyi bir görünümdedir. Bu durum, olasılıkla sütun başlığının o kısmında Hristiyanlık sembolü olan haç motifinin yer aldığını ve yapının camiye çevrilmesi ile bu motifin olduğu yerden çıkarıldığını göstermektedir.

Görsel 5.34. *Güneybatı Eksedrada Yer Alan Sütunlar ve Başlıkları*

Entablatür alt yüzeyindeki panolarda, iki sütun arasına ve köşelere iki tane pano yerleştirilmiştir[271]. İki sütun arasındaki panolarda, karenin dört köşesine yerleştirilmiş geometrik süsleme ve merkezdeki motifin içerisindeki bitkisel süsleme karşımıza çıkmaktadır (Çizim 5.18)[272]. Köşelerdeki panolarda ise, üstten dar başlayıp aşağı doğru genişleyen iç içe kare motifler yer almaktadır. Tüm bu bitkisel ve geometrik motifler, alçak kabartma olarak yüzeye uygulanmıştır.

[271]Zemin katta entablatür alt yüzeyindeki panolar, eksedralarda iki sütun arası ve köşelerde iki pano yer alırken, eksedraların arasında kalan düz eksenli birimlerde iki sütun arası ve sütunların köşelerine bir tane pano yerleştirilmiştir.
[272]Panodaki süslemelerin benzeri, Ayasofya'nın güney galerisinde yer alan korkuluk levhasında karşımıza çıkmaktadır.

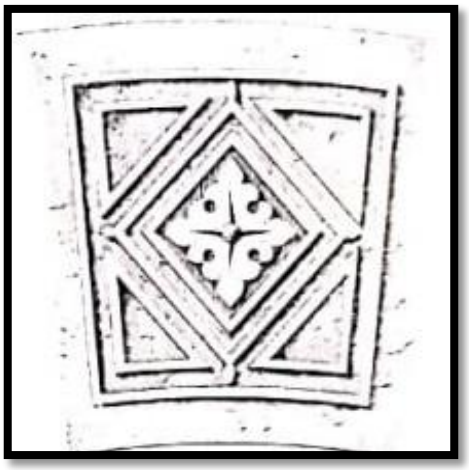

Çizim 5.18. *Güneybatıda Entablatür Alt Yüzeyindeki Panoda Görülen Süslemenin Çizimi (Pulgher, 1878)*

Zemin katta nartheksten galeri katına çıkışı sağlayan merdivenin üzerindeki kemerde bitkisel süslemeler görülmektedir. Mermer malzemeden yapılan levhadaki süslemeler alçak kabartma tekniği ile yapılmıştır. Kemerin alt kısmında, stilize edilmiş bir akantus yaprağı sırasının kemeri izleyecek şekilde devam ettiği görülmektedir. Akantus yaprağı sırasının üzerinde yer alan bir silmeyle bu sıra çerçeve içerisine alınmıştır. Bu sıranın üzerinde, iki köşeye yerleştirilmiş bitki motifinin etrafında dalları sarmal oluşturmuştur (Görsel 5.35). Mermer levha, bulunduğu yere sonradan yerleştirildiği görünümünü vermektedir. A. Van Millingen, bu kemerin yapının ikonastasis veya kiborium bölümlerine ait olduğu görüşündedir[273].

Görsel 5.35. *Nartheksten Galeri Katına Çıkışı Sağlayan Merdiven Üzerindeki Mermer Levha*

[273]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 71.

Galeri Katında Yer Alan Mimari Plastik Ögeler

Galeri katında, zemin kattaki sepet biçimli sütun başlıkları yerini İon-impost başlıklara bırakmıştır. Aynı zamanda sütun sayısı olarak zemin kattaki sütunlardan iki tane daha fazla sütun yer almaktadır. Naos alanını çevreleyen sütunlar, zemin kattaki sütunlar ile aynı hizada yerleştirilmiş sadece batıda fazladan iki sütun daha bulunmaktadır. Bu iki sütun, galeri katının batısında nartheks hizasında yer almaktadır. Galeri katındaki sütunlar, zemin kattaki sütunlar ile aynı olan Synnada mermeri, verde antico ve Proconnesus mermerinden yapılmıştır. Zeminde entablatürü taşıyan sütunlar, galeride üçlü kemer arasında payelerle birlikte kubbeyi taşımaktadır.

Galeri katında, naos alanına yönelik sütunların birçoğu kare bir taban ve zemindeki gibi torus scotia kaide üzerinde yükselmektedir[274]. Sütun başlıkları, İon volütlerine sahip alt bölüm ve bunun üzerinde bulunan impost bölümünden oluşmaktadır. Başlıkların volütlerinin arasında yumurta, palmet motifi ve bitkisel motifler bulunmaktadır. Batıda yer alan verde antico malzemeden yapılan dört tane sütun kare taban üzerinde yer almamakta, yalnızca torus scotia bir kaide üzerinde yükselmektedir (Görsel 5.36). Bu sütunlardan geride yer alan ek iki sütun, galeri katındaki diğer sütunlardan yüksek olmakla birlikte yüzeylerinde haç motifi bulundurmaktadır. Ancak sütun başlıklarının batı yüzünde yer alan bu haçların restorasyon çalışması ile birlikte üzeri kapatılmıştır[275]. Sütun başlıklarının ön yüzünün merkezine monogram yerleştirilmiştir. Diğer yüzeylerde, kavisli bir şekilde yerleştirilmiş ikili geniş yaprak motiflerinin ortasında, yukarı doğru uzayarak iki yana açılan yapraklarla birleşen bitkisel süsleme yer almaktadır. Bu süslemenin iki yanında, yüzeyinde dikey çizgiler bulunan bir vazo görünümü sergileyen ve merkezdeki süslemede olduğu gibi içerisinden iki yana açılan keskin uçlu yapraklar çıkan bitkisel motifler bulunmaktadır. Sütun başlığının kemer ile birleştiği tepe noktası, küçük volütlerle bezenmiştir (Görsel 5.37). Başlıkların merkezi mekâna yönelik yüzünde ajur tekniği, diğer üç yüzeyinde alçak kabartma tekniği uygulanmıştır. Yüksek impost başlığın altında, köşegen olarak yerleştirilen volütler bulunmaktadır. Volütlerin arasında yan yana iki palmet, bir yumurta ve simetrik yaprak motifi bulunmaktadır. Volütlerin yüzeyi de farklı bitki motifleri ile süslenmiştir.

[274]Sütunlardan bazıları, kare bir taban ve torus scotiadan oluşan kaide üzerinde yükselmemektedir.
[275]Bayülgen, 2012, **a.g.k**., s. 34.

Görsel 5.36. *Galeri Katının Batısında Yer Alan Ion-Impost Başlıklı Sütunlar*

Görsel 5.37. *Galeri Katının Batısında Yer Alan Sütun Başlığından Detay*

Galeri katında bulunan sütun başlıklarında volütlerin arasındaki süslemelerin yerlerinin değişiklik göstermesi dışında benzer kompozisyon uygulanmıştır. Ancak güney yöndeki ambulatoriumda, zemin katta karşılaşılan arkaddaki iki sütunun galeri katındaki hizasında özgün olmayan iki sütun yer almaktadır (Görsel 5.38). Bu sütunlar tasarım açısından oldukça basittir. Batıdaki başlık, sahte İoniktir ve kuzey yüzünde düz

bir haç yer alır (Görsel 5.39). Doğuda bulunan başlık ise, sepet biçimli ve dört yüzünde daire şekli bulunmaktadır (Görsel 5.40)[276]. Bu dairelerden bazılarının sadece izleri görülmektedir.

Görsel 5.38. *Galeri Katının Güney Ambulatoriumundaki Özgün Olmayan İki Sütun*

Görsel 5.39. *Batı Yöndeki Sütun Başlığı*

[276]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 75.

Görsel 5.40. *Doğu Yöndeki Sütun Başlığı*

Entablatür

Zemin kat ile galeri katını ayıran mermer entablatür, Antik Çağ sanatının üslubunu yansıtmaktadır[277]. Arşitrav, friz ve korniş bölümlerinden oluşan entablatürde, arşitrav bölümündeki fasciaları[278], altta iki sıra (en alttaki burgu biçiminde halat dizisi), üstte bir sıra dönüşümlü olarak iki boncuk bir makaradan oluşan bezeme bulunmaktadır. Arşitravdaki fascialarda bulunan İon kymationunu, bu boncuk-makara dizisi ayırmaktadır. Friz, iki bölüme sahiptir. Alt kısmında ajur tekniği ile yapılan akantus yapraklarıyla süslenmiş, yarım daire şeklinde bir kordon meydana getirilmiştir. Üst kısımda, I. Iustinianus, eşi Theodora ve Aziz Sergios'u yücelten, süslü harfler ile yazılmış uzun yazıt yer almaktadır[279].

Yazıttaki cümle sonlarına bir yaprak motifi yerleştirilmiştir. Yazıtta ile korniş arasındaki alanda, aralıklarla yerleştirilmiş diş sırası ve boncuk-makara dizisi bulunmaktadır. Kornişin en üst kısmı, ajur tekniği ile içi boşaltılarak yapılmış akantus yaprakları ile süslenmiştir (Görsel 5.41). Akantus yapraklarının hemen altında yumurta ile oktan oluşan İon kymationu ve devamında çıkıntılı konsollar görülmektedir. İon kymationu, konsolların ön yüzeyinde de devam etmektedir. Konsolların taban yüzeyi ise, akantus motifi ile süslenmiştir (Görsel 5.42).

[277]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 148.
[278]Fascia, Antik Yunan ile Roma mimarisinde, arşitravın üzerindeki yatay şerit şeklindeki alçak basamaklara denilmektedir. Sözen ve Tanyeli, 2011, **a.g.k.**, s. 106.
[279]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 73.

Görsel 5.41. *Yapı İçerisindeki Zemin Kat ile Galeri Katını Ayıran Entablatür*

Görsel 5.42. *Kornişteki Çıkıntılı Konsolun Taban Yüzeyindeki Akantus Motifi*

Entablatürün en alt kısmında bulunan kornişte, iki palmet motifinin ortasında üzüm ya da kozalak motifine benzer bir süsleme yer almaktadır (Görsel 5.43). Motif, kabartma olarak yapılmıştır. A. Van Millingen, bu motifi iki geniş yaprak arasında bulunan bir çiçek şeklinde belirtmiştir. Çiçek yukarı bakmasına rağmen motifin üzüm salkımı ile karıştırıldığını ifade etmektedir[280]. P. Gyllius, buradaki yaprakların asma yaprakları olduğunu ve bunların yazıtta adı geçmeyen Aziz Bakkhos'u temsil ettiğini

[280]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 72.

belirtmektedir[281]. A. Van Millingen, Gyllius'un sözlerine karşılık bu motifin tasarım olarak asma yapraklarını ve üzümü temsil etse de Aziz Bakkhos yerine Aziz John'un müjdesindeki asmaya atıfta bulunduğunu ifade etmektedir[282].

Görsel 5.43. *Entablatürün Alt Kısmında Yer Alan Kornişin Yüzeyindeki Bitkisel Süsleme*

Yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, naosu çevreleyen entablatürdeki süslemeler ve kitabe niteliği taşıyan frizdeki yazıt temizlenerek orijinal renkleri ortaya çıkarılmıştır[283]. Entablatürde boya katmanı temizlendikten sonra, yazıtta yer alan harfleri kesintiye uğratan birleşim yerleri daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durum yazıtın, zemin kat inşasının bitiminin ardından veya büyük bir ihtimalle kilise yapımının sona ermesi ile yerinde yapılmış olduğunu gösterir niteliktedir (Görsel 5.44)[284].

[281]Gyllius, 1997, **a.g.k.**, s. 81.
[282]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, s. 72.
[283]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 427.
[284]Bayülgen, 2012, **a.g.k.**, s. 33.

Görsel 5.44. *Kuzeydoğu Eksedradaki Entablatürde Karşılaşılan Birleşim Yerleri*

6. OSMANLI DÖNEMİ KÜÇÜK AYASOFYA'SI

Kilise, II. Bayezid döneminde[285] (1481-1512) sebebi bilinmeyen bir durumdan dolayı idam ettirilen Kapı Ağası Küçük Hüseyin Ağa tarafından, 1506-1512 senelerinde camiye dönüştürülmüştür[286]. Yapının camiye dönüştürülmeden önce duvarlarının benzerlerinde olduğu şekilde mozaik ile kaplanmış olduğu bilinmektedir fakat günümüzde duvarlar sıva ile kaplıdır ve bu bezemeler görülmemektedir[287]. Onun yerine cami duvarlarına kalem işi süslemeler karşımıza çıkmaktadır (Görsel 6.1). Sadrazam Hacı Ahmed Paşa tarafından 1740 senesinde yapı ve iç kısmı tamamen yenilenmiştir[288]. Kubbe iç yüzeyi 16 bölmeye ayrılmış, bu bölmelerde Allah, Hz. Muhammed, Dört Halife isimleri (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve Hz. Muhammed'in torunları olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in isimleri madalyonlar içerisine yazılmış ve etrafı kalem işleri ile süslenmiştir. Kubbedeki her yazının arasına birer pencere açılarak mekânın yeterince aydınlık olması sağlanmıştır.

Görsel 6.1. *Günümüzde Cami Duvarlarında Görülen Kalem İşi Bezemeler*

[285]Salzenberg, kilisenin İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrildiğini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bk. Salzenberg, 1854, **a.g.k.,** s. 41.
[286] F.İ. Altun (2009). *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 22.
[287]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 520-521.
[288]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 182.

Batı yönündeki son cemaat yeri ve medrese odalarıyla kuşatılan cami avlusuna, üç taraftan açılan kapılar ile giriş sağlanmaktadır. Kuzey yöndeki kapının kemeri üstünde yer alan mermerden yapılmış kitabe, hadis kitabesi olup bir tarih kitabesi niteliği taşımamaktadır.

Camiye çevrildikten sonra yapının batısına beş bölmeli ve her bölmesi kubbe ile örtülen klasik üsluptaki son cemaat yeri, avlusuna önceleri zaviye hücreleri olarak kullanılan sonradan dönüştürülen bir medrese, şadırvan, minare, türbe ve hazire gibi yapı elemanları eklenmiştir[289]. Cami içerisine ise mihrap, minber, müezzin mahfili gibi birimlerin eklendiği görülmektedir. Bunlar dışında, dış cephelere çok sayıda Osmanlı mimari özelliklerine uygun, değişik ebatlarda pencereler açılmıştır. Güneybatı yönde ufak bir tulumba bulunmaktadır. Tulumba, Osmanlı zamanında çıkan yangınlarda kullanılmıştır (Görsel 6.2).

Görsel 6.2. *Yapı İçerisinde Güneybatıda Yer Alan Tulumba*

[289]Günümüze ulaşamayan bir sıbyan mektebinin olduğu, bunun harim avlusunun denize bakan taraftaki kapının yanında yer aldığı bilinmektedir. 19. yüzyılda çekilmiş bir fotoğrafta, sıbyan mektebinin üst katının ahşap malzemeden yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, vakfiyesinde Hüseyin Ağa'nın vakıflarından olan ve caminin kuzeydoğusunda yer alan Çardaklı Hamam, 1503-1504 senesinde inşa ettirilmiştir. Tahrip olduğundan dolayı bugün işlevini yerine getirememektedir. Detaylı bilgi için bk. Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.

6.1. Eklenen Yapı Birimleri

6.1.1. Mihrap

Yapı, Küçük Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrildikten sonra apsis bölümüne tamamen mermer malzemeden mihrap yapılmıştır. Oldukça sade görünümlü mihrap üzerindeki alınlık bölümünde, Kelime-i Tevhid yazan bir levha yer almaktadır. Taç bölümü, zarif bir biçimde işlenmiş ve kırmızı renk boya ile süslenmiştir (Görsel 6.3).

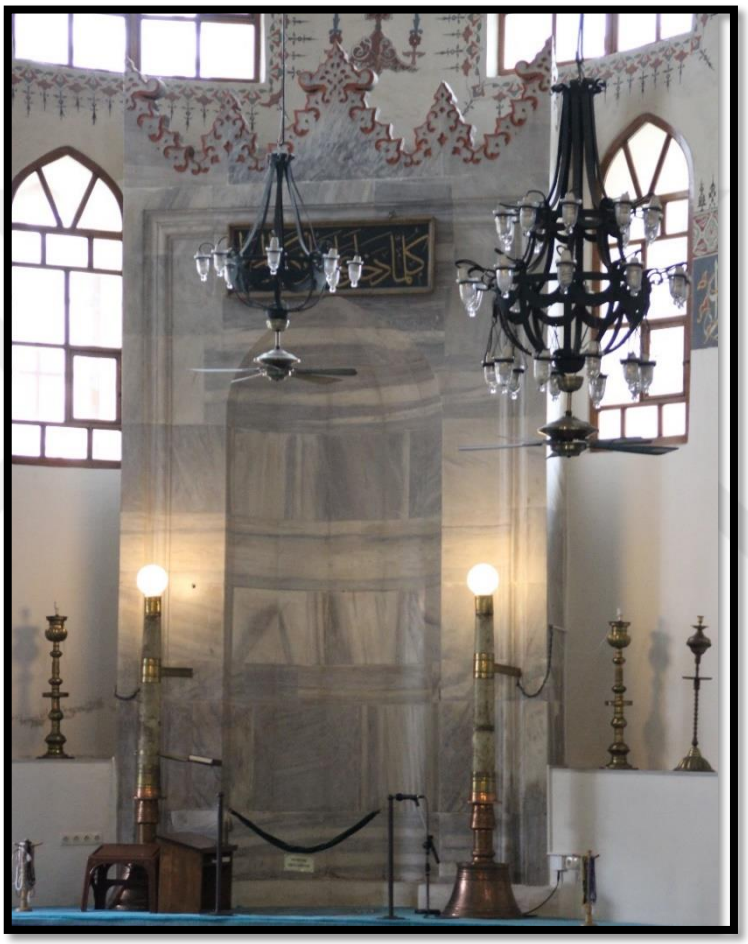

Görsel 6.3. *İstanbul Küçük Ayasofya Camii Mihrabı*

6.1.2. Minber

Yapı içerisinde güneydoğu yönüne eklenen minber, tümüyle mermerden yapılmıştır. Merdiven bölümünün alt kısmında yer alan kemerler, klasik Osmanlı kemerleridir. Fakat minber köşkünün iki kenarında bulunan mermer ajur tekniğiyle oyulmuş iki adet korkuluk levhası, 6. yüzyıl süslemeleridir ve Bizans dönemi işçiliğini

gösterir[290]. Yapının minberi, mihrapta olduğu gibi oldukça sade görünümlüdür. Minber kapısının üzerinde altın yaldızla yazılmış Kelime-i Tevhid yer almaktadır (Görsel 6.4).

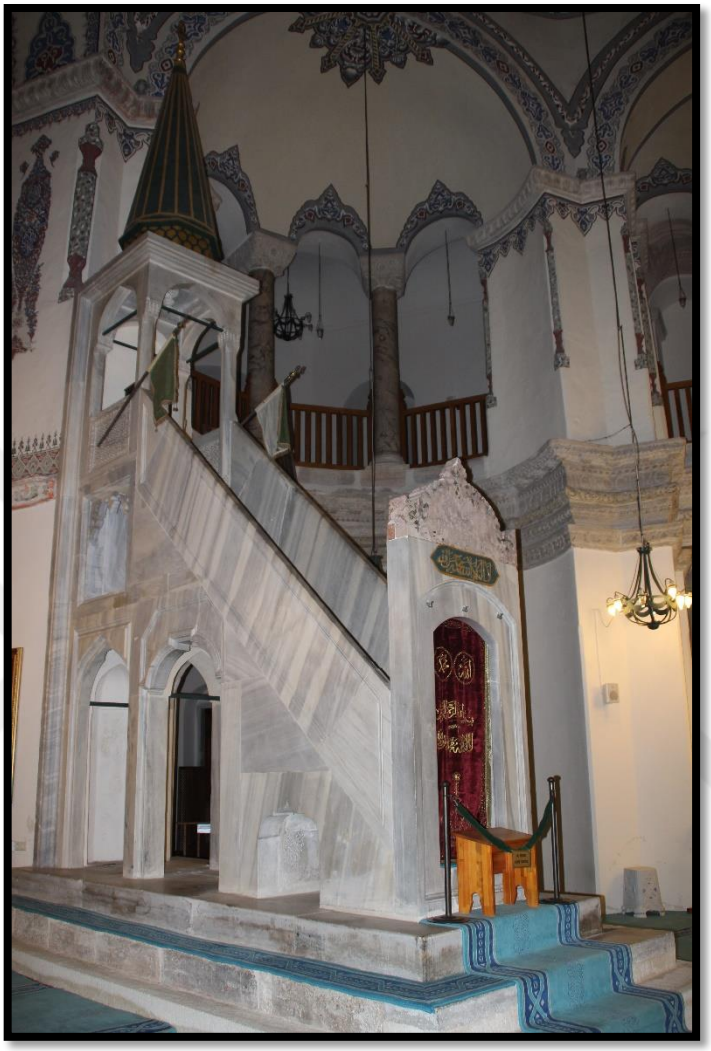

Görsel 6.4. *İstanbul Küçük Ayasofya Camii Minberi*

6.1.3. Müezzin Mahfili

Kuzeybatı yönde bulunan müezzin mahfili, tıpkı mihrap ve minberde olduğu gibi mermer malzemeden yapılmıştır. Mahfil, kemer ile taç bölümü 16. yüzyıl üslubunu yansıtan bir kapıya sahiptir[291]. Mahfilin ince sütunlar üzerinde yükselen, merdivenle çıkışı sağlanan balkonu bulunmaktadır. Mahfil balkonunu taşıyan sütunlara Bursa kemerleri açılmıştır. Tavanı ise Osmanlı sanatının kalem işi bezemeleri ve ahşap işçiliğine sahip güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Görsel 6.5).

[290]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 148.
[291]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 521.

Görsel 6.5. *İstanbul Küçük Ayasofya Camii Müezzin Mahfili*

6.2. Eklenen Yapı Elemanları

6.2.1. Şadırvan

Camii avlusunun ortasında yer alan şadırvan, Sadrazam Ahmed Paşa tarafından 1740 senesinde tekrardan yaptırılmıştır. Günümüzde cami avlusunda bulunan şadırvan yapının özgün şadırvanı değildir. Mermer malzemeden yapılan sekizgen biçime sahip havuzu ile göbek kısmı bulunan orijinal şadırvanın 1938 yılına dek yerinde olduğu bilinmektedir. Bugün avluda yer alan şadırvan ise, son dönem yapıtı olarak karşımıza çıkmaktadır[292].

Yapıya ait özgün şadırvanın, sekizgen plana sahip mermerden yapılmış havuzunun olduğu, tek çanak kısmının bulunduğu bilinmektedir. Bunun dışında, sekiz tane ahşap direğe sahip revağın üzerinin, kiremit malzeme ile örtüldüğü belirtilmektedir. Şadırvan taş ile döşenmiş olan avludan, tek kademeli, çokgen biçimindeki yüksekçe bir kaide tarafından yükseltilmiştir (Görsel 6.6). Kaide ve havuz

[292]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.

kısmı bir silmeyle ayrılmış havuzdaki panoların 80 cm. genişliğine sahip olduğu belirtilmektedir[293].

Görsel 6.6. *İstanbul Küçük Ayasofya Camii Avlusundaki Şadırvan*

Şadırvan havuzunda birbirine sert hatlarla bağlanmış olan panolara, kabartma şeklindeki silmeler ile hareket katılmıştır. Panolarda birer musluk, bu muslukların karşılarında ise oturak taşları yer almaktadır. Şadırvanın derin bir yalak kısmı bulunur. Havuzun üstü, sıradan bir kapakla örtülmüştür. Mermerden yapılan havuzun çevresinde, 2.26 m. mesafelerle yerleştirilen sekiz tane ahşap direği bulunan revak ile havuzun aralarında 2.58 m. uzaklık yer almaktadır[294].

6.2.2. Minare

Yapının güneybatısında yer alan minare, camiden bağımsız bir şekilde konumlanmıştır (Görsel 6.7). Günümüzde görülen minare, caminin ilk yapılan minaresi değildir. Caminin ilk yapılan minaresinin nasıl bir biçime sahip olduğu ve

[293]F. Z. Yüter (2014). *İstanbul'da Su Mimarisi ve Şadırvanlar.* İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 190.
[294]Ş. Tali (2009). *Osmanlı Döneminde İstanbul Camilerinde Şadırvanlar.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 253-254.

yenilenmesine niçin ihtiyaç duyulduğu bilinmemektedir. Ancak Sadrazam Mustafa Paşa[295] tarafından 1750'li yıllarda yaptırılan ve 1936 yılında bilinmeyen bir sebeple kürsü bölümüne kadar yıktırılmış minarenin kesme taş malzemeden yapıldığı, kürsüsünün sekizgen biçime sahip olduğu ve kenarlarının sütunçe şeklinde yontulduğu üst kısımlarına da Barok profilli kemerlerin yapıldığı bilinmektedir. Çokgen bir kaide üzerinde yükselen minare, Barok üslup özelliklerine sahiptir. Bu durumda 1750 yılından sonrasında inşa edildiğini söylemek mümkündür[296].

Görsel 6.7. *Küçük Ayasofya Camii Minaresi*

Pabuç bölümünün oldukça uzun olduğu ve buradan yükselen gövde bölümünün bir bilezikle şerefe kısmına bağlandığı, şefere korkuluklarının düz levhalardan oluştuğu bu levhaların da aralarında bulunan her volütün üzerinde bir sütunçenin yer aldığı

[295]Yapıya ait 1762 senesindeki restorasyon çalışmalarının harcamalarına dair bir dokümanın varlığından dolayı, minarenin Sadrazam Köse-Bahir Mustafa Paşa tarafından yapıldığı bilinmektedir. Müller-Wiener, 2002, **a.g.k.**, s. 182. S. Eyice de ''Hadika'' adlı eserde ismi geçen Mustafa Paşa'nın Osmanlı zamanında üç kere sadrazamlık yapan Köse Mustafa Paşa olduğunu belirtmektedir. Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.
[296]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.

bilinmektedir. O yıllardaki minarenin kurşun malzemeden kaplanmış klasik bir külah ile sonlandığı da belirtilmektedir. Camii minaresi, uzun bir zaman boyunca yıkılmış halde kalmıştır. Yapının günümüzdeki minaresi 1955 yılında inşa edilmiştir[297]. Minare bugün yine yapıdan bağımsız bir şekilde yükselmektedir. Kürsü bölümünde ince sütunlar kemerlere bağlanmaktadır. Sade bir şerefe bölümünün bulunduğu, kesme taş malzemeden yapılmış bir Osmanlı dönemi minaresidir.

6.2.3. Medrese

Camideki şadırvan avlusunun batı tarafını belirleyen zaviye[298], daha sonra medreseye çevrilmiştir. Medrese, Hüseyin Ağa tarafından inşa ettirildiği için Hüseyin Ağa Medresesi ismiyle de bilinmektedir. Medreseyi, Sadrazam Ahmed Paşa 1740 senesinde tekrardan inşa ettirmiştir[299]. Hüseyin Ayvansarayi[300] tarafından otuz altı hücresinin bulunduğu belirtilse de toplamda otuz iki hücreye sahip olduğu saptanmıştır. Medresenin topograf Pervititich[301] tarafından çizilen planında, Rumi 1330 (1914) ile 1334 (1918) tarihli kayıtlarda askerlerin işgal ettiği yirmi dört tane hücre bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Medrese, bir süre sonra harap olsa da düşkün haldeki bazı aileleri barındırmış, 1950'li yıllara doğru bir onarım geçirmiştir. Fakat sonrasında yine harap olmak üzereyken Yunus Emre Vakfı aracılığıyla restore edilerek vakıf merkezi olarak hizmet vermiştir. 1875 yılına doğru çizilmiş olan İstanbul haritasında, medresenin bulunduğu alan gösterilmediğinden dolayı yapının daha önceden yok olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1918'deki İstanbul şehremaneti haritasında, caminin batı yönünde ve medresenin dış kısmındaki parselin, ona ilişkin olduğu net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bugün bu parsel, büyük oranda arsadır ve I. Dünya Savaşı zamanında çizilmiş olan resmi haritada burası, medresenin bir bölümü şeklinde gösterilmiştir[302].

Medrese, caminin şadırvanlı avlusunu üç yönden çevirmektedir. Yapı planı, düzgün olmayan U formunda yapılmıştır. Malzeme olarak ise taş ile tuğla malzemeden, üzeri ise kurşun malzemeden inşa edilmiştir. Günümüzde medrese odalarının üzerindeki

[297]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.
[298]1854 yılında Celvetilik Tarikatı'nı kuran Aziz Mahmud Hüdai, aynı zamanda zaviyede şeyhlik yapmıştır. Yenal, 2000, **a.g.k.**, s. 80.
[299]Eyice, 1994, **a.g.k.**, s. 147.
[300]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.
[301]J. Pervititich (1924). *Stamboul-plan Cadastral D'assurances-Secteur Kutchuk-Aghia Sofia,* İstanbul, s. 10'dan aktaran Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.
[302]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.

bacalar görülmektedir. Batı cephesinin orta bölümünde üzeri kubbe ile örtülü bir giriş koridoru yer almaktadır. Üzeri bir uçtan öteki uca beşik tonoz ile örtülmüştür. Pervititich'in çizmiş olduğu plandan anlaşıldığı üzere, hücre bölümlerinin ön kısmını bir revak dolaşmaktadır[303]. Bugün medrese, Ahmet Yesevi Vakfı tarafından sedef gibi geleneksel el sanatlarının yapıldığı atölyeler haline getirilmiştir (Görsel 6.8).

Görsel 6.8. *Küçük Ayasofya Medresesi'nin Günümüzdeki Görünümü*

6.2.4. Türbe ve Hazire

İstanbul Küçük Ayasofya Camii'nin kuzey yönünde yer alan türbe, kiliseyi camiye çeviren Kapı Ağası Hüseyin Ağa'ya aittir. Hüseyin Ağa'nın ölüm tarihi ve türbenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. II. Bayezid Dönemi'nin (1481-1512) Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın kişiliği ve yaşamına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak II. Bayezid Dönemi'nde Kapı Ağalığı gibi önemli bir vazifesinin olması[304], padişahın yakınlarından olduğunu göstermektedir[305].

[303]Bu revaklı bölümü çizdiği planında ''marquise'' kelimesi ile ayrı olarak bildirmiştir. Olasılıkla günümüze ahşap sundurma şeklindeki revak bölümünden bir kalıntı gelmediğinden dolayı, son onarımda bu bölümü yapmamışlardır. Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.

[304]Osmanlı sarayında, 15.- 16. yüzyılın sonlarında Babüssade Ağası da denilen Kapı Ağası, hadımlar arasındaki en yüksek statüye sahip kişiydi. Kapı Ağası olabilmek için, sadık ve iyi eğitim almış biri olmak gerekirdi. Kapı Ağası, 16. yüzyılın sonuna kadar harem de içinde olmak üzere bütün sarayın idaresinden sorumluydu. İ. Gündüz Polat (2016). *Küçük Ayasofya and The Foundation of Babüssade Ağası Hüseyin Ağa.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s.33.

Hüseyin Ağa'nın yapıtlarının bir bölümünü Amasya içerisinde, birini ise Amasya'nın kuzeydoğusunda Sonisa'da inşa ettirmiş olması ve bu bölgeyle yakından alakalı olması, olasılıkla II. Bayezid'in şehzadeliği döneminde padişahın Amasya'daki sarayında yakın çevresinden biri olduğunu göstermektedir. Hüseyin Ağa'nın Amasya'daki eserleri; Bedesten, Büyük Kapu Ağası Medresesi, Kapu Ağası Çeşmesi, Manisa'da yaptırmış olduğu eserler; Kurşunlu Camii, Medrese, İstanbul'da inşa ettirdiği eserler ise Küçük Ayasofya Camii, Kapu Ağası Zaviyesi/Medresesi, Çardaklı Hamam Hüseyin Ağa Mescidi ve Kapu Ağası Kervansarayı olarak bilinmektedir. Bunun dışında Edirne'de bir han da yaptırmıştır[306].

Ayvansarayi, Hüseyin Ağa'nın idam edilerek öldürüldüğünü bildirmektedir. S. Eyice, halk arasında türbenin ''Kesikbaş Türbesi'' olarak anılmasına sebep olarak, Hüseyin Ağa'nın idam edilerek hayatına son verilmiş olmasının bir rivayeti olabileceğini belirtmektedir[307].

Hüseyin Ağa'nın türbesi, sekizgen plana sahip oldukça sade bir yapıdır. Türbenin iç kısmında, herhangi bir süsleme unsuru yoktur aynı zamanda üzeri ahşap çatı ile örtülmüştür (Görsel 6.9)[308]. Türbe içerisinde iki tane sanduka yer almaktadır. Bu sandukalardan birisi Hüseyin Ağa'ya, diğeri ise Halvetiyye tarikatının Şabaniyye koluna mensup Şeyh Hacı Kamil Efendi'ye aittir[309].

---

[305]S. Eyice (1978). *Kapuağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 9, s. 149-256.
[306]Eyice, 1978, **a.g.k.**, s. 149-256.
[307]Semavi Eyice, 1976 senesi sonlarına doğru Küçük Ayasofya Camii kayyumu olan Mehmet Korkut ile yaptığı görüşmede Hüseyin Ağa'nın idamına dair şunları söylediğini bildirmektedir: ''Küçük Ayasofya civarında yapılan caminin temeline ait toprağı denize atmak için kendisinden izin isteyen Hüseyin Ağa, camii yakınındaki Çatladıkapı'da bir kapıyı göstermiştir. Buradan toprak denize dökülmüştür. Fakat halktan bazı kişiler, o geçitten geceleri casusların içeriye alındığını padişaha bildirmiştir. Bundan dolayı Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın boynu vurulmuştur. Boynu vurulduktan sonra, kesilen başıyla bugün türbesinin bulunduğu yere gelmiş ve burada vefat etmiştir. Bunun üzerine halk, onun kerametine inanmış olsa da bu olayın padişaha bildirilmesi sonucu, padişah tarafından dedikodu yapanların da idamı emredilmiştir.'' Eyice, 1978, **a.g.k**., s. 149-256.
[308]Gündüz Polat, 2016, **a.g.k.**, s. 122.
[309]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 522.

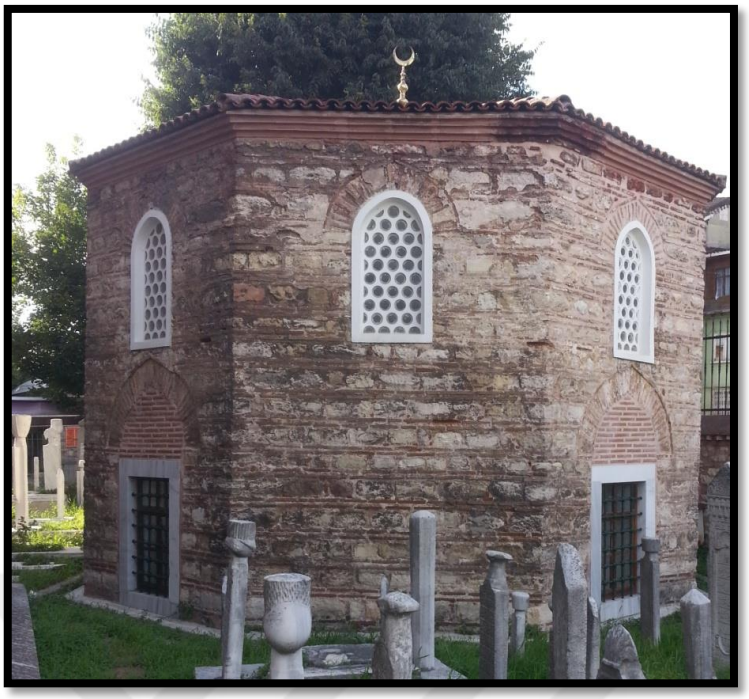

Görsel 6.9. *Yapının Kuzeyinde Yer Alan Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın Türbesi*

Klasik tarzda yapılmış olan türbenin, bir cephesinde yer alan ve hacet penceresi olduğu düşünülen kesme taş ile kaplanmış bir kemerin yapıldığı görülmektedir. Bu kemerin yukarı kısmında mermerden üç tane konsolun bulunması, geçmişte üzerinde ahşaptan bir saçağın olduğunu göstermektedir. Asıl giriş, bunun yanında bulunan cepheye yapılmıştır ve mermer sövelerle geçmeli bir kemeri bulunmaktadır. Türbede, iki dizi tuğla malzeme ile bir dizi moloz taştan örülen ancak önceleri sıvalı olduğu fark edilen duvarlarda, alt sırada tuğla malzemeden yapılan sivri hafifletme kemerinin içine mermerden kenarlıkları olan ve lokma demir parmaklığı bulunan pencereler yapılmıştır. Yukarıdaki sırada ise, hacet penceresinin olduğu cephe hariç tüm cephelerde birer tane üst pencere yer almaktadır. Yapının çatısında boynuz şeklinde tunçtan yapılmış bir alem yer alır[310]. Türbenin geçirmiş olduğu onarımlara dair net bir bilgi bulunmasa da farklı zamanlarda cami onarımı ile birlikte onarım görmüş olması olasıdır. Bunun dışında, türbe 2003-2006 restorasyonu sırasında da camii ile beraber onarılmıştır.

Hazire bölümü, caminin kuzey yönünde bulunan türbenin etrafında ve caminin doğu yönünde bulunmaktadır (Görsel 6.10). Mezar taşları, caminin kuzey ile doğu yönünü kuşatacak biçimde yapılmıştır. Zemindeki topografyanın yüksekliği sebebi ile çukurda kalan hazire çevresi duvarla çevrilmiştir. Hazire bölümü içerisinde birbirinden

[310]Eyice, 2002, **a.g.k**., s. 522.

ayrı biçimde bulunmuş olan mezar taşları ise, cami doğusunda yer alan dış duvara asılarak adeta bir sergileme bölümü oluşturulmuştur[311].

Görsel 6.10. *Kuzey Yöndeki Hazirenin Bir Bölümü ve Küçük Hüseyin Ağa Türbesi*

İstanbul Küçük Ayasofya Cami'nin haziresinde 34 adet kapak taşlı ve 4 adet sandık mezar, ayrıca mezar çeşidi saptanamamış 123 adet baş ve ayak taşı belirlenmiştir. Mezar taşlarının tarihi belirlenenlerden birçoğunun 19. yüzyıla ait olduğu görülürken, 18. yüzyıla tarihlenen 51 adet mezar taşı ile 20. yüzyıla ait bir adet mezar taşı yer almaktadır. Cami haziresinde toplam 96 adet erkek, 66 adet kadın mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşları üzerinde yazan metinlerden içlerinde pek çok saray ile ordu çalışanlarının bulunduğu görülmektedir. Erkeklere ait mezar taşı başlıklarında, devlet derecelerinde karşımıza çıkan kavuk tipi başlık ile yaygın olarak karşılaşılmaktadır. Kavuğun yanı sıra, fes ve arık tipi başlıklar da görülmektedir. Saptanan 66 adet kadın mezar taşının birçoğu üçgen şeklinde tepeliğe sahiptir. Bunun dışında dilimli, bitkisel tepeliği olan ve kadın fesine sahip mezar taşları da yer almaktadır. Mezar taşlarındaki bezeme programında, ait oldukları yüzyıl bakımından Barok ile Rokoko gibi etkilerin varlığı dikkat çekmektedir[312].

[311]S. Güven (2018). *İstanbul Küçük Ayasofya Camii (Sergios&Bakkhos Kilisesi) Haziresinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Mezar Taşları.* Konya: Selçuk Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 6-7.
[312]Güven, 2018, **a.g.k.**, s. 220-221.

7. ONARIMLAR

Günümüze kadar gelen en eski Bizans yapılarından biri olan Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, tarihsel süreçte pek çok eserde olduğu gibi bazı strüktürel sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar deprem, sel, yangın vs. doğal sebeplerden olabildiği gibi, beşeri ve çevresel faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Kuşkusuz yapı geçmişte birçok onarıma şahit olmuştur ancak bunlara dair bilgilerimiz kaynaklarda belirtilenlerle sınırlı kalmaktadır.

Kilise, İkonoklazma Dönemi'nde Patrik Ioannes Morokharsianos'un davranışları sebebiyle ikonalara karşı hareketin odak noktası olmuştur[313]. Kiliseye ait resim programı, 9. yüzyılın son çeyreğinde tekrardan yapılmıştır. Bu yüzyılın devamında yapıdan çok az bahsedilmiştir. Kilise, 1073 senesinde Sırp devrimci Konstantinos Bodinos'un sürgün edildiği yer olmuştur. Latin İstilası zamanında yapıya ait herhangi bir mimari ögenin götürülmesine dair bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Hristiyanlık inancı içerisinde önemli bir yere sahip olan Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, 14.-15. yüzyıllarda Konstantinopolis'teki hac yerlerinden biri olmuş, bu durum İstanbul'un fethine kadar devam etmiştir[314].

Kilisenin II. Bayezid Dönemi'nde camiye dönüştürülmesi ile gerek yapı içerisinde gerekse dış cephede de birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapı içerisine mihrap, minber, mahfil gibi unsurlar eklenmiş, mozaiklerin yerini kalem işi süslemeler almış ve dış cephede özgün yapıdaki pek çok açıklık kapatılarak yerine Osmanlı Dönemi'ne özgü değişik boyutlarda pencereler yapılmıştır. Bunlar da yapının bugünkü durumunun, özgün halinden farklı bir görünüm sergilemesine neden olmuştur.

Birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alan İstanbul'da geçmişten günümüze kadar şiddetli depremler meydana gelmiştir. Bu depremler haliyle yapıya zarar vermiştir. Kilisenin Bizans döneminde etkilendiği depremler ve o dönemde geçirmiş olduğu onarımlar hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak kaynaklarda Ayasofya'nın 542 yılından 557 yılına dek bir dizi depremlerden etkilendiği yer almaktadır. Bunun dışında 7 Mayıs 558 ve 8 Ocak 869 tarihlerindeki depremlerin de Ayasofya'ya oldukça zarar

[313]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k**., s. 179.
[314]Müller-Wiener, 2002, **a.g.k**., s. 182.

verdiği belirtilmektedir[315]. Bu tarihlerde yaşanan ve Ayasofya'yı etkileyen depremlerin Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ni de olumsuz bir şekilde etkilemiş olacağı sonucuna varmak mümkündür. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki dokümanlarda yapının 1648 ile 1766 yılında yaşanan depremlerde zarar gördüğü belirtilmektedir[316]. Yapı, depremler dışında yangın, sel gibi doğal afetlerden de zaman zaman etkilenmiştir. 1758 yılındaki yangından sonra yapının tekrardan onarım geçirdiği bilinmektedir[317].

Yapının 5 m. uzağına 1870-1871 yıllarında yapılan demir yolu, güney deniz surlarıyla yapının arasına inşa edilmiştir (Görsel 7.1). Elli sene boyunca tek hat olarak çalışan Sirkeci-Halkalı banliyö treni, yapının güney cephesindeki duvarı oldukça tahrip etmiştir. Bu bakımdan 1877 yılında yapının güney duvarı Osmanlıya has bir üslup ile örülmüştür. 20. yüzyılın başlarında ise demiryolu, zeminden 3 m. yükseltilerek çift hat olarak hizmet vermeye devam etmiştir[318]. Günümüzde ise bu demir yolu hattı etkin değildir.

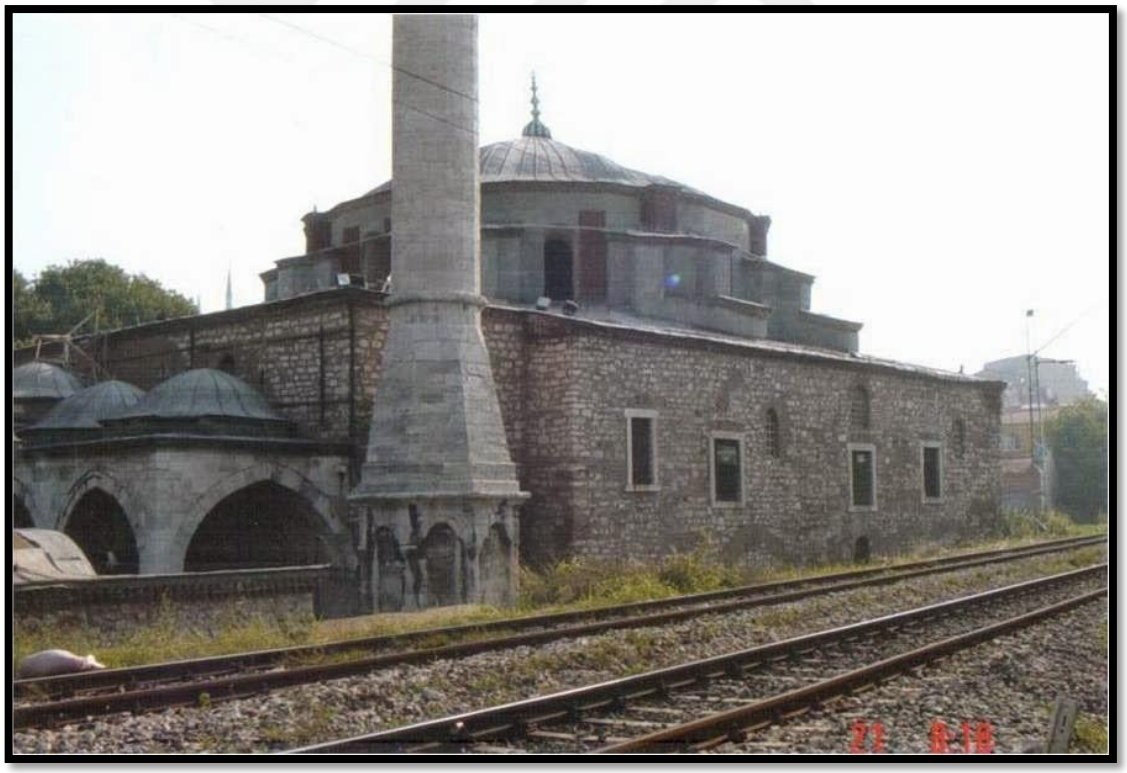

Görsel 7.1. *Yapı ile Demiryolunun Yakınlığı (M. M. Gökçay, 2013, s. 429)*

[315]Ş. G. Aydıngün (2005). *Tarih Sonrası Yaşanan Depremler Sonrası Ayasofya Onarımları,* Deprem Sempozyumu, Kocaeli, s. 1004.
[316]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 520.
[317]Müller-Wiener, 2002**, a.g.k.**, s. 182.
[318]Koçak, 1999, **a.g.k.**, s. 184.

Balkan Savaşı esnasında savaştan kaçanların kaldığı mekân olarak da karşımıza çıkan yapı, Cumhuriyet Dönemi'nde 1937 ile 1956 yıllarında gerçekleşen kapsamlı restorasyonlarla sıvalı olan cephelerine bakım yapılarak kubbe kasnağı dışındaki bütün duvarlarında yer alan taş ve tuğla örgüleri belirgin bir hale getirilmiştir[319].

Yapıya zarar veren olumsuz koşullar, yapıda kapsamlı bir restorasyonun gerekliliğini gündeme getirmiştir. 2003-2006 tarihleri arasında yapılan kazı ve restorasyon çalışması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından sağlanan maddi destek ile 1 Numaralı İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Ahmet Sağlamer ile ekibi, zeminin güçlendirilmesinde görev almışlardır. Kapsamlı tasarı ve onarım çalışmalarının hazırlanması ise, Yüksek Mimar Mehmet Alper tarafından yapılmıştır. Yenilemeye dair çalışmaların kontrolü, Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü uzmanları tarafından sağlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Arkeolog olarak görev yapan M. M. Gökçay ile R. Asal, yapının içerisinde ve dış kısmında gerçekleştirilecek arkeolojik kazı çalışmalarını yürütmek için görevlendirilmiştir[320].

Yapının güney cephesindeki duvarda, kazı çalışması sırasında belli başlı mesafelerle temel duvarları ortaya çıkarılmıştır (Görsel 7.2). Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin bir kilise ile bitişik olduğu yönündeki görüşleri ispatlayan bu temel duvarları, büyük olasılıkla Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ait duvar olarak karşımıza çıkmaktadır[321]. Böylece kiliseye yakın konumda olan, olasılıkla 6. yüzyılda inşa edilen ve Azizler Petrus ve Paulos'a ithaf edilen yapının net olmayan yeri, temelleri ve mimarisine dair buluntular bu kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir[322].

[319]Koçak, 1999, **a.g.k.**, s. 184.
[320]Yapının 2003-2006 yılları arasında gerçekleştirilen onarımına dair detaylı bilgi için bkz. Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 423-439.
[321]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 425.
[322]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 428.

Görsel 7.2. *Güney Cephede Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nin Temellerin Ortaya Çıkarıldığı Kazıdan Bir Görüntü (M. M. Gökçay, 2013, s. 435)*

Batı cephede, Osmanlı Dönemi'nde yapının camiye çevrilmesiyle eklenen son cemaat yerinde gerçekleşen çalışmalarda, kaldırılan mermer levhaların arka yüzeylerinde geometrik, bitkisel bezemeler ile haç motifleri ile karşılaşılmıştır (Görsel 7.3). Bu motiflerin, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ilişkin mimari bezeme ögeleri olduğu tahmin edilmektedir (Görsel 7.4). Bu cephede bulunan, caminin ana kapısı içerisindeki siyah ve beyaz renkte çakıl taşlarından yapılmış mozaik, yöntemine uygun bir şekilde kaldırılarak korunmuştur[323].

Görsel 7.3. *Son Cemaat Yerinde Ortaya Çıkarılan Haç Motifli Korkuluk Levhası (M. M. Gökçay, 2013, s. 436)*

[323]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 425.

Görsel 7.4. *Yapının Son Cemaat Yerinde Ortaya Çıkarılan Mimari Öge (M. M. Gökçay, 2013, s. 436)*

Kuzey cephenin dışında aranan temel sisteminin iç kısımdada araştırılması amacıyla kuzeybatı kenarına yakın yerde, giriş kapısının iç kısmında yapılan sondaj çalışmasında yüzeyden yaklaşık olarak 1,5 m. aşağıda bir mezar yapısına dâhil olmayan ve belirli bir yöne göre gömülmeyen iskeletlere rastlanmıştır (Görsel 7.5)[324].

Görsel 7.5. *Sondaj Çalışması Sırasında Bulunan İskeletlerden Biri (M. M. Gökçay, 2013, s. 438)*

[324]Bütün iskeletlerin göğüslerinin üzerinde kireç toprakların olduğu tespit edilmiştir. Gömülerin bu şekilde yapılması, gömülenin göğüsle alakalı salgın bir rahatsızlığının olduğu fikrini akla getirmiştir. Bu alandaki sondaj çalışması, suyun artması sebebiyle kısıtlı kalmış, birçok iskelet ve kemikten dolayı temeldeki duvarın niteliğini anlamaya dair çalışmalar tam anlamıyla yapılamamıştır. Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 425.

Yapı içerisinde yapılan kazılara, güneydoğu yönünden başlanmıştır. Burada, yapının dışında görülen temel blokların iç kısmında da devam edip etmediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapı dışında karşılaşılan dikdörtgen prizması biçimindeki temele ait taşların içeride de devam ettiği saptanmıştır. Batı yöne doğru devam eden uzun koridorun pencere içlerinde yapılan kazılarda, doğu-batı yönünde uzanan 0,5 m. genişliğe sahip 0,6 m. derinliğindeki bir su kanalının olduğu tespit edilmiştir. Güneybatı yönüne doğru sürdürülen kazı çalışmasında, olasılıkla Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ait olduğu düşünülen ortasında haç motifi yer alan, üzeri silmeli iri boyuttaki mermer bir lento ortaya çıkarılmıştır (Görsel 7.6)[325].

Görsel 7.6. *Kazıda Ortaya Çıkarılan Haç Motifli, Silmeli Mermer Lento (M. M. Gökçay, 2013, s. 436)*

Kuzey yöndeki duvarın iç kısmı boyunca süren kazı çalışmasında, yapı camiye dönüştürüldüğünde eklenen müezzin mahfilinin zemininde fresko kalıntılarına rastlanmıştır. Kazı ekibi tarafından, bunların ilk olarak Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ne ait olduğu düşünülse de büyük ihtimalle Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'nden getirilmiş olan moloz ile buraya geldiği öngörülmektedir. Apsis bölümünün kuzeyindeki duvar yüzeyinde görülen kırmızı ve mor renkli fresko izleri, kilise duvarlarının fresko ile süslenmiş olduğunu gösterir niteliktedir (Görsel 7.7). Kuzey yönde devam eden kazılarda, yaklaşık olarak 0,3x0,3 m. boyutlarında zeminin altında yer alan, üst kısmı mermer levhayla kapatılmış bir doğu-batı yönlü su kanalı ortaya çıkarılmış ve bu kanalın tüm yapıyı sardığı tespit edilmiştir (Görsel 7.8)[326].

[325]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 426.

[326]Bizans zamanında bu kanallar, yapı içerisine giren tozların ya da çamurların içeride birikmesinin önüne geçmek için kullanılmıştır. Bu kanallar, kuzey cephedeki pencerelerin aşağısında bulunan bir kanal

Görsel 7.7. *Apsisin Kuzeyindeki Duvar Yüzeyinde Görülen Fresko İzleri (M. M. Gökçay, 2013, s. 431)*

Görsel 7.8. *Yapı İçerisinde Zemin Katta Ortaya Çıkarılan Su Kanalı (M. M. Gökçay, 2013, s. 431)*

sayesinde daha derin olan kanala iletilmiştir. Böylece buradan avluda yer alan kuyuya su aktarımı sağlanmıştır. Çamurun kuyunun dibine inmesiyle birlikte temizlik için faydalanılacak su sağlanmıştır. Bu sistemdeki kanallar, gerçekleştirilen kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılmıştır. Fakat bu sistemin, yapı içerisinde yer alan su kuyusunda uygulandığına dair bir delil bulunmasa da ayazma ya da temiz su elde etmek için kullanıldıklarına dair olasılık bulunmaktadır. Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 426.

Apsisin orta alanında bema bölümünde yapılan kazı sonucunda, zeminin aşağısında moloz ile doldurulmuş bir bölüm bulunmuştur. Haç plana sahip, uzun kısmının kuzey-güney doğrultusunda olduğu bu haçvari planlı röliklerin saklandığı hücrenin, uzun olan kısmından hücre içerisine ulaşılmaktadır (Görsel 7.9). Hücre içindeki kalıntılardan, duvarların siyah renkte mermer ile kaplandığı görülmektedir. Fakat buradaki levhaların kırılmış olması, defineciler tarafından tahribata uğramış olabileceğini düşündürmektedir[327].

Görsel 7.9. *Bema Bölümünde Haçvari Planlı Röliklerin Saklandığı Hücre (M. M. Gökçay, 2013, s. 433)*

Naosu çevreleyen ve kitabe niteliği taşıyan yazıtın alt ve üst kısmında bulunan bitkisel süslemelerin temizliği de restorasyon çalışmaları ile yapılmıştır. Daha sonra bu kısımdaki orijinal renkler meydana çıkarılarak sergilenmiştir (Görsel 7.10)[328].

[327]Bu hücrenin, uzun olan kısmı yaklaşık olarak 4,2 m., kısa olan kısmı 1,4 m., 1,1 m. eninde ve 1,7 m. derinlikteki ebatlara sahiptir. Selanik'teki Demetrios Kilisesi'nde bu haçvari rölik gizleme hücresinin bir benzeri yer almaktadır. Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 426.
[328]Gökçay, 2013, **a.g.k.,** s. 427.

Görsel 7.10. *Yapı İçerisindeki Entablatüre Ait Süslemelerin Temizlendikten Sonraki Görünümü (M. M. Gökçay, 2013, s. 433)*

İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin 2003 yılında başlayan kazı çalışmalarının sonucunda, yapının Bizans dönemindeki durumuna dair belirgin olmayan bazı konuların netleştiği görülmektedir. Kilisenin güney duvarına bitişik farklı bir yapı olduğu yönündeki tartışmalar, kazı sırasında bu alanda ortaya çıkarılan ve esas yapının malzemesi ile farklılık gösteren, temel seviyesindeki kalıntının Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne ait olduğu şeklinde sonuçlanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında yapılan sondajlarla, zemin katta temel seviyesinde bir su kanalının tespiti de oldukça önemli bir durumdur. Bu kanal, yapıdaki pencerenin iç kısmındaki temel seviyeden dolaşarak, kuzeydeki pencerenin alt kısmında bulunan toplama kanalları aracılığıyla bahçedeki kuyuya iletilmiş, alt katta biriken sular da kuzeyde yer alan pencerenin altından yapı dışına taşınmıştır. Uygulanan bu yöntem, ilk kez 2003'de gerçekleşen kazı çalışmaları sırasında net olarak saptanmıştır[329].

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde gerçekleştirilmiş olan onarımları incelediğimizde, en kapsamlı bilgi edindiğimiz onarım 2003-2006 tarihleri arasında yapılan kazı ve restorasyon çalışması olmuştur. Yapının kilise işlevindeki dönemine ait

[329]Gökçay, 2013, **a.g.k.**, s. 428.

onarımlar hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Yapının, Osmanlı Dönemi'nde işlev değiştirmesi ile birlikte, Bizans Dönemi'nde var olduğu düşünülen mozaik, fresko gibi süsleme programına ait izler günümüzde görülmemektedir. Restorasyon çalışmaları sırasında apsis bölümüne yakın bir yerde ortaya çıkarılan fresko kalıntıları, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yapıda gerçekleşen son ve bilinen en kapsamlı onarım olan 2003-2006 tarihleri arasındaki çalışmalar, Bizans Dönemi izlerini korumakla beraber birtakım eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Cephede karşılaşılan aşınmalar, çatlaklar, iklim koşullarının da etkisiyle oluşan yüzeydeki yosunlaşmalara müdahale edilmesi, zeminin sağlaştırılması, entablatür ve sütun başlıklarındaki süslemelerin temizlenerek daha net bir görünüm kazanması, galeri katında yapılan çalışmalarla duvar yüzeyinde ortaya çıkarılan mermer döşemenin cam çerçeve ile koruma altına alınarak sergilenmesi gibi birçok önemli unsurun gerçekleştirildiği bu onarımda, yapının özgün durumuna karşı gösterilen hassasiyet net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bunun dışında uzun bir süredir araştırmacılar tarafından tartışılan ve bir sonuca varılamayan yapının güney duvarının farklı bir yapıya ait olup olmadığı konusu, kazı ve restorasyon çalışmaları ile netlik kazanarak bir sonuca varılmıştır.

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nde gerçekleşen onarımları genel çerçevede ele aldığımızda birtakım eksiklikler de göze çarpmaktadır. Özellikle yapının kuzey cephesinde yer alan hazire ve türbenin kaldırılmasına dair Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu kararının olmaması, bu cephedeki çalışmaların dar bir sahada gerçekleşmesine ve bu yönde ortaya çıkması muhtemel olan bulguların tespit edilememesine sebep olmuştur. Bazı araştırmacılar, kuzey cephede de bir yapı var olduğu yönünde görüş belirtmiştir.[330] Bu cephede yapılacak olan detaylı bir çalışma, yapının geçmişine ait izlerin saptanması ve döneminin daha iyi bir şekilde anlaşılması bakımından oldukça önemli olacaktır. Yapıyı malzeme ve teknik açısından değerlendirdiğimizde, onarım tarihi bilinmemekle birlikte kuzey cepheden başlayıp doğu cephenin belli bir bölümünde sonlanan moloz taş malzeme, yapının özgün halini yansıtmamaktadır. Yapıya olumsuz yönde etki eden diğer bir durum ise, çevre düzenlemesinde göz ardı edilen kot farkıdır. Bu durum, kentte gerçekleşen şiddetli yağışlarda yapının sel ve baskınlara maruz kalmasına neden olmaktadır. Çevresel düzenlemelerde yapılacak iyileştirmeler ile bu olumsuz etkinin ortadan kaldırılması mümkündür.

[330]Cephedeki kemer izleri ve yüzeyden dışa taşarak duvarın devam eden bir görünüm sergilemesine yol açan kornişler bu durumun mümkün olabileceğini göstermektedir.

8. DEĞERLENDİRME

Bizans mimarisinde uygulanan merkezi planlı yapılar içerisinde yer alan oktagon plan tipi, Hıristiyanlık için kutsal kabul edildiği düşünülen sekiz rakamının geometrik biçimini yansıtmaktadır. Oktagon plan, kare ya da kareye yakın dikdörtgenin naos alanında sekiz paye üzerine oturduğu kubbe ile örtülü mekânı tanımlamaktadır. Bu plan tipindeki yapıların bazıları hem içte hem de dışta oktagon plana sahiptir. Sekizgen alanın etrafında ambulatorium bulunmaktadır. Bazı yapılar galerili düzenlemiştir. Bizans mimarisinde erken dönemde karşımıza çıkan oktagon plan tipi, öncelikle martyrion, vaftizhane gibi yapı gruplarında uygulanmıştır.

Oktagon plan tipine sahip kiliseler, Orta Bizans Dönemi'nden (843-1204) önce mimaride uygulama alanı bulmuştur. Ancak Orta Bizans Dönemi'nden itibaren bu plan tipi yerini kapalı Yunan haçı plana bırakmıştır. Peki, neden oktagon plan Orta Bizans Dönemi'nde de uygulanmaya devam etmemiştir? Orta Bizans Dönemi ile birlikte liturjide görülen birtakım değişiklikler, bu duruma sebep olarak gösterilebilir. E. Akyürek, yeni liturjik ihtiyaçların, bazilikal planın eski önemini kaybetmesine neden olduğunu, merkezi kubbenin yapı içerisine hâkim olduğu şemaların oluşmaya başladığını belirtmektedir. Bu durum, Bizans Orta Çağ dini mimarisinin alışılmış şeması kapalı Yunan haçı (veya kare içinde haç) planda yetkinliğe ulaşacak olan evrim çizgisini takip etmiştir[331]. Bazilikal planın yerini o dönemin liturjisine daha uygun plan tipi olan kapalı Yunan haçı plana bırakması, oktagon planın da aynı sebepten dolayı Orta Bizans Dönemi'nde uygulanmamasına neden olarak gösterilebilir.

İncelenen dokuz adet oktagon planlı yapının genelinde bir tarihlendirilme sıkıntısı yoktur. Yalnızca Kapadokya'da bulunan Nazianz Kilisesi ve Anaplus'taki Aziz Michael Kilisesi günümüze ulaşmadığı için tam bir tarihlendirilmesi yapılamamaktadır. İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin bir kitabesinin bulunmaması da tarihlendirilmesi konusunda farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun dışında Hebdomon'da 391 yılında İmparator I. Theodosius'un Aziz İoannes (Vaftizci Yahya) adına inşa ettirdiği kilisenin kalıntıları, 1922 yılında ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin ilk aşaması ile ilgili yeterli bilgi yer almamakla birlikte yapı, İmparator I. Iustinianus tarafından yeniden inşa edilmiştir.

[331]E. Akyürek (1997). *Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı.* Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 74.

Bu tez kapsamındaki oktagon planlı yapılar arasında asıl üzerinde durduğumuz İstanbul Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin tarihlendirilmesi ise, yapıya dair belli unsurların değerlendirilmesi ile sağlanacaktır. Öncelikle yapının net tarihini belirten bir kitabesinin bulunmaması, bu konudaki birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kilisenin tarihi hakkında bir çıkarımda bulunmak amaçlı, plan tipi olan oktagon plan tipi, araştırmacıların da yapıyı tarihlendirmek için başvurduğu kilise içindeki yazıt, sütun başlıklarındaki monogramlar, yazılı kaynaklar ve o döneme şahit olmuş önemli kişilerin aktardıklarından yararlanılmıştır. Bunun sonucunda kilise tarihi ile ilgili bir görüş bildirilmiştir.

Yapıyı tarihlendirmek için başvurulması gereken ilk unsur, kilisenin planı olan oktagon plan şemasıdır. Bu plan tipine sahip kiliselerin uygulandığı en erken ve en geç örnekler üzerinden yola çıkılarak, yapının tarihi hakkında bir çıkarım yapılacaktır. Hristiyanlar için kutsal kabul edilen sekiz rakamı, bu rakamla doğrudan bağlantılı olan oktagon (sekizgen) plan tipinin martyrion, vaftizhane, kilise gibi yapılarda uygulanmasını sağlamıştır. Bizans mimarisinde oktagon planın ilk örneği, 327 yılında İmparator I. Constantinus tarafından Antakya'da yaptırılan ve günümüze ulaşamayan Altın Oktagon isimli yapıdır[332]. Yapı hakkındaki bilgilere yazılı kaynaklardan ulaşılmıştır. Altın Oktagon, martyrion olarak adlandırılsa da R. Krautheimer, yapının önemli bir kalıntıyı barındırdığına dair bir bulguya rastlanmadığını belirtmektedir[333]. Yapı bugün ayakta olmasa da plan tipi ile kendisinden sonra inşa edilen yapılara örnek teşkil etmiştir. Bunun dışında, bu plan tipinin bilinen en erken örnek olması, oktagon plan tipi ile Bizans mimarisinde ilk olarak 4. yüzyılda karşılaşıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir[334].

Bizans mimarisinde oktagon plan tipindeki en geç tarihli kilise, 6. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. 500 yılına tarihlenen Philippi'deki oktagon kilise, 515 tarihli Ezra Hagios Georgios Kilisesi, 540-550 tarihli Ravenna San Vitale Kilisesi Bizans mimarisinde bu plan tipinin uygulandığı bilinen son örneklerdir. Bundan dolayı, Bizans kilise mimarisinde oktagon plan şemasının 4.-6. yüzyıllar arasında uygulandığı

[332]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 47.
[333]Krautheimer, 1986, **a.g.k.**, s. 76.
[334]R. Krautheimer, oktagon plan tipinin kiliselerde 500 yılından itibaren görülmeye başlandığını belirtmektedir Krautheimer, 1986, **a.g.k.**, s. 129.

anlaşılmaktadır. G. Koch, merkezi planın bazilika gibi geniş bir yayılım göstermediğini belirtmektedir[335].

Yapının hangi tarihte yapıldığını anlamak için naosta zemin ile galeri katını ayıran entablatürdeki yazıt önemli bir veridir. Yazıtta, İmparator I. Iustinianus, eşi Theodora ve Aziz Sergios'un adına övgüler yer almaktadır[336]. Yazıtta yer alan ''İmparatorumuz Iustinianus'' ifadesi, I. Iustinianus'un tahta çıktıktan sonra yapıyı inşa ettirdiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu konuya dair görüşlerini belirten araştırmacılardan B. Croke, yazıttaki anlatımın I. Iustinianus'un Augustus, Theodora'nın Augusta olduğu zamanı ortaya koyduğunu belirtmektedir. Fakat bu şekilde olsa bile yazıtın, I. Iustinianus'un tek imparator olduğu Ağustos 527 tarihinden daha sonra bir zamana tarihlenemeyeceğini vurgulamaktadır[337]. J. Bardill, yazıttaki ''İmparatorumuz Iustinianus'' ve ''Tanrı tarafından taçlandırılmış Theodora'' şeklinde yapılan atıfların, kilisenin çiftin tahta çıktığı 527 yılı sonrasında yapıldığını gösterdiğini belirtmektedir[338]. Hem Procopius hem de yapı içerisindeki yazıttan anlaşılacağı gibi kilisenin inşasının I. Iustinianus eseri olduğunu belirten T. F. Mathews, yapının I. Iustinianus'a Patricius unvanının verildiği 520 yılından önce kilisenin tamamlandığını ve Caesar olarak adlandırıldığı 525 yılından daha geç bir tarihte yapılmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır [339].

Tarihlendirme konusunda A. Van Millingen, kilise temellerinin I. Iustinianus'un tahta çıktığı yıl olan 527 yılında atıldığını ve Konstantinopolis'te düzenlenen Sinod'un raporlarında belirtildiği için yapımının 536 yılından önce tamamlanmış olması gerektiğini belirtmektedir[340]. C. Mango ise, diğer araştırmacılardan oldukça farklı görüşler bildirmektedir. C. Mango, yazıtta iki önemli nokta bulunduğunu ve bunlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, yazıtta I. Iustinianus için kullanılan ''uykusuz'' ifadesinin, yazıtın I. Iustinianus'un gece geç saatlere kadar çalıştığı bir dönemde yapıldığı sonucuna varmasını sağlamıştır. Yazıtta dikkat çektiği diğer nokta ise, Theodora'ya I. Iustinianus'tan daha fazla vurgu yapılmasıdır. Theodora için ''Tanrı tarafından taçlandırılmış'' ifadesinin, Monofizit taraftarı olmasına bir

[335]Koch, 2007, **a.g.k.**, s. 47.
[336]Kitabeler bölümünde de belirtildiği gibi, yazıtta Bakkhos'un adı bulunmamaktadır.
[337]Croke, 2006, **a.g.k**., s. 49.
[338]Bardill, 2000, **a.g.k.**, s. 2.
[339]Mathews, 1971, **a.g.k.**, s. 43.
[340]Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, s. 62-63.

gönderme yapılması olarak ifade etmektedir[341]. Kilisenin inşa tarihi için, 527-536 tarihleri arasında bir tarih uygun görüldüğünü ancak 536 tarihinin daha doğru bir tarih olduğunu belirtmektedir. C. Mango, Cedrenus'un[342] yapının kuruluş tarihi olarak 527 yılını belirttiğine dair söylentilerin geçerli bir temelinin olmadığını da görüşlerine eklemektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı C. Mango, yapının Ayasofya'nın bir öncülü değil çağdaşı durumunda olduğunu vurgulamaktadır[343].

Yazıt üzerinden yapının tarihi ile ilgili birçok fikir belirtilse de araştırmacılar tarafından kabul edilen genel görüş, kilisenin I. Iustinianus'un tahta çıktığı tarih olan 527 yılı veya sonrasında inşa edildiğidir. Tarihlendirme konusunda bir çıkarım yapabilmek adına başvurulabilecek diğer unsur, yapı içerisindeki sütun başlıkları üzerinde yer alan monogramlardır. Kilise içerisindeki hem zemin katta hem de galeri katındaki birçok sütun başlığı üzerinde madalyon içinde I. Iustinianus ve Theodora'nın monogramlarının olduğu görülmektedir. Bazı sütun başlıklarında (özellikle zemin kattakiler) monogramlar tahrip olmuş durumdadır.

J. Bardill, kilisenin yapım tarihi için sütun başlıklarındaki I. Iustinianus ve Theodora'nın monogramlarını incelemiştir. Yazıttaki I. Iustinianus ve Theodora'ya yapılan atıfların, yazıtın tahta çıktıkları tarih olan 527 yılı ya da sonrasında yazıldığını ve yazıtı destekleyen sütun başlıklarının, önceden yapılmış olsa bile üzerindeki IOϒCTINIANOϒ (Çizim 8.1), BACIΛEGƆC (Çizim 8.2) ve ΘEOΔGƆPAC (Çizim 8.3) olarak çözümlenen monogramların, aynı terminus post quemi verdiğini belirtmektedir. I. Iustinianus ve Theodora'nın monogramlarının bir harf etrafında yapılan kare biçiminde olduğunu, iki dikey (IOϒCTINIANOϒ'da N) ya da her biri tek bir dikey (ΘEOΔGƆPAC'daki E ve P) olan iki harfli bir harf etrafında yapıldığını vurgulamaktadır[344].

[341]Mango, 1972, **a.g.k.**, s. 190.
[342]George Cedrenus, Bizanslı tarih yazarıdır.
[343]Mango, 1972, **a.g.k.**, s. 192.
[344]Bardill, 2000, **a.g.k.**, s. 2.

Çizim 8.1. *Yapı İçerisindeki Sütun Başlığında Görülen I. Iustinianus Monogramı (Swainson, 1895, s. 106)*

Çizim 8.2. *Basileus Monogramı (Swainson, 1895, s. 107)*

Çizim 8.3. *Theodora Monogramı (Swainson, 1895, s. 107)*

J. Bardill, haç biçiminde monogramların 518 yılından sonra gerçekleşen bir gelişme olduğunu belirtmektedir. Yapıdaki sütun başlıkları üzerinde Theodora'nın haç biçiminde bir monogramının bulunmaması, bu tür Theodora monogramının 527 yılına kadar ortaya çıkmadığını gösterir nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. İmparatoriçe Theodora'nın haç biçimindeki tek başına veya kare monogramlarının, Aya İrini ve Ayasofya'da (her ikisi de yaklaşık 532-537) ve Efes'teki Aziz John'da (535/6-541) birlikte kullanıldığını, bu nedenle Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'ndeki sütun başlıklarının Theodora'nın 527 yılında I. Iustinianus ile birlikte tahta çıkmasının ardından oyulduğunu belirtmektedir. Ayrıca yapıda Aya İrini ve Ayasofya'daki sütun başlıklarında görülen AΥΓΟΥCTA monogramı ile karşılaşılmaması, sütun başlıklarının

yaklaşık 533 yılından önce hazırlandığını gösteren bir diğer işaret olduğunu ifade etmektedir. J. Bardill, tüm bu argümanların dışında, heykeltıraşların imparatorluk monogramlarını iyi bilmemesi veya sütun başlıklarının başka yerlerden getirilmesi gibi başka açıklamaların da olabileceğini bildirmektedir. J. Bardill, yapı için terminus ante quem olarak 536 yılını uygun bulmuştur. Buna gerekçe olarak, o yılın Mayıs ve Haziran aylarında düzenlenen konsil raporlarının, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi ile Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin başrahibi Paul tarafından imzalanmasını göstermiştir[345].

B. Croke, yazıtta I. Iustinianus'un Augustus, Theodora'nın ise Augusta olduğu anlaşılsa da bu durum, yapının I. Iustinianus'un imparator olduğu Ağustos 527 yılından sonrasına tarihlendirileceğini anlamına gelmediğini belirtmektedir. Aynı şekilde amcası Iustinos ile birlikte imparator olarak yönettiği ve imparatorluk çiftinin Hormisdas Sarayı'nda hala Augustus ve Augusta olarak yaşadığı Nisan ve Ağustos 527 arasındaki döneme de uygulanabileceğini ifade etmektedir. Eğer yazıt, I. Iustinianus'un sadece ortak imparator olduğu ve Theodora'nın eşi olduğu zamanı yansıtıyorsa, Theodora'nın tanımlanma biçiminde özel bir önem olabileceğini belirtmektedir. B. Croke, kilisenin inşa tarihi ile ilgili bir başka göstergenin, monogramların çapraz yerine kare biçimde yapılması olduğunu ifade etmektedir. Çapraz biçime sahip monogramların 530'ların başlarında (başlangıçta Ayasofya'da) görünmediğinden, J. Bardill'in belirttiği gibi Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin olasılıkla 532'den önce tamamlandığını bildirmektedir[346]. Her ne kadar C. Mango, yapının Ayasofya'nın çağdaşı olduğunu vurgulasa da bu durum, araştırmacıların da belirttiği gibi mümkün görünmemektedir.

Geçmişten günümüze yapıyla ilgili herhangi bir süsleme rastlansaydı bugün tarihlendirilmesi hakkında daha net veriler ortaya koyulabilirdi. Ancak Bizans Dönemi'nde yapı içerisinde mozaik süslemenin var olduğuna dair Procopius'un yapıda ''her yerin bolca altınlarla dolu olduğu'' ifadesi ve Ravenna'daki diğer I. Iustinianus yapısı olan San Vitale Kilisesi'nin duvarlarındaki gibi altın renkli mozaiklerin olduğu yönünde bir düşüncenin oluşmasına yol açmıştır. Fakat yapı içerisindeki mozaik süslemelerle günümüzde karşılaşılmaması, bu konuda tarihlendirme ile ilgili net bir görüşün ifade edilememesine neden olmuştur. 2003 yılında yapı içerisinde başlayan

[345]Bardill, 2000, **a.g.k.**, s. 2-3.
[346]Croke, 2006, **a.g.k.**, s. 48.

kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında apsis bölümünün duvarında küçük bir fresko kalıntısına rastlanmış olsa da bu, yapıyı tarihlendirmek için yeterli veri sağlamamaktadır. Yapı içerisindeki sütun başlıkları ve entablatürdeki titizlikle işlenmiş süslemeler, 6. yüzyıl üslubunu yansıtmaktadır. Bununla ilgili S. Eyice, yapı içerisini çevreleyen friz yüzeyindeki kabartma olarak yazılmış yazıların, 6. yüzyıl Bizans sanatının güzel bir örneğini yansıttığını belirtmektedir[347].

Yapının kazı çalışmalarında görev alan Arkeolog M. M. Gökçay, yapının 6. yüzyıla tarihlendirdiği temel seviyesindeki büyük boyutlara sahip, ortalama 2x2x1.30 m. ebatlarında Makriköy (küfeki) taşlarının tespit edildiğini belirtmektedir (Görsel 8.1). Bu taşların, Sultanahmet'teki Four Season Oteli'nin avlusunda bulunan olasılıkla Ayasofya'da istinat duvarı olarak inşa edilen duvarın temelindeki taşlar ile oldukça benzer olduğunu bildirmektedir. Buna benzer örneklerin artmasından dolayı, bu niteliğin 6. yüzyıl karakteristik yapısını yansıttığı vurgulamaktadır[348]. Bunun dışında, restorasyon ve kazı çalışmaları sırasında yapının gerek içinde gerekse dışında ortaya çıkarılan mimari plastik buluntuların üslup özellikleri de bu dönemin işçiliğini, sanat anlayışını yansıtmaktadır.

Görsel 8.1. *Yapının Temelinde Tespit Edilen Taşlar*

(http://mmetingokcay.blogspot.com/2015/04/arkeolojik-buluntular-icin-tarihleme.html) Erişim Tarihi: 28.01.2020

[347]Eyice, 2002, **a.g.k.**, s. 521.
[348]http://mmetingokcay.blogspot.com/2015/04/arkeolojik-buluntular-icin-tarihleme.html (Erişim tarihi: 28.01.2020).

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin yapımına I. Iustinianus ve Theodora'nın tahta çıktığı tarih olan 527 yılı ve sonrasında başlandığı anlaşılmaktadır. Yapının naosunu çevreleyen yazıtın transkripsiyonuna bakıldığında, I. Iustinianus için belirtilen ''İmpataroturumuz'' ve Theodora için belirtilen ''Tanrı tarafından taçlandırılmış'' ifadesi, bu durumu destekler niteliktedir. Ayasofya'nın sütun başlıklarında yer alan Theodora monogramındaki bazı farklılıklar, bu yapıdaki Theodora monogramlarında görülmemektedir. Bu durum kilisenin, Ayasofya'nın I. Iustinianus tarafından yapımına başlandığı 532 yılından önce tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Olasılıkla I. Iustinianus, Ayasofya'dan önce onun küçük çaplı bir denemesini yapmak istemiş ve bu yapıyı inşa etmiştir. İki yapının plan tasarımı incelendiğinde benzerlikler bu görüşü desteklemektedir. Bunun dışında, Bizans mimarisinde oktagon planlı kiliseler incelendiğinde, bu plan tipinde inşa edilen kiliselerle 6. yüzyıldan sonra karşılaşılmaması da dikkate değer bir durumdur.

9. SONUÇ

Bu çalışmada, Bizans Dönemi'nde uygulanan oktagon plan tipi ve bu plan tipinin tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan, köklü geçmişi ve jeopolitik konumu ile oldukça önemli bir yere sahip olan İstanbul'da bulunan en erken tarihli kilisesi, Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi ele alınmıştır. Bizans Dönemi'nin en önemli eserlerinden biri olan yapının bir kitabesinin bulunmaması, belirsizliklere neden olmasının yanı sıra birçok tartışmalı konuyu da beraberinde getirmiştir. Kilisenin tarihi, işlevi, çevresinde yer aldığı düşünülen yapı veya yapı grupları gibi net olmayan konular, Bizans üzerine çalışan önemli isimlerin dikkatini çekmiştir. Bunun dışında, bu çalışmada yapının plan tipi olan oktagon plan ve örnekleri de incelenmiş, bu plan tipinin Bizans mimarisinde uygulama alanı bulduğu tarih aralığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi, Roma'nın martyrion ve vaftizhanelerinden esinlenerek ortaya çıktığı düşünülen merkezi planlı yapılardan oktagon (sekizgen) plan tipine sahiptir. Hristiyanlık için önem atfedilen, anlamlar yüklenen sekiz rakamının kutsiyetiyle bağlantılı olarak yapıldığı düşünülen ve Bizans Dönemi kiliselerinde 4.-6. yüzyıllar arasında uygulanan oktagon plan tipi, Konstantinopolis dışında Bizans İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü diğer coğrafyalarda da karşımıza çıkmaktadır. İlk örneği ile 327 yılında Antakya'daki (Antioch) Altın Oktagon'da karşılaşılan plan tipinin, İmparator I. Iustinianus Dönemi'nde Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin yanı sıra Ravenna San Vitale Kilisesi'nde de uygulandığı görülmüştür. Bizans mimarisinde oktagon plan tipinde inşa edilen kiliseler incelendiğinde, oktagon plan ile 6. yüzyıldan sonra karşılaşılmadığı sonucuna varılmıştır.

Kilisenin net olmayan konuları üzerine yapı içerisinde yer alan yazıt, sütun başlıklarındaki monogramlar ve araştırmacıların görüşlerine başvurulmuştur. Yapı içerisinde naosta yer alan zemin ile galeri katını ayıran yazıtta, I. Iustinianus ve Theodora'yı tanımlayan bazı ifadeler yapının tarihi ile ilgili bir fikrin oluşmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca sütun başlıklarında yer alan monogramlar da tarihlendirme konusunda yardımcı olmuştur.

Araştırmacılar, kilisenin inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler bildirilmiştir. Ancak bu konuda kabul edilen genel görüş, I. Iustinianus ve Theodora'nın birlikte tahta çıktığı tarih olan 527 ve sonrasıdır. Yapının naosunu çevreleyen yazıtın transkripsiyonu

incelendiğinde, I. Iustinianus için belirtilen ‘‘İmpataroturumuz’’ ve Theodora için belirtilen ‘‘Tanrı tarafından taçlandırılmış’’ ifadesi, bu durumu desteklemektedir. Özellikle tarihlendirme konusunda J. Bardill’in Theodora’nın monogramlarından yola çıkarak vurguladığı düşünceler dikkate değerdir. Buna göre, Aya İrini ve Ayasofya’nın sütun başlıklarındaki Theodora monogramlarında karşılaşılan ‘‘Augusta’’ unvanının Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’ndeki Theodora monogramlarında görülmemesi, kilisenin 532 yılında Ayasofya’nın inşasından önce tamamladığını göstermektedir. Ayrıca örtü sistemi ile ilişkisi açısından bakıldığında da yapı, Ayasofya’nın öncülü olarak ele alınmalıdır. Bu durumda, C. Mango tarafından belirtilen yapının Ayasofya ile çağdaş olduğu ifadesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca B. Croke tarafından ifade edilen I. Iustinianus’un Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi’ni Anicia Iuliana’ya ve onun yaptırdığı Aziz Polyeuktos Kilisesi’ne bir cevap niteliğinde yaptırdığı ve yazıttaki bazı ifadelerde de ona bir gönderme yapıldığı düşüncesi akla yatkın olsa da bu görüş, olasılık dâhilinde olmaktan ileri gitmemektedir.

Kilisenin işlevi hakkında da araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Ancak yapının, Procopius’un belirttiği gibi Hormisdas Sarayı’na bağlı bir kilise olması sebebiyle saray kilisesi olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kilisenin bitişiğinde yer aldığı Procopius’un referanslığında bilinen ve yapıdan daha önce I. Iustinianus tarafından inşa edilen Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi’nin yapının hangi yönünde yer aldığı sorusu da uzun yıllar boyunca tartışılmıştır. Bu tartışmalar, 2003-2006 yılları arasında gerçekleşen kazı ve restorasyon çalışmaları ile büyük oranda açıklığa kavuşmuştur. Yapının güney yönünde gerçekleşen kazı çalışmaları sırasında belirli mesafelerle temel duvarlar tespit edilmiş, bu temel blokların yapının iç kısmında da devam ettiği görülmüştür. Bu durum, J. Ebersolt-A. Thiers, T. F. Mathews gibi önemli isimlerin de belirttiği gibi Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi’nin yapının güney yönünde konumlandığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, çalışmalar sırasında ortaya çıkarılan mimari elemanların da Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi’ne ait olduğu düşünülmektedir.

Kilisenin kuzey cephesinde hem zemin hem de galeri katındaki üçlü arkada ait tuğla kemer izleri, dışa taşkın kornişleri, duvarın doğusunda görülen malzeme değişimi gibi durumlar yapının bu cephesinde de bir yapı ile bağlantısı olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. T. F. Mathews, yapının bu yönünde VII. Konstantin Porphyrogennetos’un ‘‘De Ceromoniis’’ eserinde liturjiyi anlatan ifadelerden yola çıkarak bu noktada

Hormisdas Sarayı ile kilisenin iletişim kurduğu sonucuna varmıştır. Fakat bu cephede yer alan hazire ve türbenin taşınmasına dair bir kurul kararının olmaması, yapının bu yöndeki çalışmaları kısıtlamıştır. Bu nedenle, kuzey cephe hakkında net bir görüş bildirilemese de cephe yüzeyindeki kemer izleri, malzemenin Doğu yöne doğru bozulması, payandaların varlığı gibi unsurlar büyük olasıklıkla kilisenin kuzeyinde de bir yapının var olduğunu göstermektedir.

Kilisede, iç mekânın genişletilerek kubbenin daha geniş bir alana yerleşmesi için yapılan eksedra uygulaması ile ilk defa bu yapıda karşılaşılması ve bunun kendisinden sonra yapılacak olan Ayasofya'da temel yapı tasarımı olarak karşımıza çıkması oldukça önemlidir. Yapıdaki diğer önemli unsur, dalgalı bir görünümü olan kubbesidir. Kimi araştırmacılar kubbenin şeklinden dolayı bir beceri eksikliği olduğunu belirtirken kimi araştımacılar da üstün bir tecrübenin göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Kubbenin iç yüzeyinin sekizinin düz, sekizinin içbükey olması dıştan dalgalı bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. I. Iustinianus Dönemi'nin anıtsal kubbelerine örnek olarak gösterilebilecek bu kubbenin, restorasyon sırasında sıvasının kaldırılması ile özgün tuğla yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Kilise, günümüze kadar birçok onarım geçirmiştir. Fakat II. Bayezid Dönemi'nde işlevinin değiştirilerek camiye çevrilmesi ve 2003 yılında başlayan kazı ve restorasyon çalışmaları yapıda gerçekleşen en kapsamlı çalışmalardır. Yapının güney yönünde, Azizler Petrus ve Paulos Kilisesi'ne dair temel duvarlarının tespit edilmesinin yanı sıra yapıda su kanalı ve su kuyusunun varlığı da bu çalışmalar sonucunda tespit edilmiştir. Kilisenin temiz su ihtiyacını karşılaması amacıyla yapılmış olduğu düşünülen su kanalları, o dönemde var olan sistemin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Bema alanındaki çalışmalarda ortaya çıkarılan haç biçimli hücre, röliklerin saklandığı yer olarak saptanmıştır. Apsis duvarında ve camiye çevrildiğinde eklenen müezzin mahfilinin yerleştirildiği zeminde ortaya çıkarılan fresko kalıntıları, kilise içerisindeki süslemeler hakkında az da olsa bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Gerek tarihi gerekse mimarisiyle Bizans Dönemi'nden günümüze kadar gelen en değerli eserlerden biri olan Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin, geçmişine dair karanlıkta kalmış ve yıllarca tartışılmış birçok konusu tarihsel veriler ile restorasyon ve kazı çalışmaları ışığında ortaya çıkarılmıştır. Ancak kilisenin kuzey yönündeki çalışmaların kısıtlı kalması, bu yönde tespit edilmeyi bekleyen ve belki de yapının

geçmişine dair bilinmeyenleri yeniden şekillendirecek kalıntıların ortaya çıkarılamamasına neden olmuştur. Bu sebeple yapının kuzey yönündeki hazire ve türbenin bir süreliğine taşınması ve bu yönde gerçekleşecek çalışmaların daha detaylı bir şekilde yapılması, yapının geçmişine ışık tutacağı gibi gelecek nesillerin de yapı hakkında daha bilinçli olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ağır, A. (2017). *Octagonal Buildings in Turkey: Examples From Ancient to Early Modern Times,* II Battistero di San Giovanni: Conoscenza, Diagnostica, Conservazione. Atti del Convegno Internazionale, Firenze, s. 29-43.

Akyürek, E. (1997). Bir Ortaçağ Sanatı Olarak Bizans Sanatı. *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar,* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, s. 74.

Akyürek, E. (2009). *Balıkçı Köyünden İmparatorluk Başkentine.* Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, I. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 54-91.

Altun, F. İ. (2009). *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, s. 22.

Armstrong, G. T. (1974) . *Constantine's Churches: Symbol and Structure,* Journal of the Society of Architectural Historians, 33, (1), s. 15.

Aydıngün, Ş. G. (2005). *Tarih Sonrası Yaşanan Depremler Sonrası Ayasofya Onarımları,* Deprem Sempozyumu, Kocaeli, s. 1004.

Aydın, A. (2006). *Kilikya ve İsaurya Bölgesi Vaftiz Yapıları.* Sanat Tarihi Dergisi, XV (1), s. 3-4.

Bardill, J. (2000). The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees. Edited by Alice-Mary Talbot, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection,* 54, Washington D.C., s. 1-11.

Bayrak, M. O. (1996). *İstanbul Tarihi. M.Ö. 657'den bugüne kadar 26 asırlık Son Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri.* İnkılâp Kitabevi, s. 7.

Bayülgen, B. (2012). *Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi: Yeni Mimari Bulgular ve Tipoloji.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, s. 8-28.

Beygo, A. (2006). *İstanbul Samatya'da Karpos Papylos Martyrion'u,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 69.

Croke, B. (2006). *Justinian, Theodora and the Church of Saints Sergius and Bacchus.* Dumbarton Oaks Paper, 60, s. 28.

Çaylak Türker, A. (2014). Çanakkale'den İon-İmpost Sütun Başlıkları, *OLBA XXII,* s. 340.

Çelik, Z. (1998). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 5.

Çoban, B. Z. (2013). Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,* 10 (2), s. 17.

Çöl, N. (1999). *XV.- XVI. Yüzyıllarda İstanbul'da Kent Dokusu-Yapı Kuruluşları İlişkisi.* Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 9.

Deischmann, F. W. (1961). *Nochmals zur Architektur Konstantinopels im 5. Und 6. Jahrhundert,* Byzantinische Zeitshchrift, 54, s. 98-117.

Demirkent, I. (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 205.

Ebersolt, J. ve Thiers, A. (1913). *Les églises de Constantinople,* Ernest Leroux, Paris, s. 40.

Emecen, F. (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 212.

Eyice, S. (1977-1978). Tarihte Küçükçekmece. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 6 (7), s. 57-120.

Eyice, S. (1978). *Kapuağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 9, s. 149-256.

Eyice, S. (1971). *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eyice, S. (1988). *Bizans Mimarisi*, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 46.

Eyice, S. (1994). *Küçük Ayasofya Camii.* Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, s. 146-148.

Eyice, S. (2002). *Küçük Ayasofya Külliyesi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26, s. 520-522.

Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca İstanbul.* Etkileşim Yayınları, s. 22-59.

Freely, J. and Çakmak, A. S. (2004). *Byzantine Monuments of Istanbul,* Cambridge University Press, s. 129-136.

Giritlioğlu, D. B. (2019). *An Urban Node In The Rıtual Landscape Of Byzantıne Constantınople: The Church Of St John The Baptıst Of The Stoudıos Monastery*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 53-54.

Grossmann, P. (1989). *Beobachtungen zum ursprünglichen Grundriß der Sergios und Bakchoskirche in Constantinopel,* Istanbuler Mitteilungen, 39, s.157.

Gökçay, M. M. (2013). *Küçük Ayasofya Cami Kazısı,* Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, s. 425.

Gündüz Polat, İ. (2016). *Küçük Ayasofya and The Foundation of Babüssade Ağası Hüseyin Ağa.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s.33.

Güven, S. (2018). *İstanbul Küçük Ayasofya Camii (Sergios&Bakkhos Kilisesi) Haziresinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Mezar Taşları.* Konya: Selçuk Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 6-7.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un Tarihi Eserleri,* (Çev: Erendiz Özbayoğlu) İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 81.

Hammer, J. V. (2011). *İstanbul ve Boğaziçi,* (Çev: Senail Özkan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 210.

Henderson, A. E. (1906). *SS. Sergius and Bacchus, Constantinople,* The Builder, 90, s. 6.

Işın, E. (1991). *İstanbul'da Modernleşme Öncesi Gündelik Hayat.* İstanbul İçin Şehrengiz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 61.

İnalcık, H. (2001). *İstanbul.* İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt, s. 227.

Karakuyu, M. (2015). *İstanbul'un Mekânsal Gelişimi.* Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, s. 392.

Kazıcı, Z. ve Ayhan, H. (2010). *Talim ve Terbiye,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XXXIX, s. 515.

Knight, D. J. (2010). *The Archaeoacoustics of San Vitale, Ravenna.* Unıversıty Of Southampton Faculty Of Law, Arts & Socıal Scıences School Of Humanities, s. 352-353.

Kocabaş, U. ve Özsait Kocabaş, I. (2009). *Eski Dünyaya Açılan Yenikapı: Theodosius Limanı ve Yenikapı Batıkları.* Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 27.

Koch, G. (2007). *Erken Hıristiyan Sanatı,* (Çev: Ayşe Aydın), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 47.

Koçak, A. (1999). *Tarihi Yapıların Statik ve Dinamik Yükler Altında Lineer ve Non-Lineer Analizi: Küçük Ayasofya Camii Örneği,* Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, s. 60.

Köprülü, T. (2007). *Kültür Başkenti İstanbul.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 31.

Krautheimer, R. (1974). *Again Saints Sergius and Bacchus at Constantinople.* Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik, 23, Köln: Wien, s. 251-253.

Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture,* Yale University Press, New Haven and London, s. 176-177.

Kuban, D. (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul.* (Çev: Zeynep Rona). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 15.

Lenoir, A. (1852). *Architecture Monastique.* Collection de Documents İnedits Sur L'historie de France, Troisieme Serie: Archeologie, Imprimerie Nationale, Paris, s. 257.

Mango, C. (1972). *The Church of Saints Sergius and Bacchus at Constantinople and the Alleged Tradition of Octagonal Palatine Churches.* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 21, Köln: Wien, s. 189-193.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi.* (Çev: Mine Kadiroğlu). Ankara: Yapı Endüstri Merkezi, s. 74.

Mantran, R. (2005). *İstanbul Tarihi.* (Çev: Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 29.

Mathews, T. F. (1971). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, The Pennsylvania University Press, University Park and London, s. 48.

Mathews, T. F. (2005). *The Palace Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople.* Archaeology in Architecture: Studies in Honor of Cecil L. Striker, Edited by Judson J. Emerick and Deborah M. Deliyannis, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, s. 137-141.

Müller-Wiener, W. (2002*). İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* (Çev: Ülker Sayın). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 16.

Ousterhout, O. (2016). *Bizans'ın Yapı Ustaları.* (Çev: Fügen Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayıları, s. 143.

Özdemirci, P. (1947) *Sergios ve Bakhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bitirme Tezi, s. 5.

Özgümüş, F. (2012). *Bukoleon Sarayı 2009 Sezonu Temizlik Çalışmaları.* Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4, s. 64.

Özşen, G., Aköz, F., Yüzer, N., Özkahraman, M., Bayram, E. (1995). *Küçük Ayasofya Mosque-St. Sergius and Bacchus- Kubbesindeki Çatlak Nedenlerinin Araştırılması,* TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, 13. Teknik Kongre, s. 67-80.

Öztaşkın, G. K. (2018). Bizans Dönemi Kiilise Mimarisi, *ARKHE Dergisi*, 5, s. 11.

Pervititich, J. (1924). *Stamboul-plan Cadastral D'assurances-Secteur Kutchuk-Aghia Sofia,* İstanbul, s. 10'dan aktaran S. Eyice, 2002, s. 522.

Procopius (1940). *Buildings.* (Çev: H. B. Dewing), Loeb Classical Library, Vol. VII, W. Heinemann, London: Harvard University Press, Cambridge, s. 45.

Porphyrogenete, C. (1935). *Le Livre Des Ceremonies* (Çev: Albert Vogt), Paris, s.78-81.

Pulgher, D. (1878). *Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople,* Lehmann & Wentzel, Vienne, s. 16.

Salzenberg, W. (1854). *Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. Bis XII. Jahrhundert,* Verlag von Ernst&Korn, Berlin, s. 41.

Schneider, A. M. (1952). *XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu.* Belleten, XVI. Cilt, (61), s. 39.

Shahid, I. (2003). *The Church of Sts. Sergius and Bakhos at Constantinople, Some New Perspectives*. In Byzantium State and Society: In Memory of Nikos Oikonomides. Athens: Institute for Byzantine Studies, s. 468-470.

Soysal, M. (1996). *Kentler Kenti İstanbul.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 7.

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü.* Remzi Kitabevi, s. 100-112.

Swainson, H. (1895*). Monograms on the Capitals of S. Sergius at Constantinople,* Byzantinische Zeitschrift, (4), s. 106–108.

Tali, Ş. (2009). *Osmanlı Döneminde İstanbul Camilerinde Şadırvanlar.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 253-254.

Temple, Ç. (2001). *Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Tipleri ve Terminolojisi Üzerine Bir Çalışma,* Türk-İngiliz Kültür Derneği Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi: Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I, (Ed. M. Sacit Pekak), s. 241-242.

Türkoğlu, A. Y. (2010). *İstanbul'un Roma Dönemi Tarihsel Topografyası: Byzantion-Constantinopolis.* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 8.

Uygun Yazıcı, S. (2019). *Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri: Kilikia, Pamphylia, Lykia Örnekleri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 56-66, 221-226.

Van Millingen, A. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople; Their History and Architecture.* Assisted by Ramsay Traquair, W. S. George and A. E. Henderson, London: MacMillan and Co., s. 62-78.

Van Nice, R. L. (1965-1986). *Saint Sophia in Istanbul: an architectural survey.* Washington D.C.: The Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Yenal, E. (2000). *Bir Kent İstanbul: 101 Yapı.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 80.

Yılmaz, L. (2017). *Anna Komnena'nın Alexıad'ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri,* Sanat Tarihi Dergisi, 26 (2), s. 296.

Yüter, F. Z. (2014). *İstanbul'da Su Mimarisi ve Şadırvanlar.* İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, s. 190.

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=6374&start=35 (Erişim Tarihi: 25.09.2019)

https://arthive.com/artists/66016~Byzantine_Icon/works/366239~Saints_Sergius_and_Bacchus (Erişim tarihi 27.10.2019)

http://mmetingokcay.blogspot.com/2015/04/arkeolojik-buluntular-icin-tarihleme.html (Erişim tarihi: 28.01.2020)

EKLER

EK-1. *Bizans Mimarisinde Oktagon Planlı Kiliselerin Tablosu*

Yapının Adı	***Bulunduğu Yer***	***İşlevi***	***İnşa Tarihi***	***Plan***
Altın Oktagon	Antakya	Kilise	327	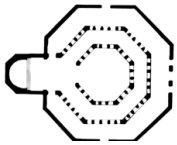
Nazianz Kilisesi	Kapadokya	Kilise	4.yy ortaları	Günümüze ulaşmamıştır
Hagios İoannes Kilisesi	İstanbul (Hebdomon)	Kilise	391	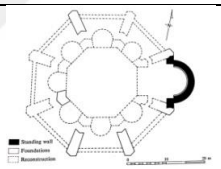
Theotokos Kilisesi	Filistin (Gerizim Dağı)	Kilise	484	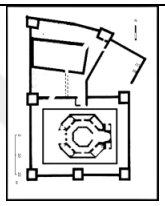
Philippi Oktagon Kilise	Yunanistan (Philippi)	Kilise	500	
Hagios Georgios Kilisesi	Ezra	Kilise	515	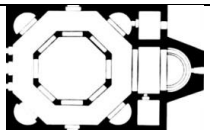
Azizler Sergios ve Bakkhos Kilisesi	İstanbul	Kilise	527-532	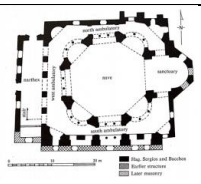
San Vitale Kilisesi	İtalya (Ravenna)	Kilise	540-550	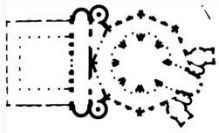
Aziz Michael Kilisesi	İstanbul	Kilise	6.yy	Günümüze ulaşmamıştır

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: KEVSER YILDIRIM

Yabancı Dil: İNGİLİZCE

Doğum Yeri ve Yılı: DİYARBAKIR/1991

E-Posta: y.kevser42@gmail.com

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2011/2015, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Mezunu